

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 2, no. 2 (2021) | Yayıncı Mesut UYAR | e-ISSN: 2717-7432

İÇİNDEKİLER

Araştırma/Research

Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine 99-116
On The Factors That Effected the Russo-Ottoman Wars (1710-1829)

Fatih YEŞİL

Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Askerî Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı 117-136
Değerlendirmeler

Some Thoughts on Bursalı Mehmed Nihad Bey's Approach to Military History Writing

Barış BORLAT

Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri 137-155
The Effects of the Crimean War on Ottoman Social Life

Candan BADEM

Napoli "Küffarından" Esir Mektupları ya da Bir Deniz Savaşının/Cenginin 156-169
Anlatımı

Captive Letters from the Naples "Heathen" or Narration of a Naval Warfare/Battle

Güner DOĞAN

Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854- 170-195
1924) ve Eserleri

An Intellectual and Entrepreneur Naval Officer: The Life of Süleyman Nutki (1854-1924) and
His Works

Mehmet KORKMAZ

Dini Kültlerde Terör Örgütüne Dönüşme Potansiyeli: Aum Shinrikyo Vakası 196-207
The Potential for Religious Cults to Transform into Terrorist Organizations: The Aum
Shinrikyo Case

Kürşad Kaan ERGÜN

**TURKISH
JOURNAL OF WAR
STUDIES**

**TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI
DERGİSİ**

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

Cilt/Volume: 2 • Sayı/Number: 2 • Ekim/October 2021

E-ISSN: 2717-7432

TJWS

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi uluslararası ve hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Turkish Journal of War Studies is a peer-reviewed and international journal. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın Sahibi/Owner

Mesut UYAR

Yönetim Yeri/Head Office

Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı

Antalya Bilim University School of Business and Social Sciences

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Yayın/International Periodical

Yayın Dili/Language

Türkçe ve İngilizce /Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir Mart ve Ekim aylarında yayımlanır/Biannual (April & October)

Yayın Kurulu/Editorial Management

Baş Editör/Editor-in-Chief

Mesut UYAR, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya

Yardımcı Editörler/Associate Editors

Emrah ÖZDEMİR, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, Türkiye

Mehmet Fatih BAŞ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Dil Editörü/Language Editor

Bilge FİLİZ, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Yayın ve Danışma Kurulu/Editorial Board

Sir Hew STRACHAN, University of St. Andrews, Scotland, U.K.

A. Kadir VAROĞLU, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Serhat GÜVENÇ, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı Türkiye

Gültekin YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Fatih YEŞİL, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Edward J. ERICKSON, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya, Türkiye

İletişim/Correspondence

Emrah ÖZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluyazı Kampüsü Çankırı, Türkiye

Telefon: +90 (376) 218 95 00 / 7448

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: ozdemir@gmail.com

ICI WORLD of
JOURNALS

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

CiteFactor
Academic Scientific Journals

idealonline

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES
مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

ASOS
indeks

Member of
Crossref

TJWS

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluyazı Kampüsü Çankırı, Türkiye

Telefon: +90 (376) 218 95 00 / 7748

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: eozdemir@gmail.com

İçindekiler/ Table of Contents**Araştırma/Research**

Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine 99-116

On The Factors That Effected the Russo-Ottoman Wars (1710-1829)

Fatih YEŞİL

Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Askerî Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı 117-136

Değerlendirmeler

Some Thoughts on Bursalı Mehmed Nihad Bey's Approach to Military History Writing

Barış BORLAT

Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri 137-155

The Effects of the Crimean War on Ottoman Social Life

Candan BADEM

Napoli "Küffarından" Esir Mektupları ya da Bir Deniz Savaşının/Cenginin 156-169

Anlatımı

Captive Letters from the Naples "Heathen" or Narration of a Naval Warfare/Battle

Güner DOĞAN

Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854- 170-195

1924) ve Eserleri

An Intellectual and Entrepreneur Naval Officer: The Life of Süleyman Nutki (1854-1924) and

His Works

Mehmet KORKMAZ

Dini Kültlerde Terör Örgütüne Dönüşme Potansiyeli: Aum Shinrikyo Vakası 196-207

The Potential for Religious Cults to Transform into Terrorist Organizations: The Aum

Shinrikyo Case

Kürşad Kaan ERGÜN

Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine

On The Factors That Effected the Russo-Ottoman Wars (1710-1829)

<https://doi.org/10.52792/tws.988590>

Fatih YEŞİL¹

Araştırma Makalesi

¹ Prof. Dr. – Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0002-5856-6045

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatih YEŞİL

E-posta/E-mail:

fyesil@hacettepe.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

30 Ağustos 2021

Revizyon talebi/Revision

Requested:

-

Son revizyon /Last revision:

-

Kabul tarihi/Accepted:

12 Ekim 2021

Atıf/Citation:

Yeşil, Fatih. “Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 99-116.

Özet

Bu çalışma 1710 ile 1829 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Harplerini etkileyen temel faktörleri ele almaktadır. Genel olarak harp tarihinde gözlemlendiği üzere coğrafya her iki ordunun da hareketlerini etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Harekatların birbirinden farklı özellikler arz eden üç farklı sektörde, Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey kesimi ve Balkanlar, gerçekleştirildiği savaşlarda hasım ordular öncelikle her biri farklı özelliklere sahip coğrafi mekanlarda hayatta kalmayı başarmak durumundaydı. İntikal rotalarına karar verilmesinde ve lojistik faaliyetlerin sağlıklı bir biçimde yürütülmesinde belirleyici olan coğrafyanın yanı sıra silah teknolojisi ve subayların bilgi, askerlerin eğitim düzeyi de muharebelerin sonuçları üzerinde etkili olan faktörlerdi. Emir-komuta birliği, sevk ve idare gibi doğrudan bir muharebenin sonucuna etki eden unsurlar da yine söz konusu muharebeler hakkında yapılacak değerlendirmelerde dikkate alınması gereken faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan gücüne ilaveten iki devletin sahip olduğu mali kaynaklar ve bunları kullanabilme kapasitesi ise orduların cephede kalma sürelerini belirlemekteydi. Avrupa diplomasisi ve bu çerçevede iki devletin kurdukları ittifaklar da muharebeleri etkileyen faktörler arasında önemli bir yere sahipti.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Harpleri, Askeri Coğrafya, Rus Ordusu, Osmanlı Ordusu, Avrupa Diplomasisi

Abstract

This article searches for the factors which effected the Russo-Ottoman wars between 1710-1829. As observed in military history, geography is one of the most important factors that effected the operations of both armies. In the wars which fought in three different sectors, Caucasus, Northern Black Sea region and Balkans, the belligerents were first be able to survive in these territories each of which have particular features. Besides geography that is decisive in mapping the marching routes and carrying out the logistic activities, technology of arms and level of knowledge and training of the officer corps and soldiers influenced the wars. The factors such as unity of commanding and command and control procedures that effected directly on the result of the wars must also be taken into consideration in the assessments on these wars. In addition to manpower, financial resources of both states and their utilization determined the duration that the armies remain in the battlefield. Furthermore, the alliances of both states forming based on the European diplomacy have a distinctive place in these factors.

Key Words: Russo-Ottoman Wars, Military Geography, Russian Army, Ottoman Army, European Diplomacy

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1475'de Kerç Boğazı'ndan Azak Denizi'ne geçerek Kırım'la temas etmesi ve bundan yaklaşık seksen sene sonra Rusların, Korkunç İvan önderliğinde Volga Nehri'nin güneyine doğru ilerleyerek 1556'da Astrahan'a düzenledikleri sefer, Rusları ve Osmanlıları ilk defa karşı karşıya getirdi.¹ Bu ilk karşılaşmanın ardından her iki devletin de dikkatlerini Avrupa'ya ve kendi iç meselelerine çevirmesi, bölgede yaklaşık yüz elli sene büyük bir çatışmanın meydana gelmemesinin ardındaki temel sebeplerden birisiydi. Bu süre zarfında Rusya'nın kuzeyden, Osmanlıların ise güneyden Ukrayna'ya ilerleyişlerine devam etmesi iki devletin kaderlerinin kesişmesi anlamına geliyordu. 1676'da Lehleri yenilgiye uğratan Osmanlıların nüfuz alanlarını Ukrayna'ya doğru genişletme çabası bir kez daha iki devlet arasında temas kurulmasını sağladı. Bu dönemde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, Dinyeper Nehri'ni kontrol eden Çehrin Kalesi'ni fethi Ruslar'ın, nehrin doğusuna çekilmesiyle sonuçlandı. 1681'de imzalanan Bahçesaray Antlaşması'yla beraber Karadeniz'den uzaklaştırılan Rusya'nın, önüne çıkan ilk doğal engel Dinyeper Nehri'ni aşabilmek için bir süre daha beklemesi gerekecekti.²

Osmanlı İmparatorluğu ve Lehistan, bu süre zarfında Avrupa diplomatik çevresine entegre olmaya başlayan Rusya'nın, Doğu Avrupa'ya ilerleyişine set çeken iki büyük siyasi güçtü. Ancak Ruslar henüz, stratejik hedeflerinin kesiştiği devrin iki büyük devletini aynı anda karşılıklı olarak alabilecek kadar güçlü bir orduya ve böylesi büyük bir orduyu destekleyebilecek ekonomik altyapıya sahip değildi. Dolayısıyla Rus yönetimi, Lehistan'a nazaran kendisi için daha büyük bir tehdit olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'na öncelik vermeyi tercih etti. Halen savaştan ziyade diplomasiyi ön planda tutan bir dış politika takip eden Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu uluslararası alanda yalıtarak zayıflatmayı tercih ediyordu.

II. Viyana Kuşatması'nın 1683'te başarısızlıkla sonuçlanması Rusya'ya bu bağlamda aradığı fırsatı verdi. 1684'te Papa XI. Innocent önderliğinde Habsburglar, Lehistan ve Venedik tarafından Osmanlılara karşı kurulan Kutsal İttifak'a 1686'da katılan Rusya, 1687 ve 1689'da düzenlenen akınlarla uzun süredir kendisini rahatsız etmekte olan Kırım'a ve 1695-1696'da Don Nehri'nin denize döküldüğü bölgeyi kontrol eden Azak Kalesi'ne saldırdı.³ Savaşın sonunda, 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak'ta tutunmayı başaran Ruslar, ilk defa Karadeniz'le temas kurmuş ve her ne kadar Kırım'ın anahtarı konumundaki Perekop Berzahı'nı (Orkapı) aşamamış olsalar da Kırım Hanları'na ödedikleri yıllık haraçtan kurtulmuşlardı. Karadeniz'de, Azak Kalesi'nin hemen karşısında (Taganrog) inşa ettikleri deniz üssü ise Rusların belki de en önemli kazanımıydı.⁴ Erken dönemde Volga, Azak ve Kırım boylarında yaşanan bu çatışmaların ardından Rusya ve Osmanlılar, 1710-1829 yılları arasında altı defa daha muharebe meydanlarında karşılaşacaklardı.

¹ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleter*, 46 (1948): 349-398; Janet Martin, *Medieval Russia (980-1584)*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 396-397.

² C. B. O'Brien, "Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisaray", *Russian Review*, 11 (1953): 259-268; Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, (Londra: Routledge, 2007), 155-172.

³ Davies, *age*, 183; Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West, Origins and Nature of Russian Military Power, 1700-1800*, (Londra: Routledge, 1981), 12; D. Y. Shapira, "The Crimean Tatars and the Austro-Ottoman Wars", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. C. Ingrao-N. Samardic-J. Pesalj, (Indiana: Purdue University Press, 2011), 135.

⁴ B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, (Londra: Archon Books, 1965), 22-24.

ASKERİ COĞRAFYA

XVIII. yüzyılın önde gelen askerî düşünürlerinden Henry Lloyd'un (1718-1783) ortaya koyduğu üzere topoğrafya hem stratejik seviyede hem de operasyonel düzeyde savaşı etkileyen faktörlerden ilki ve belki de en önemlisidir. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi iki devletin genişleme yönlerinin kesişmesi, stratejik çatışmanın başlangıcına işaret ederken, hareketlerin yürütüldüğü mekânın coğrafi durumu muharebelerin gelişimini doğrudan etkilemekteydi. Zaman içerisinde İsveç, Lehistan, Osmanlılar, İran ve Orta Asya hanlıkları ile hemhudut olan Ruslar, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyinde yer alan merkezi topraklarını bir yüzyıl öncesine nazaran genişletmişti. Bu genişleme Rusya'yı ister istemez hem siyasi hem de coğrafi engellerle kuşatılmış bir coğrafya ile baş başa bırakacaktı. Nitekim Osmanlılarla ilk temas, aşılması gereken coğrafi engeller olarak görülen Volga, Don ve Dinyeper nehirlerinin suladığı bölgede kurulacaktı. Volga Nehri'ni takip ederek güney doğuya doğru yönelen Ruslar kaçınılmaz bir biçimde, İran ve Osmanlı devletlerinin çatıştıkları bölge ile karşılaşacaktır. Söz konusu çatışmanın ve kabile temelli güç odaklarının bölgeye egemen olmasının, Rus ilerleyişini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Kuban ve Dinyeper nehirlerinin arasındaki steplerin hâkim olduğu Azak havzası ve Kırım, Rusların zaman içerisinde hakimiyet kuracakları bir diğer bölgedir. Doğudan batıya doğru Dinyeper, Bug, Dinyester, Prut ve Tuna nehirlerinin arasında kalan geniş coğrafya ise Osmanlı-Rus rekabetine sahne olan üçüncü sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Balkan dağları ile Kafkaslar arasına giren Karadeniz bir taraftan iki ülke arasındaki çatışma alanlarını birbirinden ayırmakta diğer taraftan da bizzat kendisi bir çatışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda sık sık Rus ordularının işgaline uğrayacak olan Eflak ve Boğdan, Karadeniz'i bir hilal gibi kuşatan bu geniş alanın batısında kalmaktadır. Buradan Tuna'nın güneyine doğru inildiğinde ise işgalci orduların önünde Balkan dağları bir duvar misali yükselir. Karadeniz'in doğusunda da durum çok farklı değildir. Kuzeyden güneye doğru Sohum, Anaklia ve Poti gibi Karadeniz kontrolü açısından önem arz eden kıyı kesimlerinin ardından Batı Gürcistan'daki Rion vadisi askeri harekate olanak tanıyan coğrafi özellikler taşımaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında İran-Osmanlı-Rus sınırlarının kesiştiği bu bölgenin güneyinde kalan Kafkas dağları, tıpkı batıdaki kardeşleri Balkanlar gibi büyük bir coğrafi engel olarak görülebilir. Ancak sınırların kesiştiği bu bölgedeki "zengin" etnik yapının, Rusya'ya ilerleyişi esnasında değerlendirilebileceği fırsatları sunduğu unutulmamalıdır.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleyerek XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u karadan tehdit edebilecek bir güç haline gelmesi birkaç aşamada gerçekleşti. Öncelikle Dinyester ile Kuban'ın güneyini ele geçirmeye çalışan Rusya için Don Nehri'nin denize döküldüğü bölgeyi kontrol eden Azak Kalesi ilk hedefti. Azak Denizi'ne giriş-çıkışa olanak veren Kerç Boğazı'nı koruyan Kerç Kalesi, Kuban Nehri'nin güneyinde yer alan Anapa ve bunların ardından Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan Perekop Berzahi'nin aşılması Rusya açısından diğer stratejik hedeflerdi. Kuzey Karadeniz'in köprübaşı (*tête de pont*) olarak görülen Kırım'ın işgal edilemese bile Osmanlı hakimiyetinden koparılması batısındaki Dinyeper Nehri'nin denize döküldüğü bölge açısından büyük bir öneme sahip olan Kılburun ve Özi (Ochakov) ve Kırım'ın doğusunda bulunan Azak kalelerinin ele geçirilmesine bağlıydı. Zira söz konusu kaleleri kontrol altına almadan Kırım yarımadasına giren bir ordunun her iki kanadı da saldırıya açık durumda bulunacaktı. Bu kuşatmalar için Rus ordusunun sırasıyla Dinyeper ve Bug nehirlerini aşması ve iki nehir arasında kalan geniş ve boş steplerde hayatta kalmayı başarması şarttı. Su ve yiyecek bulunmayan bu geniş arazide zafer kazanmanın anahtarı hız ve iyi işleyen lojistik hatların

kurulmasıydı. Rusya'nın, Balkanlara doğru ilerleyişi esnasında Bug nehrini geçtikten sonra karşısına çıkacak bir diğer önemli engel, Tuna'dan önceki Osmanlı savunma hattının kurulu olduğu Dinyeper Nehri'ydі. Osmanlı ordusunun aynı zamanda lojistik depolar ve toplanma merkezleri olarak kullandığı kuzeyde Hotin, güneyde Bender gibi iki önemli kalenin koruduğu Dinyeper'den sonra Prut Nehri Rus ordusu için Tuna'dan önceki son duraktı. Coğrafi engeller olarak görülen nehirleri, inşa ettiği ince donanma ile lojistik rotalara tahvil etmeyi başardığı ölçüde zafer kazanan Rus ordusu, XVIII. yüzyıl sonunda bir taraftan her savaşla birlikte bir doğal engeli atlarken diğer taraftan da Kırım'ı önce nüfuzu altına alacak ve daha sonra da işgal edecekti.⁵ Askeri manevralar için oldukça geniş bir alan veren Boğdan, Kırım'ın düşmesiyle beraber Prut'u çok daha rahat bir biçimde aşmaya başlayacak olan Rus ordularının ilk hedefi haline geldi. Siret, Birlat ve Bistritz nehirlerinin üçe ayırdığı Boğdan'ın sık ormanlarla kaplı olması, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın sahip olduğu Frederisyen ordunun önündeki en büyük engeldi. Boğdan'ın başkenti Yaş'ın işgalinden sonra coğrafya, Rus ordusunu Tuna'ya doğru yönlendirecekti.⁶ Zira Yaş'ın batısında, kuzey-batı, güney-doğu doğrultusunda uzanan Karpat Dağları, bugünkü Romanya'nın ortasında batıya doğru kıvrılarak Sırbistan'a kadar yüksekliği belirli bir seviyenin üzerinde tutmaktadır. Karpatlar ile Tuna arasında kalan geniş düzlük ise askeri harekate son derece elverişli bir alandı.

Kırım'ın İstanbul hakimiyetinden çıkması sadece siyasi değil, askerî açıdan da Osmanlı-Rus harplerinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Nitekim Kırım'ın düşüşü Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında ikinci bir cephenin açılması anlamına geliyordu. Rusya bu noktadan itibaren Karadeniz'in doğusunda kalan bölgede operasyonlarını yoğunlaştırarak, öncelikle Doğu Gürcistan'ı işgal edecekti. Rusya'ya, sınırlarını Hazar Denizi kıyılarına kadar genişletme imkânı veren bu yeni harekât alanı, St. Petersburg idaresinin Orta Asya'ya nüfuz etmesini sağlayacak ve XIX. yüzyılda İran ve Afganistan'daki Rus-İngiliz rekabetine (*The Great Game*) zemin hazırlayacaktı. 1723'te St. Petersburg'da imzalanan Rusya-İran barışı ve 1724'de İstanbul'da imzalanan Osmanlı-Rusya antlaşmalarıyla⁷ Rusya bir taraftan Derbent'i alarak Bakü'ye kadar nüfuz ederken diğer taraftan da Hazar Denizi'nin batı ve güney kıyılarında hakimiyet kuracaktı. Dolayısıyla bu antlaşmalarla Rusya yeni bir güç odağı olarak girdiği Kafkasları, Osmanlı İmparatorluğu ile paylaşmıştı.⁸ İlk defa Kafkasları aşarak Hazar Denizi'nin güneyine inmelerinden yaklaşık bir asır sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması (1828) ile Aras'ın sol sahilinin Rus kontrolü altına girmesi lojistik açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında hareket yapacak orduyu rahatlatan bir başka gelişmeydi.⁹ Rusya'nın Aras'ın sağ sahiline inerek Sürmeli (İğdır) Ovası'nı ele geçirmesi ve 1917'ye kadar bölgeyi elinde tutması ise bölgedeki askeri harekati daha da kolaylaştıracaktı.

Bu genişlemeyle eşzamanlı olarak Gürcistan'ın batı sahillerini de işgale başlayan Ruslar, zaman içerisinde Karadeniz'in tüm doğu kıyılarına hükmeden bir duruma gelecekti. Kuban Nehri'nin güneyinden, kuzey-batı güney-doğu istikametinde Karadeniz'in doğu kıyı şeridine paralel ilerleyerek Hazar Denizi'ne ulaşan Kafkas Dağları bu bölgedeki en önemli coğrafi engeldir. Tamam Yarımadası'ndan Hazar'a kadar uzanan sahaya hükmeden Kafkaslar üç farklı güzergahtan aşılabilmekteydi. Bunlardan ilki olan sahil yolunun kuzey girişini tutan Anapa, bölgedeki kalelerin

⁵ Alan Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).

⁶ F. R. Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828-1829*, (New York: Redfield, 1854), 42-43.

⁷ Gabriel Noradunghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. I, (Paris: Librairie Cotillon, 1897), 233-238.

⁸ Frank S. Russell, *Russian Wars with Turkey*, (Londra: Henry S. King & Co., 1877), 16.

⁹ William Monteith, *Kars and Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskievich*, (Londra: Longman, 1856), 152.

belki de en önemlisiydi. Gürcü Yolu olarak da bilinen bölgedeki ikinci güzergâh, Terek vadisini, Daryal Geçidi üzerinden Kafkas Dağları'nın güneyinde kalan Tiflis'e bağlıyordu. Bu rota Rusların düzenleyecekleri hareketlerde en çok kullanılacak olandır. Üçüncü güzergâh ise Hazar Denizi ve Dağıstan arasında bulunuyordu. Derbent, son güzergahın en dar bölümü olması sebebiyle stratejik öneme sahip bir diğer bölgeydi. Dağ silsilesinin aşılmasının ardından kuzeyde Ahıska-Batum-Ardahan üçgeni ve güneyde Kars-Erzurum-Beyazıt üçgeni Anadolu'nun girişini tutan iki önemli sahadır. Yaklaşık 6.000 kilometre karelik bölgeyi koruyan Osmanlı birlikleri sol kanatlarını genellikle, sarp ve ağaçlık tepeler üzerine kurulu Batum'a yaslarken sağ kanatlarını da Ağrı dağına dayamayı tercih ediyordu. Bu sahanın batısındaki Çoruh ve doğusundaki Kura nehirleri bölgeyi ikiye ayırırken, haritaya ilk bakışta işgal gücünü engelleyen setler olarak göze çarparlar. Ancak Osmanlıların Kura Suyunun her iki yakasını da kaybetmesinin ardından bölgedeki diğer nehirlerin Rus ordusunun harekât yaptığı istikamette akması Anadolu'ya lojistik sevkiyatı kolaylaştıran bir faktördü.¹⁰ İşgali kolaylaştıran coğrafi unsurlara karşılık Batum ve Ağrı arasındaki sahanın sarp ve kayalık olması savunmacıya avantajlı bir mevkide tutunma imkânı veriyordu.¹¹ Erzurum, bu noktada Rus ordusunun Kafkaslar üzerinden yapacağı operasyonlarla ulaşabileceği sınırı oluşturuyordu. Zira devrin ulaşım şartları göz önünde bulundurulduğunda Rus ordusu, Erzurum'dan itibaren lojistik menzilden çıkmaktaydı. Buradan itibaren Anadolu'nun içlerine, örneğin yolların kesişim noktası Sivas'a ilerleyebilmek için Ruslar, Anadolu'nun Karadeniz sahil şeridinde yönelmek durumundaydı. Bir başka ifadeyle Erzurum'dan kuzeye sevk edilecek kara birliklerinin, Karadeniz filosuyla müşterek bir operasyonla Trabzon veya Samsun gibi bir liman şehrini ele geçirerek Kafkas rotasını denizden by-pass etmesi, lojistik açıdan şarttı.¹²

Kırım'ın düşmesi sadece Doğu Karadeniz'de yürütülen hareketler için değil, Balkanlar açısından da büyük bir öneme sahipti. Kırım Yarımadası'nın güney batı ucunda bulunan ve büyük gemilerin yanaşabileceği derinlikte bir limana sahip Sivastopol'da bir deniz üssü kurulması Balkanlara düzenlenecek askeri operasyonları lojistik açıdan rahatlatarak bir gelişmeydi. Tuna'nın güneyine inen Rus ordularının, Karadeniz filosuyla birlikte düzenleyecekleri müşterek operasyonla Varna'yı işgal etmesi, Kırım ve Balkanlar arasında denizden lojistik hat çekilmesi anlamına geliyordu. Böylece XIX. yüzyılda sık sık Tuna'nın güneyine geçecek olan Rus orduları, ihtiyaç duydukları lojistik malzeme ve askeri destek için sadece kara yoluna mahkûm olmayacaktı. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Varna limanının, Tuna Nehri'nin aşılmasında oynadığı rolün benzerini yüzyılın ilerleyen safhalarında Balkan Dağlarının güneyinde yer alan Burgaz ve Süzebolu gibi limanlar oynayacaktı.

¹⁰ F. R. Chesney, *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris*, c: I, (Londra: Longman, 1850), 147-148.

¹¹ Aleksandr Sergeevich Puskin, *A Journey to Arzurum*, çev. B. Ingemanson, (Michigan: Ardis, 1974), 51-54.

¹² Kafkas coğrafyası ile ilgili olarak bkz: Franz Ritter von Rudtorffer, *Militär-Geographie von Europa*, (Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1839), 490 ve H. O. Killmeyer, *Militär-Geographie von Europa mit den asiatisch-russischen und asiatisch-afrikanisch-türkischen Laendern*, (Stuttgart: J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1857), 302-309. W. E. D. Allen-P. Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), 3-9. Bu konuda ayrıca bkz: P. I. Averyanov, *Osmanlı-İran-Rus Savaşlarında Kürtler (XIX. Yüzyıl)*, çev. İ. Kale, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), 24-25. Bunlara ilaveten Kafkasya'nın gerek beşerî coğrafya gerek topoğrafya bakımından Osmanlı-Rus-İran harpleri bağlamında oynadığı önemli rol hususunda daha ayrıntılı bilgi için okur şu önemli çalışmaya müracaat etmelidir. Serkan Keçeci, "The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)" (Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, 2016), 33 vd.

Bu bağlamda Rusya'nın Karadeniz'deki etkinliğinin artırması, Balkanlar ve Anadolu'daki ilerleyişini kolaylaştıracak imkanları kendisine veriyordu.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı-Rus çatışmasına ev sahipliği yapan Balkan coğrafyası bu noktada özel bir ilgiyi hak etmektedir. Prut Nehri'nden sonra Yaş'ın kontrol altına alınması güneye inen işgalci kuvveti iki büyük coğrafi engelle karşı karşıya bırakır: Tuna Nehri ve Vidin'in güneyinden başlayarak ve nehre paralel olarak yükselen Balkan Dağları. Kozluca-Niğbolu istikametinde Osmanlı-Rus muharebelerinin yapıldığı sahayı ikiye ayıran Tuna, Zıştovi'den itibaren kuzey-batıya yönelerek Rusçuk, Yergöğü ve Silistre'ye ulaşır. Bu bölgeyi geçtikten sonra Fokşani'den itibaren kuzeye doğru ilerleyen nehrin üzerinde İbrail, Maçın ve Kalas kaleleri bulunmaktaydı. Buradan itibaren güney doğuya kıvrılan Tuna, İsakçı, Tulça ve İsmail kalelerinin bulunduğu bölgeden Karadeniz'e dökülüyordu.¹³ Sırayla Belgrad, Adakale, Vidin, Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Tutakan, Silistre, Rahova, Hırsova, Maçın, İsakçı, Tulca, Karahasan ve Köstence Tuna bölgesindeki ilk savunma hattını oluşturuyordu. Ancak Rus ordusunu bölgede sadece Osmanlı tahkimatları zorlamıyordu. Nitekim Tuna'nın sağ kıyısının (güney), sol yakasına (kuzey) göre daha yüksekte bulunması geçişi zorlaştıran en önemli problemlerden birisiydi.¹⁴ Tuna kıyısı takip edilerek güneye ilerlendikçe nehir yatağının daha kayalık hale gelip akıntının hızlanması ulaşımı zorlaştırmaktaydı.

Nehrin debisinin artmasının ve yatağının kayalıklarla kaplı olmasının yanı sıra Tuna üzerindeki Osmanlı tahkimatları da geçişi zorlaştırıyordu. Tuna Nehri üzerinde stratejik bir konumda bulunan Adakale, bir ada olmasının verdiği askeri avantajla Tuna üzerindeki Osmanlı savunma hattının en önemli kalelerinden idi. Adakale'den sonra karşılaşılan Vidin ise hem mimari açıdan hem de dış tahkimatlarıyla kanat akınlarına dayanıklı bir kaleydi. Vidin'in karşısında bulunan Kalafat ise köprübaşını tutmaktaydı. Vidin'e yaklaşık on beş kilometre uzaklıktaki Lom ve yine aynı mesafede bulunan Rahova, önemli garnizon kasabaları olarak Tuna geçişini zorlaştırıyordu. Vidin'in yaklaşık yetmiş kilometre doğusunda bulunan Niğbolu, Tuna'nın sağ kıyısındaki (güney) iki yükseltiyi korurken karşı tarafta yaklaşık 800 metre genişliğindeki bir alanı kontrol eden Eskikale ve Yenikale bulunuyordu. Tuna'nın sağ kıyısından devam edildiğinde önemli bir garnizon şehri olan Zıştovi karşımıza çıkar. Zıştovi'den hemen sonra ulaşılan Rusçuk yüksek konumu ve sekiz dış tahkimatıyla Tuna'daki savunma hattının en önemli kalelerinden birisiydi. Ancak Rusçuk tahkimatları gücünün önemli bir kısmını hemen karşısında bulunan Yergöğü'ne borçluydu. Tuna Nehri üzerinde Karadeniz'e doğru ilerlemeye devam edildiğinde Rusçuk'tan hemen sonra bir diğer güçlü Osmanlı tahkimatı olan Silistre ile karşılaşılır. Buradan itibaren kuzeye doğru yönelen Tuna'nın en önemli kalelerinden birisi olan Hırsova, beş dış tahkimatıyla bölgenin savunmasında vazgeçilmez bir rol üstlenmişti. Etrafı hendekle çevrili Hırsova'dan sonra gelen İbrail'in dış tahkimatının bulunmaması kalenin en ciddi zaafiydi. Bu zayıflığı, Dobruca ovasına inşa edilen çok sayıda küçük tabya ile örtülmeye çalışılsa da sahada kuvvetli bir ordunun bulunmaması halinde İbrail'in savunulması oldukça güçtü. Tuna'nın denize dökülmeden önceki en kuzey noktasında yer alan İbrail'in ardından sağ kıyıda bulunan yedi dış tahkimata sahip Maçın ve Tulca bölgedeki diğer

¹³ Tuna coğrafyasıyla ilgili olarak bkz: Rudtorffer, *age.*, s. 484

¹⁴ Alexander Bitis, *Russia and the Eastern Question, Army, Government and Society, 1815-1833*, (Oxford: Clarendon Press, 2006), 279.

önemli kaleler olarak göze çarpar. Kili ve İsmail kaleleri ise Tuna'nın Karadeniz'e dökülmeden hemen önce ayrıldığı üç koldan en kuzeydeki üzerinde bulunuyordu.

Dobruca ovasının doğusunda bulunan, Tuna ile Karadeniz sahili arasında kalan Tuna'nın üç kolunun suladığı bölge, coğrafi olarak Osmanlılar'a ikinci bir savunma alanı sunmaktaydı. Şumnu'nun merkezinde yer aldığı bu savunma bölgesi Prevadi, Varna ve Tırnova'yı içine alıyordu. Tuna'daki Osmanlı savunma hattının merkezinde bulunan Şumnu, Balkan dağlarının iki uzantısı tarafından at nalına benzer biçimde kuşatılmış bir vadiye kurulmuştu. Prevadi, Varna, Silistre ve Vidin'e açılan yol şebekesinin merkezinde bulunan Şumnu, güçlü bir savunma sistemine sahipti. Şumnu'nun kuzey-batısında kalan Istrancalara ve güney doğusundaki Çengel'e kadar bütün bölgeyi tahkim eden Osmanlılar, 1774'de General Rumyantsev'e ve 1810'da General Kaminski'ye bu bölgede direnmeyi başarmıştı.¹⁵ Tuna Nehri'nin batısından doğuya doğru, Vidin-Kalafat, Tutrakan-Oltaniçe, Silistre-Kalaraş, Rusçuk-Yergöğü, İbrail-Maçin ve nihayet İsmail-Tulca geçişin nispeten kolay olduğu bölümlerdi.¹⁶ Bu bağlamda XVIII ve XIX. yüzyıllarda defaatle nehrin güneyine incek olan Rus orduları ilk defa Karl Ewald von Rönne'nin komutasında Tuna boyunda kendisini gösterecekti. İbrail istikametine doğru ilerleyen Rus birliklerinin, 13-14 Temmuz 1711'de şehre girmeyi başarması, devam eden savaş açısından olmasa da Rus askeri tarihi bakımından bir dönüm noktasıydı.¹⁷ 9-10 Mayıs 1773'te Suvorov komutasında yedi yüz kişilik bir grupla Tuna'nın güneyine,¹⁸ Kozluca'ya kadar inen Rus birlikleri süreç içerisinde daha çok Tutrakan, Hırsova, İsmail, Kalas ve İbrail'i nehir geçişi için kullandılar.

Balkan dağları ve Tuna arasındaki sahada kurulan ikinci savunma hattında ise Sofya, Tırnova, Şumnu, Prevadi ya da işgalci ordunun yaklaşma istikametine göre Varna, işgali ya da kuşatılması zorunlu olan bölgelerdi. Niğbolu'nun güneyinde kalan Plevne ile batıda ve doğuda Şumnu-Varna hattı, Tuna ve Balkan dağları arasındaki sahayı tutabilecek iki önemli mevkiydi. Ancak yükseltinin az olması sebebiyle yolcusuna Osmanlı başkentine en kolay ulaşım imkanını sağlayan rota Şumnu-Varna hattından geçiyordu. Bu hattın hemen kuzeyinde bulunan Kozluca, Şumnu'ya ve Varna'ya giden yolun ikiye ayrıldığı mevkiydi. Tuna hattındaki kale şebekesinin art bölgesinde yer alan Şumnu, aynı zamanda XVIII. yüzyılda Osmanlı seyyar cephe ordugahlarının kurulduğu şehirdi. Topoğrafyanın en iyi şekilde kullanılarak güçlü dış tabya ve tahkimatlarla güçlendirilmiş olan Şumnu, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rus ordularını durdurmayı başaracaktı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde de işgal görmeyecek olan Şumnu, Edirne'ye doğru ilerleyen Rus ordusu tarafından kuşatılarak geride bırakılacaktı. İstanbul'dan yaklaşık 469 km/86 saat uzaklıkta bulunan¹⁹ Şumnu'dan güneye doğru ilerlendiğinde, Balkan Dağlarının Karadeniz'le buluştuğu, Varna-Burgaz arasındaki sahil şeridi askerî açıdan elde tutulması zorunlu bir bölgeydi. Zira bu bölgeler savunmacıya, Balkan dağlarını aşmayı planlayan bir ordunun gerisiyle bağlantısını kesme ya da kanat akını yapabilme imkânı veren mevzilerdi. Dolayısıyla Balkan geçişi için, Kılâ-yı

¹⁵ Bu bağlamda Rus ordusunun Balkanlar'daki muhtemel yaklaşma istikametleri için bkz: Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns*, s. 55 vd.

¹⁶ İbrahim Köremezli, "Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)", ed. G. Yıldız, *Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2013), 184; Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns*, s. 47-48 ve Helmuth von Moltke, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, (Londra: John Murray, 1854), 30-52.

¹⁷ Gavriil Golovkin, *Warhaftiger Journal und Relation, von demjenigen was zwischen der Armee von Sr. Czaris. Majest. und der Türkischen Seit dem 30. Mai st. v. 1711 passiret*, (Hamburg, 1711).

¹⁸ H. S. Spalding, *Suvoroff*, (Londra: Chapman and Hall, 1890), 43.

¹⁹ Georg Wilhelm von Valentini, *Lehre vom Krieg*, c: III (Der Türkenkrieg), (Berlin: J. W. Boicke, 1833), 42-43.

Erbaa olarak bilinen güçlü tahkimatlar (Vidin, Rusçuk, Silistre, Varna) ve az önce belirtilen bölgeler, tercihen Şumnu, işgal edilmese dahi kontrol altında tutulmalıydı. Fakat işgal ordusunun bölgede karşılaşacağı engeller bunlarla sınırlı değildi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Balkanlarda yaşayan Müslüman nüfusun Tuna ve Balkan dağları arasında yoğunlaşmış olması bu sahanın önemini Osmanlılar için bir kat daha artırıyordu. Bölgenin sık ormanlarla kaplı oluşu, tıpkı derin vadilere sahip Kafkaslar gibi bu alanı da Osmanlı başıbozuklarının en iyi şekilde uyguladığı gayr-ı nizami operasyonlara uygun bir hale getirmekteydi.

Vidin'in güneyinden yükselmeye başlayan Balkan dağları ise bölgedeki ikinci büyük engeldir. Balkan dağ silsilesinin merkez bölümü yaklaşık 2.500 metre yüksekliğe sahiptir. Sıra dağların batı bölümü denizden ortalama 2.100 metre yüksekken, Karadeniz kıyısına yakın olan Doğu Balkanlar denizden sadece 600 metre kadar yüksektir. Değerli bir savunma hattı olan Balkan dağlarının dokuz derbendinin bulunması ve bunlardan önemli bir kısmının sadece yazın geçit veriyor olması da dikkat çekici coğrafi ayrıntılardı. Ancak söz konusu dokuz derbendin sadece dördü, Prevadi-Aydos arasında bulunan Nadirderbent, Şumnu-Karinabad arasındaki Dobral, Tırnova-İslimiye arasındaki Demirkapı ve Tatarpazarcığının kuzeyinde kalan Troyan geçidi büyük bir saldırı gücünün geçişine uygundu.²⁰ Balkan Dağlarının aşılmasının ardından güneybatı istikametine doğru oluşan üçgen sahada İstanbul'dan önceki son duraklar sırasıyla Tatarpazarı-Filibe ve Edirne-Kırklareli hatlarıydı. Bu savunma merkezlerinin düşmesi ise işgal ordusunu Çatalca ya da daha geride Maslak ve Davud Paşa'da kurulacak İstanbul savunmasıyla karşı karşıya bırakacaktı. Ancak yaklaşık 600 km'lik bir derinliğe sahip olan Tuna ve İstanbul arasındaki kesimde işgalci ordunun gerisiyle iletişiminin kesilmesi, hatta bağlantısının kopması oldukça olağan bir durumdu. Bu bağlamda az sayıda askerle Balkan Dağlarını aşmak büyük bir risk barındırıyordu. Bu riske rağmen İstanbul için Tuna Nehri stratejik ve 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'nın açık bir biçimde gösterdiği üzere Edirne de psikolojik bariyerdi.²¹

ULUSLARARASI SİYASET

Uluslar arasında ilişki kurma yollarından birisi olan savaşları, meydana geldikleri mekân kadar devrin diplomatik ortamı da doğrudan etkilemektedir. Osmanlı-Rus savaşları bağlamında, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar genel olarak Lehistan "sorunu" çerçevesinde Varşova'nın, St. Petersburg'un nüfuzu altına girmesi ve Tatar saldırıları çatışmalara zemin oluştururken, 1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin eksenini, Rusya'nın Balkanlar'daki ilerleyişine paralel olarak daha güneye Sırbistan, Eflak, Boğdan ve nihayet Boğazlar'a doğru kayacaktı.

Doğrudan sınırları içerisinde kalan Balkanlar bir yana Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan'a dair hassasiyeti batı sınırlarının güvenliği ile doğrudan alakalıydı. Lehistan'ın, diğer iki komşusu Habsburglar ve Rusya tarafından işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınırlarının tamamının iki hasım gücün kontrolü altına girmesi anlamına geliyordu. Ancak Lehistan meselesi aynı zamanda bir Avrupa sorunuuydu. Fransa'nın Doğu Avrupa'daki çıkarları, bu çıkarları tehdit eden Rus ilerleyişi ve Habsburglarla yaşadığı gerilimler Paris ve İstanbul arasındaki yakınlaşmaya

²⁰ Lionel W. Lyde-A. F. Mockler-Ferryman, *A Military Geography of the Balkan Peninsula*, (Londra: A. and C. Black), 1905, 49-55 ve 133-134 ve Russell, *age.*, s. 69.

²¹ Balkanlardaki savunma hatları ve burada bulunan kalelerin XIX. yüzyıldaki durumu konusunda bkz: Killmeyer, *age.*, s. 256-292

zemin oluştuyordu. Fransa'nın XVIII. yüzyılda Rus-Habsburg ikilisinin önüne set çekmek için kurguladığı “doğu bariyeri” (*Barrière de l'est*) projesinde,²² İsveç ve Lehistan'ın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun da yer alması tesadüfi bir tercih değildi. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da kendilerini gösterecek olan Fransız askeri uzmanlar söz konusu siyasi projenin askeri enstrümanlarıydı. Başta Baron de Tott olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen uzmanların, pek çok kez Kuzey Karadeniz'deki kalelerde görev yapması Fransa'nın bölgedeki Rus yayılmasını çıkarları için bir tehdit olarak gördüğüne işaret etmektedir. Fransa'nın Doğu Avrupa ve Karadeniz'deki Rus yayılımını engellemeye dönük siyaseti diğer taraftan İstanbul ve Stokholm arasındaki yakınlaşmanın temelini oluşturmaktadır. Rusya'nın hedefindeki iki devletin 1740'tan itibaren yoğunlaşmaya başlayan ilişkileri aslında Rus donanmasının Kronstadt'dan çıkışını engellemeye yönelik bir eylemdi. Bâb-ı Âli'yi Akdeniz'de rahatlatmaya ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki etkinliğini artırmaya hizmet etmesi beklenen bu birlikteliğin İsveç'e, Rus işgali altındaki Finlandiya'yı yeniden ele geçirebilmek için bir fırsat vermesi umuluyordu. Ancak süreç içerisinde, tıpkı Osmanlı Devleti gibi savaşı finanse edebilecek enstrümanlardan yoksun olduğu ortaya çıkan İsveç'in Bâb-ı Âli'yi destekleme kapasitesinin beklenenden çok daha zayıf olduğu anlaşıldı. Nitekim Osmanlılar, Fransız İhtilali öncesi devrin son savaşında İsveç'in yanı sıra Rusya-Habsburg koalisyonuna karşı kendilerini destekleyecek bir kara gücüne şiddetle ihtiyaç duydu. Bu açığı Prusya ile kapatmaya çalışan Bâb-ı Âli'nin çabası Büyük İhtilal'in ardından bambaşka bir yöne doğru evrimleşecekti.

Osmanlı-Fransa ilişkisine benzer bir biçimde Rusya ve Habsburgların birlikteliği de doğal bir ittifaktan ziyade konjonktürel ve zorunlu bir müttefiklik ilişkisini tarif ediyordu. Zira Rusların Balkanlara doğru ilerleyişi zaman içerisinde Habsburgları da tehdit eder bir niteliğe bürünecekti. Bu süreçte Rusya, Balkanlar'da yaşayan Ortodoks kardeşlerine doğru ilerlemenin sadece Osmanlı topraklarını işgal meselesi olmadığını öğrenecek ve St. Petersburg yönetimi bu yayılmanın aynı zamanda bir Avrupa sorunu/Doğu Sorunu olduğunu anlayacaktı. Bu bağlamda Rusya, bölgede yürüttüğü tüm hareketlerde Habsburg ve Prusya ordularını da dikkate almak durumunda kalacaktı. Nitekim Viyana'nın onayı alınmadan Balkanlar'da yapılacak hareketlerde Rus ordusunun sağ kanadı Habsburg ordusu tarafından tehdit edilirken, Rusya'nın Balkanlardaki meşguliyetinden faydalanabilecek bir konumda olan Berlin idaresi St. Petersburg yönetiminin Lehistan'daki kazanımlarına göz dikebilirdi.

Büyük Petro'dan itibaren Rusya'nın Balkan Ortodokslarını isyan ettirerek yaşanan çatışmalarda yardımcı kuvvet olarak kullanmayı düşünmesi St. Petersburg'da belirlenen stratejiye karşı Avrupa'da oluşan rahatsızlığın temel sebebiydi.²³ Balkanlarda Rus nüfuzu altında “bağımsız” Slav devletlerinin kurulmasına dönük dış siyasetin tetiklediği bu rahatsızlık bölgedeki diğer aktörlerin tatmin edilmesini zorunlu kılmaktaydı. 1788'de Grek Projesi çerçevesinde Habsburglar'la kurulan ittifak bu siyasi hedefe ulaşmak için II. Katerina'nın kullandığı bir enstrüman olarak da görülebilir. Ancak İhtilal Harpleri'nin araya girmesi Rusya'nın yayılcı ve Lehistan'da görüldüğü üzere “paylaşımçı” dış politikasını bir kenara bırakmasına yol açacaktı. Devrin İstanbul sefiri Koçubey tarafından tasarlanan “*zayıf komşu*” siyaseti en azından yeni bir savaşın başlayacağı 1806'ya kadar Rus dış politikasına hâkim oldu. Büyük güçlerin müdahalesi durumunda daha muti bir komşu bulunamayacağını düşünen Rus hariciyesi bundan sonra, “doğal düşman” olarak görülen Osmanlı

²² Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence, 1683-1797*, (Londra: Routledge, 2003), 217.

²³ Sumner, *age.*, s. 36 vd.

İmparatorluğu'nu korumaya yönelik bir dış politika takip edecekti. İstanbul'daki etkisini artırmasına bağlı olarak Boğazları kontrolü altında tutmaya çalışan Rusya, bu süreçte sık sık Avrupa'nın diğer büyük güçleri ile karşı karşıya geldi. 1809'da İngiltere ile imzalanan Kala-i Sultaniye Antlaşması aslında zayıf komşu siyasetinin de iflasıydı. 1820lerin başında Rus hariciyesinde etkili olan Rum asıllı Kont Kapodistrias önderliğindeki hizbin, II. Katerina'nın Grek Projesine dönülmesi konusunda yaptığı propaganda ve Çar Aleksandr'ın yerini diplomatik sorunların askeri yöntemlerle çözümüne inanan I. Nikola'nın alması Rusların bir kez daha Balkanların özgürleştirilmesine dönük bir dış politikaya döndüğüne işaret ediyordu. Küçük Kaynarca (1774), Yaş (1792) ve Bükreş (1812) antlaşmalarıyla elde ettiği hemmezheplerini koruma hakkı bu politikanın en çok kullanılan aracı olacaktı.²⁴

Rusya'nın Doğu Avrupa'ya doğru ilerleyişinin Avrupa siyasetini etkileme gücü ne kadar büyükse, Akdeniz ve Karadeniz'de artan Rus etkinliği de en az o kadar önemliydi. Bu durum aslında Rusya'nın bir deniz gücü olarak ortaya çıkışıyla alakalıdır. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Fransa olmak üzere büyük güçlerin Karadeniz'de artan ticaret hacmine ilgisi Rusya'nın bölgedeki siyasi etkinliğini sınırlayacak nitelikteki gelişmeleri beraberinde getirdi. Örneğin Amerika'nın kaybindan sonra kereste ve diğer gemi inşası için gereken hammaddeleri İngiltere'nin, Karadeniz üzerinden sağlamaya çalışması St. Petersburg yönetimini 1792'de Yaş'taki barış müzakerelerinde Bug ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgeyi kontrol eden Özi Kalesi konusunda zorlu bir müzakere sürecini yürütmek durumunda bırakacaktı.²⁵ Rusya'nın etkili bir siyasi aktör olmayı planladığını ortaya koyan XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de gerçekleşen Rus operasyonları da benzer bir problemi Avrupa'nın gündemine taşıyacaktı. II. Katerina ile Malta Şövalyeleri arasındaki ilişki,²⁶ 1773'te önce Mora'ya, daha sonra Suriye'ye düzenlenen operasyonlar²⁷ ve nihayet İhtilal Harpleri esnasında Rus donanmasının bölgede iyiden iyiye varlığını hissettirmesi Rusya'nın Akdeniz'de kalıcı bir üs bulmaya dönük siyasetinin sonucuydu. Çeşme ve Navarin'de Osmanlı donanmasının iki kez imha edilmesi ve Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1833) esnasında Rusya'nın takip ettiği siyaset ise bu süreçteki dönüm noktalarına işaret etmekteydi. Akdeniz ve Karadeniz arasındaki geçişi sağlayan, Boğazların 1833'ten sonra bir Avrupa sorunu haline gelmesi de bu süreçte gerçekleşmiştir. Lehistan taksimatlarının ardından XIX. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun "Doğu"daki tek sorun olarak kalması ve Kafkaslar'da karşılaştığı diğer rakibi İran'ı 1828'de sindirmesi Rusya'nın, bölgede yapacağı askeri operasyonları kolaylaştıran siyasi faktörlerdi. Ancak bölgesel güçlerin daha az problem çıkarmasına karşılık, yerel sorunların uluslararasılaşması, Rusya'nın diğer büyük güçlerle daha çok karşı karşıya gelmesine sebep olacaktı.

²⁴ Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, çev. Ali Reşad, ed. A. Ahmetbeyoğlu-İ. Keskin, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 29; Hugh Ragsdale, "Russian Foreign Policy, 1725-1815", ed. D. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c:II (Imperial Russia, 1689-1917), (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 522-523; Plamen Mitev, "Russia's Doctrine of the Ottoman Empire's Bulgarian Provinces and Bulgarians (From Catherine II to Alexander I)", ed. M. Baramova-G. Boykov-I. Parvev, *Bordering Early Modern Europe*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 2015), 135-140 ve Bitis, *age.*, s. 27, 30, 33

²⁵ O. T. Murphey, *Comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution (1719-1787)*, (Albany: Suny Press, 1982), 447-458 ve Allan Cunningham, "The Ochakov Debate", ed. E. Ingram, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, c:I, Londra: Frank Cass, 1993), 1-32.

²⁶ Thomas Freller, "In Search of a Mediterranean Base: The Order of St. John and Russia's Great Power Plans During the Rule of Tsar Peter the Great and Tsarina Catherine II", *Journal of Early Modern Studies*, 8 (2004): 3-30.

²⁷ Richard Ungermann, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, (Viyan: Braumüller, 1906), 187

HASIM ORDULAR

Coğrafya ve siyaset savaşları ne kadar etkilerse etkilesin, muharebe alanında karşı karşıya gelen iki ordunun yapısı, komuta heyeti ve uyguladıkları taktikler savaşın sonucunu etkileyen en önemli faktördür. Batı sınırlarındaki piyade ağırlıklı ordulara sahip düşmanlarla mücadele edebilmek amacıyla tımar sisteminde yapılan değişiklikler ve buna paralel olarak artan sayıda ücretli asker istihdamı, ateşli silahların iyiden iyiye yayıldığı XVIII. yüzyılda büyük bir dönüşüm yaşayan Osmanlı ordu yapısına damgasını vuran gelişmelerdi.²⁸ Aynı dönemde benzer sorunlara çözüm arayan Rus ordusu ise servajı esas alan yeni bir askere alma sistemini uygulamaya başlamıştı.²⁹ Bu yeni askere alma sistemi bir taraftan çiftçilerin itaatkar askerlere dönüştürülmesinde,³⁰ diğer taraftan da nüfusu hızla artan ordunun ekonomik açıdan desteklenmesinde büyük sıkıntıları beraberinde getirecekti. Bu tür büyük yapısal dönüşümler ya da siyasi gelişmelerin sonuçları olarak görülebilecek isyanlar ise değişimin bir diğer yan etkisiydi. Artan ordu harcamalarının veya askere alma sistemindeki uygulamaların tetiklediği, bizatihi ordu içinde veya siviller arasında başlayan isyanlar muharebe alanındaki orduların performanslarıyla yakından alakalıydı. Zira Sırp ve Yunan ayaklanmaları, 1807-1808 aralığında İstanbul’da yaşanan ihtilaller veya Yeniçeriliğin ilgası cephedeki Osmanlı ordusunun dengesini bozarken, Rus ordusu sadece Osmanlılarla değil, saray darbeleri ya da Pugaçev İsyanı gibi ayaklanmalarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Ağırlıklı olarak ücretli askerlerden oluşan Osmanlı ordusunun, XVIII. yüzyıldaki başıbozuk yapısı Avrupalı talimin ordu genelinde uygulanamaması anlamına geliyordu. İtaati sağlamanın en ucuz ve etkili yolu olan talimin hayata geçirilememesi, Osmanlı birliklerinin yekpare bir biçimde muharebe alanında hareket etmesini de engellemekteydi. Ordu içerisinde sağlıklı bir emir-komuta zincirinin oluşturulamamasını, bu durumun bir diğer sonucu olarak görmek mümkündür. Farklı siyasi hiizlere mensup olan paşalar arasındaki çekişmeler ise Osmanlı ordusunun muharebe performansını olumsuz yönde etkiliyordu. Benzer bir değişim süreci geçirmekte olan Rus ordusu da disiplin ve ordu bürokrasisi konusunda benzer sıkıntılar yaşamaktaydı. Örneğin 1828’de yapılacak operasyonları planlamakla görevlendirilen General Hans Karl von Dietbitsch, operasyonlar sırasında alınan kararlara müdahale etme yetkisine sahip değildi. Buna, Çar Nikola’nın muharebelere şahsen katılımının da eklenmesi Rus ordusunun komuta kademesindeki çok başlılığı başka bir boyuta taşıyacaktı.³¹

Her iki ordu da zaman zaman komuta zafiyeti içine düşseler de XVIII. yüzyılın ilerleyen safhasında düşman kuvvetler arasındaki makas taktik açıdan gittikçe açılmaya başladı. Daha çok süvari akınlarına dayalı hızlı saldırıların temel oluşturduğu bir taktik formasyonu benimseyen Osmanlı ordusu, özellikle meydan muharebelerinde nizamlı Rus ordusunun kurduğu taktik dörtgenler karşısında adeta buharlaşıyordu. Rusların, küçük kalibreli, cephe hattında kolaylıkla yer değiştirebilen ve hızlı bir biçimde ateşlenebilen topları, Osmanlı başıbozukları üzerinde etkili bir biçimde kullanması muharebenin sonucunu doğrudan etkilemekteydi.³² Öyle ki, Larga ve Kartal’da

²⁸ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, (İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, 1965) ve Halil İnalçık, “The Socio-political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, ed. V. J. Parry – M. E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East*, (Oxford: Oxford University Press, 1975), 195-217.

²⁹ John L. H. Keep, *Soldiers of the Tsar, Army and Society in Russia 1462-1874*, (Oxford: Clarendon Press, 1985), 105-106.

³⁰ Elise K. Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, (New Jersey: Princeton University Press, 1990), 56-65.

³¹ Bitis, *age.*, s. 280.

³² Moltke, *age.*, s. 17-19 ve 29.

(1770) kazanılan büyük zaferlerin ardından, XVIII. asrın geometrik savaş taktiklerini sahada uygulayabilen neferlere komuta eden Rus generaller yüzyıl sonuna gelindiğinde, açık alanda kendi kuvvetlerine nazaran sayısal üstünlüğe sahip olsa da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratabileceklerini düşünmekteydi. Osmanlı ordusunun muharebe sahasında ateş üstünlüğünü kaybettiğine işaret eden bu durum Rus ordusunun fenn-i harbin kurallarını muharebe sahasına yansıtabilme ve Rus komuta heyetinin sevk ve idare becerisine referans veriyordu.

Silah ve mühimmat üretimindeki sıkıntılara kalıcı çözümler bulunamaması da Osmanlı ordusunun muharebe sahasında yaşadığı problemlere ilave edilebilir. Savaş tehdidi ortaya çıkmadan silah ve mühimmat üretimi konusunda oldukça gevşek davrandığı anlaşılan Osmanlı Devleti savaş ilanından ya da savaş tehdidi hissedilmeye başladıktan sonra silah ve mühimmat üretimine ağırlık vermektedir. Ordunun, barış zamanındakine nazaran çok büyük ölçüde artan talebini karşılamak üzere harekete geçilmesi ise iki temel sorunun ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bunlardan ilki yükselen hammadde talebinin karşılanmasına yöneliktir. Hammadde ihtiyacının savaşın devam ettiği sırada ve çoğunlukla muharebe sahasının art bölgesinde yer alan Balkanlar'dan karşılanmaya çalışılması hem tedarikte hem de tedarik edilebilen hammaddenin naklinde ciddi problemleri beraberinde getirmekteydi. İhtiyaç duyulan hammaddenin ve nakliye araçlarının piyasa rayicinden çok daha düşük olan miri fiyat rejimi çerçevesinde temin edilmeye çalışılması ahalinin çoğu zaman elindekini de saklamasına yol açıyordu. Hammadde teminin gerçekleştirilebildiği durumlarda ise, örneğin Tophane'nin, çağın üretim araçları ve biçimiyle kısa sürede ihtiyaç duyulan harp araç-gereçlerini istenilen sürede üretebilmesi pek de mümkün değildi. Bu hususta karşılaşılan ikinci sorun da doğrudan birinciyle alakalıydı. Zira önemli bir bölümünü ücretli askerlerin oluşturduğu ve savaş kazanamayan bir ordunun artan silah ve mühimmat talebi kaçınılmaz bir biçimde nakit ihtiyacını artırarak, bütçedeki açığı daha da büyütecekti. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın öngördüğü savaş tazminatını ödedikten sonra belini doğrultamayacak olan Osmanlı hazinesi, bir sonraki savaşta ciddi bir mali kriz yaşayacak, hatta dış borç arayışına girecekti.³³

Aslında Osmanlı Ordusu, hasımlarının silahlarını kullanmakta ya da üretmekte herhangi bir beis görmüyordu. Örneğin Kartal ve Larga'da yaşanan ağır yenilgilerden hemen sonra Fransız askeri uzman, Baron de Tott tarafından İstanbul'da Sürat Topçuları ortasının kurulması, iki ordu arasındaki etkileşime ve Osmanlıların yeni duruma ayak uydurabilme gücüne işaret ediyordu. Ancak savaş meydanında alınan ağır yenilginin ardından Osmanlı Devleti'nin ders çıkartarak misliyle mukabele etme çabası içine girmiş olması, en erken bir sonraki savaşta sonuçları alınabilecek değişim sürecinin başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Yanı sıra her ne kadar Osmanlı Devleti yeni duruma ayak uydurmaya çalışsa da ordunun bu konuda büyük bir çaba sarf ettiğini söylemek de mümkün görünmemektedir. Özellikle ordu bürokrasisinin üst düzey makamlarını işgal eden görevlilerin genel olarak değişim sürecine ayak diredikleri rahatlıkla iddia edilebilir. Kaldı ki, sadaret gibi karar alıcı makamlarda yaşanan değişiklikler de ordu organizasyonundaki yeniden yapılanma faaliyetini olumsuz bir biçimde etkilemekteydi. Örneğin büyük ölçüde Kırım probleminin tetiklediği Halil Hamid Paşa önderliğinde hayata geçirilen yeniden yapılanma programının, sadaret mevkiindeki değişimin ardından yarım kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim bilhassa orta rütbeli subayların direndiği anlaşılan süratçi ortalarının yeniden düzenlenmesi ve talim prosedürünün uygulanması Halil Hamid Paşa'nın azlinden sonra akim kalmıştı. Dolayısıyla Rus

³³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih)*, (İstanbul: Alan Yayınları, 1986), özellikle 76-77.

ordusunun envanterindekilere denk silahlar üretilse de ne Osmanlı neferleri ne komuta kademesi söz konusu silahları muharebe sahasında etkin bir biçimde kullanabilecek bilgi düzeyine ve eğitim altyapısına sahipti.

Taktik düzeyde ortaya çıkan bu temel farklılık, Osmanlı ordusuyla Baserabya'nın askeri harekate son derece uygun, uçsuz bucaksız steplerinde savaşan Münnich, Rumyantsev ya da Suvorov gibi komutanlara büyük bir avantaj sağlamıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde sıra Balkanlara geldiğinde General von Dietbitsch savaşı, enerjik Türk süvarisine ve başıbozuk piyadesine büyük avantaj sağlayan sık ormanlarla çevrili, engebeli bir arazide kabul etmek durumunda kalacaktı. XIX. yüzyılda görev yapan Rus komuta heyetinin çözmesi gereken problemler sadece coğrafyadan kaynaklanan sorunlarla sınırlı değildi. Osmanlı ordusu, Rusya'nın açık alandaki üstünlüğünü keşfettiği süreçte kendi yapısına daha uygun bir biçimde savaşmaya başlayacaktır. XIX. yüzyıl dönümünde Napoléon Bonaparte'ın tavsiyelerini dikkate alan³⁴ Osmanlılar, meydan muharebelerinden olabildiğince kaçınarak, Rus lojistik rotalarına düzenlenen pusulara öncelik vermeye ve muharebeleri kendilerini güvende hissettikleri kalıcı tahkimatların arkasında kabul etmeye başlamıştı. Devrin bir gözlemcisinin de belirttiği üzere XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ordusu “*küreği en değerli silah olarak kullanıyordu*”.³⁵ Yine ateş üstünlüğünün kaybıyla açıklanabilecek bu durum süreç içerisinde Osmanlı ordusunun daha çok kalıcı tahkimatların ardına sığınmasını da beraberinde getirecekti. Rumyantsev'in de övgüyle bahsettiği Osmanlı neferlerinin siper kazma hızı³⁶ her ne kadar Osmanlı ordusunun meydan muharebelerinde korunabilmek adına geçici tahkimat inşasına referans veriyor olsa da söz konusu tahkimatların doğru şekilde ve yerde inşâ edilmemesi sahradaki Osmanlı ordugahlarının Rus birlikleri tarafından ele geçirilmesine zemin hazırlayacaktı. Osmanlı ordusunun tahkimatların arkasına sığınarak yaptığı savunmalarda yaşanan başarısızlıklar ise genellikle askeri yetersizliklerden ziyade, moral motivasyonla ve direnen kalelerde meydana gelen katliamlarla ilgiliydi. Nitekim 1770 yılında üç hafta içinde İsmail, Kili ve İbrail'in kaybı ya da 1790 yılının Ekim ve Kasım aylarında peş peşe Kili, Tulca ve İsakçı'nın düşmesi Osmanlı ordusunun zaman zaman savaşmaktan vazgeçtiğini gösteriyordu.

Buna mukabil Rus komuta heyeti süreç içerisinde Osmanlılara karşı artan ölçüde hız ve sürprize dayalı bir savaş yapma biçimini benimsedi. Zaman içerisinde Ruslar, harekât sahasındaki istihbarat üstünlüklerinin sağladığı avantajla, hasım üzerinde korku ve karışıklık yaratmaya yönelik eylemlerde bulunmaya başladı.³⁷ Konvansiyonel orduyu taktik açıdan bir Kazak kabile şefi gibi sevk ve idare eden Suvorov'un ya da Kutuzov'un baskın niteliği taşıyan saldırılarıyla Osmanlı ordusunun başa çıkması çok da mümkün değildir. 1790 sonunda İsmail kuşatmasında da gözlemlendiği üzere ele geçirilen kalelerde yapılan kıyımlar da bölgede yaşayan sivil ahalinin baş edemeyeceği kadar büyük bir psikolojik etkiye sahipti. Zaman içerisinde artan coğrafi kazanımlar ve hareket kabiliyeti ile ilişkili biçimde sahada inisiyatif ele geçiren Rus ordusu, Balkanlardaki Osmanlı ordugahlarından ya da cephe karargahından ziyade siyasi hedefi, İstanbul'u düşürme odaklı bir planlamaya

³⁴ Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, c: I, çev. ve ed. A. Mikaberidze, (Westchester: Nafziger Collection, 2002), 136-141.

³⁵ Russel, *age.*, s. 51-52.

³⁶ Virginia Aksan, “Ottoman Military Power in the Eighteenth Century”, (ed.) B. Davies, *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*, (Leiden: Brill, 2012), 337.

³⁷ XVIII. yüzyılda Rus ordusundaki taktik değişim konusunda bkz: Bruce Menning, “Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century”, *War and Society*, 2 (1984): 30-33.

yönelecekti. 1829 sefer mevsiminde Balkanlardaki ana Osmanlı ordugahlarını ve cephe karargahını yalıtıktan sonra ileri harekate devam eden Rus birliklerini kendilerini bir anda Edirne’de bulması bu türden bir stratejinin sonucuydu.

Teknik bilgi gerektiren silah sanayiinin gelişimi, bu alandaki ilerlemenin muharebe meydanında doğru bir şekilde kullanılması, yeni ve daha güçlü sahra tahkimatlarının inşası ve kuşatmalar konusunda gösterilen hassasiyet, orduda uygulanan eğitim programıyla anlam kazanıyordu. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl, her iki ordunun da yeniden yapılanma sürecine girdiği dönemdi. Gerek askeri okulların açılması ve eğitim programlarının yenilenmesi gerekse istihdam edilen yabancı askeri uzmanlar ele alınan dönem içerisinde Rus ve Osmanlı ordularının çağa ayak uydurmasında önemli roller üstlenmişlerdi. Fakat bu noktada da Rus ordusunun önde olduğu belirtilmelidir. Christoph von Münnich (1683-1767) gibi Alman asıllı generallerle ya da karargahında yer verdiği Lloyd ya da Heinrich von Huyssen (1666-1739) gibi askeri danışmanlarla ordusunu modernize eden Rusya, Osmanlı ordusuyla karşılaştırıldığında talimli ve dolayısıyla yekpare bir biçimde hareket edebilen, ateş üstünlüğüne sahip bir ordu yaratabilmişti. Askeri eğitimin kurumsallaşması ve kalitesi bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde St. Petersburg’da açılmaya başlanan askeri okullar bu bakımdan iki ordu arasındaki farka referans vermektedir. Zira tam da bu dönemde bilimsel devrim ve ampirik perspektif yaklaşık yarım yüzyıl sonra kendisini askeri alanda göstermeye başlamıştı. Askeri eğitimdeki okullaşma, muharebelerin rasyonel bir zeminde ele alınmasını beraberinde getiren bu sürecin doğal sonucuydu. Ancak usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen Osmanlı komuta heyetinin standart kitabi eğitimden geçmesi için XIX. yüzyılı beklemek gerekecekti. Büyük ölçüde yazılı askeri kültürün ürünü olan ordu içerisindeki süreklilik de muharebe alanındaki başarıyı yakından etkilemekteydi. General Rumyantsev (1725-1796), General Potemkin (1739-1791) ve General Suvorov (1729-1800), Fransız asıllı General Langeron (1763-1831), Rumyantsev ve Suvorov’un astı olarak görev yapan Feldmareşal Kutuzov (1745-1813), nihayet General Paskeviç (1782-1856) ve General Hans Karl von Dietbitsch (1785-1831) gibi isimleri dünya askeri tarihine geçmiş olan komutanlar Rus ordusundaki geleneğin taşıyıcılarıydı. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı-Rus harplerine aktif olarak çeşitli rütbelere, pek çok kez katılan söz konusu generaller kazandıkları tecrübeyle hem muharebe alanını hem de düşmanı yakından tanıma fırsatına sahip olmuştu.

Askeri devamlılıktan ve liyakatten hiçbir şekilde bahsedemeyeceğimiz Osmanlı ordusunda ise komutanların kaderleri, siyasi rakiplerinin becerisine ve muharebelerin sonuçlarına bağlıydı. Zira 1735-1739 arasında toplam beş kez ve 1768-1774 arasında toplam altı kez gerçekleşen sadrazam değişiklikleri, Osmanlı ordu bürokrasisindeki problemlere ve devlet içerisindeki hizip mücadelelerine işaret ediyordu. Bâb-ı Âli’deki hizip mücadeleleri yabancı uzmanların istihdamını da etkileyen önemli faktörlerden birisiydi. Örtülü ya da açık bir şekilde Bâb-ı Âli’deki muhalif güçlerin girdiği siyasî çatışmalarda Osmanlı ordusundaki yabancı uzmanlar ya da askerî heyetler birer enstrüman olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla yabancı askeri heyetlerin ya da danışmanların istihdam süresi veya önerilerinin uygulanabilirliğini, Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası ilişkiler arenasındaki konumu kadar heyetleri ve danışmanları İstanbul’a getiren hiziplerin siyasi ömrü ya da gücü de etkilemekteydi. Farklı askeri kültürlerin ürünü olan ya da İhtilal Harpleri esnasında da görüldüğü gibi birbirlerine hasım grup ve ülkelerden gelen yabancı uzmanların İstanbul’da uyumlu bir biçimde çalışması da çok mümkün görünmemekteydi. Şüphesiz benzer problemlerle uğraşmak zorunda olan Rusya’da istihdam edilen yabancı uzmanların görevlerini çok daha istikrarlı bir

biçimde yaptıkları bir gerçektir. 1768-1774 Savaşında General Rummyantsev'in karargahında görev alıp, savaşın ilerleyen safhasında Silistre kuşatmasına katılan Henry Lloyd ya da Napoléon Savaşları esnasında Rusya hizmetine girip 1832'de Rusya Kurmay Akademisi'nin kuruluşunda aktif bir rol üstlenen Antoine-Henri Jomini (1779-1869) bu konuda ilk akla gelen örneklerdir. Osmanlı ordusunun ve dolayısıyla komuta kademesinin, Avrupa ordularının gelişiminde önemli bir yere sahip gelişmelerin vuku bulduğu 1739-1768 yılları arasında savaş meydanlarından uzak kalması devamlılık konusundaki zaafın bir başka önemli sebebiydi.³⁸ Nitekim Osmanlıların aksine Avusturya Veraset (1740-1748) ve Yedi Yıl (1756-1763) harplerinde muharebe alanından uzak kalmayan Ruslar, XVIII. yüzyılın askeri dehalarından birisi olan Büyük Friedrich'den taktik açıdan pek çok şey öğrendiler.³⁹

Osmanlı tarafının zamansız ve hazırlıksız savaş ilanlarını da bürokratik sorunların bir parçası olarak görmek mümkündür. Devletlerin malî, teknolojik ve bürokratik kapasitelerinin savaşları sefer mevsimi olarak isimlendirilen “rûz-ı hızır” ve “rûz-ı kasım” arasına sıkıştırdığı bir çağda zamansız ve hazırlıksız bir biçimde ilan edilen savaşlar kaçınılmaz bir biçimde büyük kayıplarla sonuçlanmaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, 1710 Kasımındaki savaş ilanının ardından ordusunu ancak 1711 Nisan'ında İstanbul'dan sevk edebilmesi ya da 1768 yılının Ekim ayında ve Ağustos 1787'de gerçekleşen zamansız savaş ilanları, Bâb-ı Âli'nin uluslararası ilişkilere büyük ölçüde duygusal yaklaştığına işaret etmektedir. Ancak savaş ilanlarında ya da ordunun cepheye sevk edilmesinde yaşanan gecikmeleri şahsi ahlak ve devlet ahlakı arasındaki farkla açıklamak her zaman mümkün değildir. Örneğin 1806 sonunda başlayan Rus işgalini durdurmak üzere Osmanlı ordusunun ancak 12 Mart 1807'de İstanbul'dan harekete geçebilmesinde bu sırada İstanbul'a yapılan İngiliz saldırısı kadar İmparatorluk'taki genel siyasi gerginliğin de payı olmalıdır. 1828'e gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin yine üç haftalık bir gecikme ile ancak 20 Mayıs 1828'de savaş ilan edebilmesi ise doğrudan Yeniçeriliğin ilgası ve Asakir-i Mansure alaylarının henüz tam manasıyla teşkilatlandırılmamış olmasıyla ilgiliydi.

SONUÇ

XVIII. yüzyıl orduların büyük bir değişim geçirdiği ve savaşın rasyonel bir metodoloji ile icra edilmeye başlandığı bir dönemdi. Muharebenin akılla kavranabilecek çözülmesi gereken bir problem olarak algılanmaya başlanması devrin en dikkati çeken özelliklerinin başında geliyordu. Ordu mevcutlarındaki artış, ateşli silahların yayılması ve süreç içerisindeki teknolojik gelişimleri, problemi daha da girift bir hale getirmekteydi. Ateş gücünün artmasıyla doğru orantılı bir biçimde gelişme kaydeden sahra tahkimatları da hesaba katıldığında coğrafyanın muharebeler açısından çok daha belirleyici unsurlar olarak dikkate alınmaya başlandığını söylemek mümkündür. Ordu organizasyonlarının bürokratikleşmesi ve sevk ve idarenin karmaşıklaşması ise komuta heyetlerinin profesyonelleşmesi anlamına geliyordu. Tüm Avrupa devletlerinin ayak uydurmaya çalıştığı bu değişim sürecine ek olarak Osmanlı ve Rus orduları sadece birbirleriyle değil, coğrafyanın dayattığı çetin koşullarla da mücadele etmek durumundaydı. Nehirlerin parçaladığı, dağ silsilelerinin birer duvar misali yükseldiği bir sahada çatışan her iki ordu da lojistik faaliyetlerinin niteliği ölçüsünde başarılı olabiliyordu. Harbi çoğu kez ordusunu muharebe sahasında daha uzun süre tutabilen tarafın kazandığı bir dönemde devletlerin mali durumları da en az lojistik faaliyetler kadar önemliydi.

³⁸ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (İstanbul; İş Bankası Yayınları, 2014) 214.

³⁹ Aksan, *agm.*, s. 330.

Dolayısıyla özel olarak tek tek muharebelerin planlanmasının ötesinde sefer mevsimi için yapılan genel planlamalar, lojistik bağlantıların kurgulanarak intikal rotalarının ya da ordugahların ve kışlakların kurulacağı bölgelerin en doğru biçimde belirlenmesi harbin sonucu üzerinde müessirdi.

Osmanlı ve Rus orduları arasında, bu makale çerçevesinde ele alınan dönemde yaşanan çarpışmaların sonuçlarını sadece komuta heyetlerinin bilgi ve neferlerin eğitim düzeyi ya da orduların istihbarat konusundaki mahareti çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacak yorumlardaki hata payını yükseltecektir. Zira hasmın iki cepheli bir savaşa zorlanarak cephedeki baskının azaltılmasına yönelik dış politika cephe bulunan orduların başarılarını doğrudan etkilemekteydi. Benzer bir biçimde muharebe sahasında kazanılan zaferin masada kaybedilmemesi ya da yaşanan hezimetin hafifletilmesi de diplomatların becerilerine referans vermektedir. Bu bakımdan coğrafi, askeri, mali ve diplomatik faktörler bütüncül bir biçimde dikkate alınmaksızın Osmanlı-Rus harplerini değerlendirmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Virginia, “Ottoman Military Power in the Eighteenth Century”, ed. B. Davies, *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*, Leiden: Brill, 2012.
- Allen, W. E. D. - Muratoff, P., *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge: Cambridge University Press, 1953.
- Averyanov, P. I., *Osmanlı-Iran-Rus Savaşlarında Kürtler (XIX. Yüzyıl)*, çev. İ. Kale, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.
- Bitis, Alexander, *Russia and the Eastern Question, Army, Government and Society, 1815-1833*, Oxford: Clarendon, 2006.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, 1965.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.
- Chesney, F. R., *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris*, c: I, Londra: Longman, 1850.
- Chesney, F. R., *The Russo-Turkish Campaigns of 1828-1829*, New York: Redfield, 1854
- Cunningham, Allan, “The Ochakov Debate”, ed. E. Ingram, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, c: I, Londra: Frank Cass, 1993.
- Davies, Brian L. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700*, Londra: Routledge, 2007.
- Duffy, Christopher, *Russia’s Military Way to the West, Origins and Nature of Russian Military Power, 1700-1800*, Londra: Routledge, 1981.
- Fisher, Alan, *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Freller, Thomas, “In Search of a Mediterranean Base: The Order of St. John and Russia’s Great Power Plans During the Rule of Tsar Peter the Great and Tsarina Catherine II”, *Journal of Early Modern Studies*, 8 (2004): 3-30.
- Gavriil, Golovkin, *Warhafftiger Journal und Relation, von demjenigen was zwischen der Armee von Sr. Czäaris. Majest. und der Türckischen Seit dem 30. Mai st. v. 1711 passiret*, Hamburg, 1711.
- Goryanof, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, çev. Ali Reşad, ed. A. Ahmetbeyoğlu-İ. Keskin, İstanbul, 2006.
- Hochedlinger, Michael, *Austria’s Wars of Emergence, 1683-1797*, Londra: Routledge, 2003.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü”, *Belleten*, 46 (1948): 349-402.
- İnalçık, Halil, “The Socio-political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East”, ed. V. J. Parry – M. E. Yapp, *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford: Oxford University Press, 1975.
- Keçeci, Serkan, “The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)”, Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science, Londra, 2016.
- Keep, John L. H., *Soldiers of the Tsar, Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Köremezli, İbrahim, “Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)”, (ed.) G. Yıldız, *Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Killmeyer, H. O., *Militär-Geographie von Europa mit den asiatisch-russischen und asiatisch-afrikanisch-türkischen Laendern*, Stuttgart: J. B. Metzler’schen Buchhandlung, 1857.
- Lyde, Lionel W. - Mockler-Ferryman, A. F., *A Military Geography of the Balkan Peninsula*, Londra: A. and C. Black, 1905
- Martin, Janet, *Medieval Russia (980-1584)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Menning, Bruce, “Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century”, *War and Society*, 2 (1984): 23-41

- Mikhailovsky-Danilevsky, Alexander, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, c: I, çev. ve ed. A. Mikaberidze, Westchester: Nafziger Collection, 2002
- Mitev, Plamen, “Russia’s Doctrine of the Ottoman Empire’s Bulgarian Provinces and Bulgarians (From Catherine II to Alexander I)”, (ed.) M. Baramova-G. Boykov-I. Parvev, *Bordering Early Modern Europe*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2015.
- Moltke, Helmuth von, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, Londra: John Murray, 1854.
- Monteith, William *Kars and Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskiewich*, Londra: Longman, 1856.
- Murphey, O. T., *Comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution (1719-1787)*, Albany: Suny Press, 1982.
- Noradunghian, Gabriel, *Recueil d’Actes Internationaux de l’Empire Ottoman*, c. I, Paris: Librairie Cotillon, 1897
- O’Brien, C. B., “Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisaray”, *Russian Review*, 11 (1953): 259-268.
- Puskin, Aleksandr Sergeevich, *A Journey to Arzurum*, çev. B. Ingemanson, Michigan: Ardis, 1974.
- Ragsdale, Hugh, “Russian Foreign Policy, 1725-1815”, (ed.) D. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c: II (Imperial Russia, 1689-1917), Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Rudtorffer, Franz Ritter von, *Militaer-Geographie von Europa*, Prag: Gottlieb Haase Söhne, 1839.
- Russell, Frank S., *Russian Wars with Turkey*, Londra: Henry S. King & Co., 1877.
- Shapira, D. Y. “The Crimean Tatars and the Austro-Ottoman Wars”, *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. C. Ingraio-N. Samardic-J. Pesalj, Indiana: Purdue University Press, 2011.
- Spalding, H. S., *Sworoff*, Londra: Chapman and Hall, 1890.
- Sumner, B. H., *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Londra: Archon Books, 1965.
- Uyar, Mesut – Erickson, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Ungermann, Richard, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, Viyana: Braumüller, 1906.
- Valentini, Georg Wilhelm von, *Lehre vom Krieg*, c: III (Der Türkenkrieg), Berlin: J. W. Boicke, 1833.
- Wirtschaftler, Elise K., *From Serf to Russian Soldier*, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Askerî Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Thoughts on Bursalı Mehmed Nihad Bey's Approach to Military History Writing

<https://doi.org/10.52792/tws.994266>

Barış BORLAT

Araştırma Makalesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Çanakkale
18 Mart Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü

[ORCID: 0000-0003-2875-4616](https://orcid.org/0000-0003-2875-4616)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Barış BORLAT

E-posta/E-mail:

barisborlat@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

11 Eylül 2021

Revizyon talebi/Revision Requested:

17 Eylül 2021

Son revizyon /Last revision:

02 Ekim 2021

Kabul tarihi/Accepted:

03 Ekim 2021

Atıf/Citation:

Borlat, Barış. "Bursalı Mehmed Nihad Bey'in Askerî Tarih Yazıcılığı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 117-136.

Özet

Bursalı Mehmed Nihad Bey, Cumhuriyet Dönemi askerî tarih yazımının önemli isimlerinden birisidir. Erken yaşta-42-şehit olmasına kadar Türk literatürüne on bin sayfaya yaklaşan eser bırakmıştır. Bu eserlerin henüz tamamı günümüze değin incelenmemiştir. Son dönemde yazılan makaleler ve yapılan tezler ise belirli noktalarına farklı bakış açıları sağlamıştır. Bu kadar geniş bir külliyatın tek bir makalede değerlendirilmesi ise çok önemli sınırlılıkları beraberinde getirecektir. Bu nedenle bu çalışmada Trablusgarp Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye askerlik hayatının ilk on yılı muharebelerin içerisinde geçen sonra da şehitliğine kadar Harp Tarihi Şubesinde önemli çalışmalar yürüten Bursalı Mehmed Nihad'ın askerî tarih yazıcılığı üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ana eksene bizzat Mehmed Nihad Bey tarafından kaleme alınan eserler alınmıştır. Tercümelerinde ise daha çok kendisinin notlandığı çalışmalar öncelenmiştir. Böylece önce olayların şahidi ve aktörü olan bir askerî tarihçinin yazım sürecindeki kaynak kullanımı, yazım usulleri, hedefleri gibi başlıklara dair bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bursalı Mehmed Nihad, Askerî Tarih Yazımı, Harp Tarihi Şubesi, Resmi Tarih, Birinci Dünya Savaşı

Abstract

Bursalı Mehmet Nihad Bey is one of the most prominent military history writers of the Republic Period. He has produced a collection of works, roughly up to ten thousand pages, for the Turkish literature till his death, i.e., at the age of forty-two. These works have not yet been analysed thoroughly. Freshly published articles and theses have paved the way for developing different points of views to specific details. Analysis of such a substantial oeuvre in a mere article will be minimal. Therefore, it is aimed to express thoughts regarding his approach to military history writing. It should be mentioned that he spent his first ten years of service in battles, and till his death he conducted significant research studies under the Centre of Military History. Thus, Mehmed Nihad Bey's his own works serve as the focus point for this study. In his translations, the studies having been annotated by himself are prioritized. Consequently, it is intended to interpret findings regarding the use of sources, style, and aims during the writing process of a military historian, who is both an actor and witness of the events.

Key Words: Bursalı Mehmed Nihad, Military History Writing, Centre of Military History, Official History, The First World War

GİRİŞ

Mehmed Nihad Bey, askerî tarih yazımında ilk eserini 1911 yılında yayınlamıştır.¹ Bu tarihten başlamak üzere şehit olduğu 1928 yılına kadar 50'ye yakın telif ve tercüme eser kaleme almıştır. Bu eserlerin toplam sayfa sayısı ise 10.000'e yakındır.

Mehmed Nihad Bey'in, düzenli olarak yayın yapmaya başladığı 1920-1928 yılları arasında 1922 yılı hariç eserinin yayınlanmadığı yıl yoktur. Eserlerinin %70'e yaklaşan kısmı tercüme, %30'u biraz geçen kısmı ise telif eser olarak değerlendirebileceğimiz çalışmalardır. Tercüme eserlerinin ise %75'i Almancadan, %25'i ise Fransızcadan yapılmıştır. Ne garip bir rastlantıdır ki en çok eserinin yayınlandığı yıl-hem telif hem çeviri-şehit olduğu 1928'dir. 1928 yılında telif eserlerinin toplam sayfa sayısının %29'unu, tercüme eserlerinin ise %34'ünü yayınlamıştır. Diğer bir ifade ile şehit olduğu 1928 yılında, ki 7 aylık bir dönemdir, yayınlamış olduğu eserlerin toplam sayfa sayısı 2.507'i bulmuştur. Elbette ki bu eserlerin bir bölümü öncesinde başlayan hazırlık sürecinin sonucudur. Ancak diğer yıllar da bundan çok farklı olmamıştır.

Bu çalışmanın ana konusunu Mehmed Nihad Bey'in askerî tarih yazımına dair yaklaşımını inceleme oluşturmuştur. Bunun için de daha çok telif eser olarak isimlendirebileceğimiz çalışmalarını öncelikle. Ayrıca tercüme eserlerinin içerisinde haşiye² yaptığı çalışmalarına daha yakından bakmaya çalıştık. Böylece erken dönem askerî tarih yazımının hassasiyetlerini, kaynaklarını ve hedeflerini irdelemeye çalıştık.

BURSALI MEHMED NİHAD BEY'İN BİYOGRAFİSİ

Bursalı Mehmed Nihad Bey, 1886 yılında Bursa'da doğmuştur. Eserlerinin başındaki "Bursalı" lakabı buradan gelmektedir.³ Babası Abdulvahap, dedesi ise Özbekistan'ın Buhara kentinde doğan Hacı Vikvik'tir.⁴ 14 Ocak 1903 tarihinde harp okuluna girmiş ve 27 Mayıs 1905 tarihinde teğmen olarak mezun olmuştur.⁵ 10 Mart 1907'de üsteğmen rütbesini almış ve 27 Kasım 1907'de 2'nci Ordu 78'inci Alay 2'nci Tabur 5'inci Bölüğe tayin olmuştur.⁶ 1909 yılında Adana ve çevresinde çıkan olaylar üzerine taburu ile birlikte İskenderun ve Bilan bölgesinde görevlendirilmiştir.⁷ 20 Kasım 1910'da mektep nizamnamesine göre staj için yeniden 2'nci Ordu 78'inci Alay 2'nci Tabur'unun bu defa 1'inci Bölüğüne atanmıştır.⁸

1910'da Sıdka Hanım ile evlenmiştir. Aynı yıl Harp Akademisi'ndeki eğitimine devam etmiş, Akademinin üçüncü sınıfında iken 1 Temmuz 1912 yılında oğlu Orhan dünyaya gelmiştir.

¹ M. Nihad, *Bekir Ağa Bölüğü Faciaları Yahud Serair-i İstibdattan Bir Nebze*, Matbaa-i Hayriyye ve Şurekası, İstanbul, 1327.

² Haşiye: Bir sayfanın kenarlarına veya altına, metnin herhangi bir noktasıyla ilgili olarak yazılan açıklama ve ekleme.

³ Sezgin Kaya, *Bursalı Mehmet Nihat Bey, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl:13, Bahar 2015, Sayı:18, s.733.

⁴ Ahmet Yurttakal, *Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat Bey'in Torunu ile Söyleşi*, http://www.geliboluuyanlamak.com/403_kurmay-yarbay-bursalı-mehmet-nihat-beyin-torunu-ile-soylesi-ahmet-yurttakal.html (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2021)

⁵ Hakan Bacanlı, *Türk Harp Taribinin Öncü İsmi (Bursalı) Mehmed Nihad Bey, Eserleri ve Tarihciliği, Taribin Peşinde*, Yıl: 2015, Sayı: 14, s.135.

⁶ Sezgin Kaya, agm, s.733; M. Şahin Aldoğan, *Bursalı Mehmet Nihat Bey Unutulan Türk Büyüğü*, NTV Tarih, Yıl:2010, Sayı:15, s.68.

⁷ Hakan Bacanlı, agm, s.135.

⁸ "Emekli Kaymakam Nihat Bey Hâl Tercümesi", *Askeri Mecmua*, Yıl:50, Sayı:86 Eylül 1932, s.473.

Bu esnada başlayan İtalyan Harbi nedeniyle Mehmed Nihad Bey de 13 Haziran-19 Eylül 1912 tarihleri arasında İtalya'ya karşı kurulan Çanakkale Ordusu'na görevlendirilmiştir.⁹

22 Ekim 1913'te Harp Okulu'nun Harp Tarihi ve Coğrafyası öğretmen vekilliğine görevlendirilmiştir. Bundan sonra ise sırasıyla Genelkurmay 1'inci Şubeye ve Topçu Atış Okulu küçük ümera kursuna devam etmiştir.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde seferberlik ilanıyla birlikte başlayan harp hazırlıkları sürecinde Mehmed Nihad Bey, Karargâh-ı Umumî 1'inci Şubesi'ne atanmış bu görevde iken 10 Mart 1915 tarihinde Kıdemli Yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir. Ki sadece iki hafta gibi bir sürede yeni bir muharebe içerisine girecektir; Çanakkale.¹¹ 28 Mart 1915 tarihi itibarı ile 15'inci Kolordu kurmaylığına tayin edilmiştir. Bir ay sonra ise-28 Nisan 1915- Seddülbahir bölgesi kurmaylığına nakledilmiş¹² ve kısa süre içerisinde Kara Muharebelerinin sıklet merkezinin Seddülbahir başta olmak üzere Gelibolu Yarımadası'nın olduğunun fark edilmesi üzerine kuvvetlerin Rumeli Yakasına sevki sürecinde Mehmed Nihad Bey de Salim Bey Çiftliği'ndeki Güney Grubu karargâhına katılmıştır.¹³

Mehmed Nihad Bey'e, Çanakkale Cephesi'nde göstermiş olduğu başarılarından dolayı Kurmay Albay Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından takdirname verilmiştir. Muharebelerin sona ermesinden hemen önce Tümeni ile birlikte- 3 Ocak 1916- Tekirdağ'a gitmiştir. Bundan sonraki görev yeri ise Resulayn birliğiyle birlikte Hanekin ve İran harekâtları olmuştur.¹⁴ 14 Eylül 1916 tarihinde Binbaşı olmuştur.¹⁵ Bundan sonra sırasıyla Kafkas Grubu 1'inci Şube Müdürlüğü, Genel Karargâh Kurmay Vekilliği, Harp Akademisi Müdür Muavinliği görevlerine gelmiştir. Harp Akademisi göreviyle birlikte Harp Tarihi Şubesine de görevlendirilmiştir. Bundan sonra ise Genelkurmay 3'üncü Şube Müdür Muavinliği, Velihaht yaverliği ve Harp Akademisi öğretmenliği görevlerini yapmıştır.¹⁶

Anadolu'da, Millî Mücadele'nin başlaması ile birlikte ilk anda Mustafa Kemal'in isteği ile İstanbul'da kalan Mehmed Nihad Bey, bu defa yine Mustafa Kemal (Atatürk) isteği ile Büyük Taarruzdan önce 3 Mayıs 1922'de, Anadolu'ya geçmiş ve 6. Kolordu Kurmay Başkanlığı görevinde bulunmuştur.¹⁷

Mehmed Nihad Bey, 31 Ağustos 1922 tarihinde Yarbaylığa terfi etmiştir. Bundan sonra 2'nci Ordu Erkân-ı Harbiye'sinde ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde Harp Tarihi Muallimliğine görevlendirilmiştir.¹⁸ Daha sonra ise Genelkurmay Neşriyat Şube Müdürlüğü görevini üstlenmiştir.¹⁹ 6 Şubat 1926-8 Temmuz 1927 tarihleri arasında 13'üncü Kolordu 1'inci Tümen 5'inci Alay komutanlığı görevinde bulunmuştur. 9 Temmuz 1928 tarihinde İzmir Müstahkem Mevzi

⁹ Sezgin Kaya, agm, s.734.

¹⁰ Hakan Bacanlı, agm, s.136.

¹¹ "Emekli Kaymakam Nihat Bey Hâl Tercümesi", s.474.

¹² Hakan Bacanlı, agm, s.136.

¹³ Şahin Aldoğan, agm., s. 69.

¹⁴ Sezgin Kaya, agm, s.737.

¹⁵ "Emekli Kaymakam Nihat Bey Hâl Tercümesi", s.474.

¹⁶ Hakan Bacanlı, agm, s.136.

¹⁷ Sezgin Kaya, agm, s.739.

¹⁸ "Emekli Kaymakam Nihat Bey Hâl Tercümesi", s.474.

¹⁹ Sezgin Kaya, agm, s.739.

Mevki Piyade Tugay Komutanlığına atanmıştır ki bu tarihten beş gün sonra 14 Temmuz 1928 günü bir kaza kurşunu ile 42 yaşında şehit olmuştur.²⁰

BURSALI MEHMED NİHAD'IN BEY'İN ESERLERİ

Bu başlık altında Mehmed Nihad Bey'in askerî tarih yazımına, kaynak kullanımına, yazım amaçlarına ve süreçlerine dair konuları irdelememizi sağlayacak telif eser mâhiyetindeki çalışmaları, ders notları ve tercüme eserleri incelenmeye çalışılmıştır. Tercüme eserlerinde ise daha çok birebir çevirilere değil metne müdahale ettiği eserler öncelenmiştir.

Telif Eserleri

Bu bölümde bahsi geçen telif eser tanımının günümüz yaklaşımından biraz farklı olarak tasniflenmiş olduğunu söylemekte fayda var. Kastedilen tanım tercüme olmayan eserlerdir. Bunun içerisine derleme çalışmalar ve yayına hazırlamanın da girdiğini belirtebiliriz.

Telif Eserlerinin Yazılma Gerekeçe ve Süreçleri

Mehmed Nihad Bey, Balkan Savaşları konusunda kaleme aldığı eserinin yazılma süreç ve gerekçesini “sırf tarih ve sevk ve idare tetkikatı nokta-i nazarından kaleme alınmış” olduğunu “eserin harp tarihimizin bir safhasını aydınlatmak olan ilk maksadından” başka Erkân-ı Harbiye Mektebi'ndeki öğrencilerine sevk ve idare konusundaki bilgi ve tecrübelerini aktarmayı hedeflediğini ifade etmiştir.²¹

Nihad Bey, Balkan Savaşı mağlubiyetini maddeler halinde sıralayarak bunlardan kaçınma yolu olarak harp tarihini ve Balkan Savaşı'nı öğrenme gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu noktadaki vurgusu “bu yokluk ve fenalıklar” ilim yoksunluğundan ve Ordunun harp tarihini bilmemesinden kaynaklandığında toplanıyordu. Harp tarihi bilgisini tamamen yok olarak görmemek ile mevcutların “taklit” olduğu “sebeup ve hikmet tedrisini anlamamış” diğer bir deyişle “masal kabilinden okuyorduk” ifadeleri ile açıklamıştır. Nihad Bey, harp tarihi yazımı konusunda “kendimiz tarafından yazılmış tek bir satırımda bile yoktu” ifadelerine yer vermiştir. Ve Balkan harbine dair “bu yokluk yüzünden kaybetmiştik” tespitinde bulunmuştur. Bu çerçevede Harp Tarihi şubesinde oluşturulan komisyonda Balkan Harbini yazmak için görevlendirilmiştir.²²Bu noktada, eserin hazırlanmasını bizzat Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın istediğini bildirmiştir.²³

Çalışmanın yapılması ile Balkan Savaşlarından alınması gereken derslerin önemine vurgu yaparak bunlar sağlanabilmiş olsaydı Birinci Dünya Savaşı'ndaki hatalara düşmeyeceğimize dikkat çekmiştir.²⁴Ki böylece çalışma bir nevi geçmiş hatalar ile belirli bir çerçeve içinde yüzleşmeyi amaçlamıştır.

²⁰ Hakan Bacanlı, agm, s.137.

²¹ Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 2. Cilt (Kırkkilise Melhamesi '5-13 Teşrinievvel 1328', Askeri Matbaa, İstanbul 1924, mukaddime.

²² Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 3. Cilt (Karargâh-ı Umumi Dârül-harekâtta – Lüleburgaz Meydan Muharebesi – Bulgar İleri Yürüyüşü ve Türk Ordusunun Çatalca Hattına Ricatı), Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s.2-3.

²³ Age, s.4.

²⁴ Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 2. Cilt (Kırkkilise Melhamesi '5-13 Teşrinievvel 1328', Askeri Matbaa, İstanbul 1924, mukaddime.

Mehmed Nihad Bey'in, eserlerini hazırlamasındaki diğer bir yaklaşım ise ders notları olmuştur. Bu kapsamda Harp Akademisinde okuttuğu için hazırlamış olduğu ders notlarını da kitap olarak basmıştır. Ancak bu notlar bir süre sonra genel askerî tarih araştırmacılarının da faydalanmasına sunulmuştur. Örneğin Tarih-i Harp Notları (Rus-Japon Seferi)²⁵ isimli çalışması, 1924-1925 eğitim yılında Harp Akademisi'nin üçüncü sınıfına ders notu olarak hazırlanmıştır. Benzer şekilde Zabitan Harp Çantası²⁶ isimli eserinin mukaddimesinde çalışmayı yapma gerekçesi olarak her subay ve subay adayının ihtiyaç duyacağı bilgileri sunma olarak açıklamış ve Almanca ya da farklı dillerden yapılan tercümelemin yetersizliğine dikkat çekerek Harp Akademisi'nde aldığı eğitim esnasındaki notlarını silah arkadaşları ile paylaşmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Bu noktadaki "itirafı" ise kitabını istediği şekilde bastıramadığı daha da önemlisi içeriğini istediği gibi zenginleştiremediği yönünde olmuştur. Ki belki de buna dair durumu "esasen bir muhtıranın ilk baskısının mükemmel olamayacağı aşikârdır" şeklinde ifade etmiştir.²⁷

Nihad Bey, benzer bir ders notundan hareketle kitap çalışmasını 1870-71 Seferi²⁸ isimli eserinde izlemiştir. Eserin takdim yazısında hazırlama gerekçesini 1870-1871 muharebesinin kendisine ders olarak okutulduğu ve kendisinin de bunu ders olarak okuttuğu ve bu okuma ve okutma halinin notlarının gözden geçirilmek suretiyle kitaplaşması olarak açıklamıştır. Eserin değerlendirmesini ise eğitim sürecine bırakırken tecrübeli bir muallimin başka bir kaynak karıştırmadan 1870-1871 Seferine dair yeterli bilgiye ulaşabileceğini ifade etmiştir.

Mehmed Nihad Bey'in, telif eser olarak tanımlayabileceğimiz diğer bir eser türü ise konferans notları olmuştur. Bu notlar belirli bir çalışma sürecinin parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum kimi zaman Harp Tarihi Şubesi'nin bir görevlendirmesi olduğu gibi kimi zaman ise mihmandarlık için hazırlamış olduğu notları ihtiva etmiştir. Bu haliyle günümüz konferans notları anlayışına göre farklılıklar arz etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde resmi askerî tarih yazımı Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 11 Nisan 1916 tarihli emriyle Çanakkale Cephesi'nden itibaren başlamıştır.²⁹ Bu bağlamda oluşturulan Harp Tarihi Şubesi'nin çalışmalarının da etkisi ile 28 Şubat 1920³⁰-10 Ağustos 1920³¹ tarihleri arasında³² Çanakkale Muharebelerinin farklı safhalarına dair eserler yayınlanmıştır. Ki Mehmed Nihad Bey'in Harb-i Umumide Seddülbahir 'Cenup Grubu' Muharebatı³³ konferansı da bu eksenle kitaplaştırılmış ve Askerî Matbaada basılmıştır.

²⁵Mehmed Nihad, *Tarih-i Harp Notları (Rus-Japon Seferi)*, Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1925.

²⁶Mehmed Nihad, *Zabitan Harp Çantası- Bilumum Zabitan ve Zabitan Namzetlerine Mahsus Amelî Tabiye ve Sevkiye Rehberi*, Cemiyet Kütüphanesi, 1916.

²⁷Age, s.3-4.

²⁸Mehmed Nihad, *1870-71 Seferi*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1925.

²⁹*Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018. s.2.

³⁰Selahaddin [Adil] Paşa, *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Babriyesi*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.

³¹Mehmed Celaleddin, *Harbi Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Kumkale Muhârebâtı*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.

³²10 Ağustos 1920'den sonra Kaymakam Hayri Bey'in, çalışması da yayınlanmış ancak yayımlandığı ay bilgisi verilmemiştir. Bkz. Hayri (Kaymakam), *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Berriyesi: Anaşartalar Grubu Muhârebâtı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.

³³Mehmed Nihad, *Harb-i Umumide Seddülbahir "Cenub Grubu" Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 28 Haziran 1920.

Cumhuriyet döneminde, Çanakkale Muharebe alanına yapılan ziyaretlerde Türk Şehitliklerini İmar Cemiyeti'nin önemli bir rolü olmuştur. Bu amaçla Cemiyet tarafından düzenlenen ilk ziyaret sayılabilecek 1926 yılı, basında geniş yer bulmuştur. Duyurular arasında dikkat çeken bilgilerden birisi ise Erkân-ı Harbiye Mektebi öğretmenlerinden Nihad Bey'in yolculara gerekli olan bilgileri vereceği olmuştur.³⁴Nihad Bey, “Büyük Harpte Çanakkale Seferi” isimli eserini bu gezi için hazırlamıştır. Ki bu bir nevi gezi notları olacaktı ve geziyi düzenleyen Şehitlikleri İmar Cemiyeti tarafından kitaplaştırılmıştır. Bu durum, eserin önsözü olarak değerlendirilebilecek “Birkaç Söz” başlığı altında açıklanmıştır. Bunun için Nihad Bey, eserini “kısa bir risale tertibi” olarak değerlendirmiştir.³⁵

Bu kısa risale ya da gezi notlarını anlamlandırabilmek için Nihad Bey'in, konuşmayı yaptığı ortamı biraz açıklamak da fayda görülmektedir. Öyle ki Nihad Bey, konuşmasını yaparken o anları yaşıyormuş gibi gözleri yaşarmış sözlerini-eserini-şehitlerimizin ruhlarına Fatıha ile sonlandırmış³⁶, ardından mevlidi şerif okunmaya başlamış, İstanbul müftüsü Hasan Fehmi Efendi tarafından dua yaptırılmıştır. Bu esnada gemi güvertesinde birçok ziyaretçi hıçkırığa hıçkırığa ağlamıştır.³⁷Böylece konuşmalar sona ermiş ve Çanakkale ziyaretinin önemli bir bölümü tamamlanmıştır. Bu haliyle bakıldığında Mehmed Nihad Bey, bu ziyarete olayların tanıdığı olan bir mihmandar olarak eşlik etmiş ve ziyaretin ruhuna uygun bir konuşma ile ziyaretçileri bilgilendirmiştir.

Mehmed Nihad Bey, eserlerinin önemli bir bölümünde görevlendirmeler ile çalışmalarını hazırlamıştır. Bu kapsamdaki Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)³⁸eserinin önsözünde görevlendirildiği konferans için hazırlık süresinin üç gün olduğuna bu haliyle çalışmasının sınırlılıklarının bulunduğunu; Harp Tarihi dairesinde Çatalca ve Lüleburgaz muharebeleri hakkında “yeterli derecede” vesika olduğunu bildiğini ifade etmiştir. Kendisinin kaleme aldığı dönemin ciltlerce yazılabileceğini ancak bu şekliyle “hakkıyla gözler önüne” serilmiş olacağını belirtmiştir. Nihad Bey, çalışmasına dair özeleştirisini de yapmak suretiyle; “bu kitapçık dahi kendi mâlûmatıma ve vesikaları kendi bakış açılarıma göre değerlendirmek suretiyle ortaya çıktı. Bu yüzden elbette, yanılmış, yanlış düşünmüş ve yanlış hüküm ve kararlarda bulunmuş olabilirim.” şeklinde ifade etmiştir.³⁹Bu değerlendirmeler geniş bölümünde de devam etmiştir.

Telif Eserlerinde Kaynak Kullanımı

Mehmed Nihad Bey'in eserlerinde kaynak kullanımı çeşitlilik arz etmekte olup belirli bir standardı yoktur. Nitekim 1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi isimli eserin hazırlanma talimatı/talebini Fevzi Paşa'nın da vermesinden hareketle Balkan Savaşlarının en önemli kaynağını teşkil edecek olan askerî arşiv belgelerini kullanma iznini almıştır.⁴⁰Hatta bu noktada Fevzi Paşa tarafından verilen izinle “kilitli resmi vesikaların tetkikine” de izin verilmiştir.⁴¹Böylece eser,

³⁴Gülper Ulusoy, “Türk Basınında Çanakkale Zaferi ve Gelibolu Yarımadası'na Yapılan Ziyaretler (1915-1938)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2021, s.65.

³⁵Mehmed Nihad, *Büyük Harpte Çanakkale Seferi*, s.6.

³⁶Age, s.42.

³⁷*Akşam*, 26 Eylül 1926.

³⁸Mehmed Nihad, *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Askeri Matbaa, İstanbul 1925.

³⁹Age, s.mukaddime.

⁴⁰Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 3. Cilt, s.3.

⁴¹Age, s.4.

muharebeğe katılan birçok birliğin ceridesini içermiştir. Çalışma önemli oranda ana kaynak ile şekillenmiştir. Öyle ki ilk anda dikkat çekenler; Şark Ordusu Kumandanlığı'nın harp ceridesi⁴², Balkan muharebesine dair Harp Tarihi Şubesi'nde hazırlanan müsvedde çalışma⁴³, Çobanoğlu Ömer Zeki Bey'in "Şark Ordusu'nun Hezimetini" isimli eseri⁴⁴, Mahmut Muhtar Paşa'nın "Ruzname-i Harp" isimli eseri⁴⁵, Abdullah Paşa'nın hatırası⁴⁶, Binbaşı Hamdi Bey'in ifadesi⁴⁷, 2. Tümen Harp Ceridesi⁴⁸, 3. Tümen Harp Ceridesi⁴⁹, 1. Kolordu Harp Ceridesi⁵⁰, 9. Tümen Harp Ceridesi⁵¹, Bulgar Ordu emirleri⁵², Bulgar süvari tümen emirleri⁵³, ayrıca kendi hatıraları⁵⁴, detayını vermediği bir muhabirin hatırası⁵⁵, Times muhabirinin makaleleri, Fransız muhabirin makalesi, Bulgar muhabirinin kitabı ve Alman Erkan-ı Harbiye'sinin eseri⁵⁶ gibi çalışmalar yer almıştır. Nihad Bey, bir yandan da o an için hayatta olan ve Balkan Savaşlarına katılan komutanların, eserinde gördükleri hata ve eksikleri bildirmelerini istemiş ve bunu "vicdani bir vazife" olarak görmüştür.⁵⁷

Mehmed Nihad Bey, özellikle Almanca ve Fransızca'ya olan hakimiyeti nedeniyle ağırlıklı olarak bu iki dilden faydalanmıştır. Öyle ki 1870-71 Seferi isimli eserinde dikkate değer yabancı kaynak kullanımı gerçekleştirmiştir. Kitabı yazma aşamasında 3-4 bin sayfa Almanca ve Fransızca "kitap okumak mecburiyetinde" kaldığını bildirmiştir. Ayrıca kitabın eğitim amacı haricinde "heyet-i zabitan için de bu harbin tarih-i askerisidir" şeklinde değerlendirmiştir. Eserin sınırlılığı bağlamında ise krokilerin yetersizliğini görmüştür.⁵⁸

Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)⁵⁹ isimli eserinde ise kaynak kullanımı yukarıda sayılan eserler kadar detaylı ve ana kaynak ekseninde ilerlememiştir. Çalışmasında kaynak olarak 6 esere yer vermiştir. Ki bunlar arasında kendi ifadesi ile "oldukça sınırlı miktarda özel hatıraları" yer almıştır. Kaynak noktasındaki sınırlılıklarını "vakit darlığı" ile ifade etmiş bu nedenle çalışmasının "pek genel bir değerlendirme" olarak düşünülmesini istemiştir. Hatta bu noktada değerlendirmesini "bu kaynakların bir haylisinde esasen birbirinden alınma eserler olup, ancak bir dereceye kadar önem atfedilebilir. Her biri daha ziyade taraflı yazılmış olan bu eserler karşı taraf için çok az bilgi içermektedir". Nihad Bey, bu noktada son olarak Harp Tarihi Şubesi'nde bu konuda yeterince belge bulunduğu ve "henüz el değmemiş" olduğunu ve bunlara dayanmayan çalışmaların "faydalı ve sağlıklı bir tetkik" sağlamayacağını ifade etmiştir.⁶⁰

⁴²Mehmed Nihad, 1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi, 2. Cild (Kırkkilise Melhamesi '5-13 Teşrinievvel 1328', Askeri Matbaa, İstanbul 1340, s.51.

⁴³Age, s.114.

⁴⁴Age, s.121.

⁴⁵Age, s.123.

⁴⁶Age, s.127.

⁴⁷Age, s.144.

⁴⁸Age, s.145.

⁴⁹Age, s.145.

⁵⁰Age, s.160.

⁵¹Age, s.193.

⁵²Age, s.14.

⁵³Age, s.16.

⁵⁴Age, s.41.

⁵⁵Age, s.206.

⁵⁶Age, s.143-144.

⁵⁷Age, mukaddime.

⁵⁸Age, s. mukaddime.

⁵⁹Mehmed Nihad, *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Askeri Matbaa, İstanbul 1925.

⁶⁰Age, s.1-2.

Harb-i Umumide Seddülbahir 'Cenup Grubu' Muharebatı⁶¹ isimli eserinin hazırlanma süreci de kaynak kullanımını açısından önemli bilgiler sağlamıştır. Mehmed Nihad Bey, Harp ceridelerine dikkat çekmiş ve bu kaynağın yeterince önemsenmediği, eldekilerin ise kimi yetersizlikleri olduğunu ifade etmiştir.⁶² Bu yetersizliklerin Çanakkale Savaşları'nda subay kayıplarının çokluğu nedeniyle devam ettiğini, buradaki subayların bir kısmının ise diğer cephelerde şehit olduğunu bu haliyle çarpışmaların ayrıntılarını bilen kişilerin çok az kaldığını ekleyerek bu konferansların önemine değinmiştir. Ancak burada asıl dikkat çeken ifadeleri ise konferans için kendi kaynak kullanımına dair açıkladığı satırlardır. Nitekim bu bölümdeki ifadelerinde; konferans için Harp Tarihi Şubesi'nin evraklarından faydalanmak için vaktinin olmadığı, bu olsa bile durumun uygun bulunmadığı, bu nedenle konferans notlarındaki kaynağın "müşahedeleri, zanları ve temasa geçtiği muharip arkadaşlarından edindiği bilgiler" olduğunu açıklamıştır.⁶³ Öyle ki bu durum metin içerisinde "hatırımında kaldığına göre", "kanaatimce", "ayrıntılarını unuttuğum" gibi ifadelerinde karşılık bulmuştur. Diğer yandan konferans notları olayın üzerinden geçen zaman içerisinde sonuçlarının öğrenilmesinin de verdiği bilgi ile bir deneyim aktarımı izlenimini güçlendirmektedir. Bu yönde "Gelibolu tarafında ayrı bir fırka bulundurmamak lazım imiş, keza Anadolu tarafında daha ziyade bir sahra harbine hazır olmak lazım imiş" ifadeleri dikkat çekmektedir.⁶⁴ Benzer şekilde sonuçları bilinen muharebeler için "bu taarruza lüzum var mıydı? Bendenizce hiç yoktu."⁶⁵ Değerlendirmeleri bu kanaati güçlendirmektedir.

Mehmed Nihad Bey'in konferansının değerlendirme bölümünde muharebeler süresince görev yapmış ve askerî tarih yazımında görevli bir subaydan derinlemesine analizler beklenebilecek iken Çanakkale Savaşı'nı "savaşta asıl olan insandır ve özellikle onun manevi gücüdür."⁶⁶ gibi sınırlı bir değerlendirme ile yetinmiştir.

Telif Eserlerinin Yazım Yöntemi

Mehmed Nihad Bey, telif eserlerinin yazım yönteminde daha çok karşılaştırmalı yazımı esas almış⁶⁷, harp tarihi şubesinin muharebe anlatım esaslarını benimsemiş bir usûl ile çalışmıştır. Kendi açısından önemli gördüğü ve dikkat çekmek istediği yerlerin altını çizmiş ya da ünlem işareti ile vurgulamaya çalışmıştır.⁶⁸ Muharebenin icrasını ana ekseninde inceledikten sonra modern harp ceridesi çağrışımı yapacak bir yaklaşım ile gelişmeleri gün gün aktarmaya başlamıştır.⁶⁹ Gün gün anlatım yöntemini 1870-71 Seferi⁷⁰ isimli eserinde de izlemiştir. Eser muhtevâ olarak mukayeseli bir yaklaşım ile ve kronolojik anlatım ile yazılmıştır. Buna göre; harbin sebepleri, tarafların kuvvet kıyası, harekât planlamaları değerlendirildikten sonra 31 Temmuz'dan başlamak üzere 1 Eylül 1870 günü dahil olmak üzere tarafların harekâtları gün gün işlenmiştir.

⁶¹Mehmed Nihad, *Harb-i Umumide Seddülbahir "Cenup Grubu" Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 28 Haziran 1920.

⁶²Age, s.3.

⁶³Mehmed Nihad, *Tarih-i Harp Notları (Rus-Japon Seferi)*, Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1925, s.4.

⁶⁴Age, s.13-14.

⁶⁵Age, s.54.

⁶⁶Age, s.61.

⁶⁷ Muharebe anlatımında kuvvetlerin sayısal mukayeselerine önemli yer vermiştir. İlk kitap Age, s.20-21.

⁶⁸Age, s.21, s.35.

⁶⁹Age, s.99, s.101, s.109 vd.

⁷⁰Mehmed Nihad, *1870-71 Seferi*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1925.

Eserlerinde kimi zaman ham malzemesini çok fazla işlemeden olduğu gibi sunmuştur. Örneğin Zabıtın Harp Çantası⁷¹ isimli eserinde askerî nizamnameler, talimatnameler ve eğitim notları ağırlıklı olarak yer almıştır. Bu notlar çoğunlukla bir değerlendirme ve izaha ihtiyaç duyulmaksızın belirli bir tasnif dairesinde alt alta sıralanmıştır. Öyle ki sonuç bölümünde dahi herhangi bir analiz ve değerlendirme olmadan ilgili talimatnamenin son maddesi ile bitmiştir. Bu haliyle Mehmed Nihad Bey'in önsözde de ifade ettiği gibi bir “muhtıra” kitabı olarak değerlendirilmesi ya da günümüz ifadesi ile kanun ve yönetmelikler derlemesi olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Benzer bir yöntemi 1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi isimli eserinde de izlemiştir. Öyle ki Nihad Bey, bu kaynakları kronolojik bir sıraya dizmiş⁷² ve sayıca az ara bağlayıcı cümle ve değerlendirmeler ile alt alta sıralamıştır. Bu sıralama hali öyle bir noktadır ki kendisinin doğruluğunu kabul etmediği olaylar da buna dâhil olmuştur. Daha sonra bu bilgilerin yanına “mahsul-u hayal”⁷³, “hayal”⁷⁴, “Bu ifadenin yanlış olduğuna hükmedilir”⁷⁵, “Böyle bir şey vaki değildir”⁷⁶ gibi açıklamalar yapmıştır. Kimi zaman ise açıklanmasına gerek olmayan durumlarda açıklama notları ekleme ihtiyacı duymuştur. Öncesinde askerî durumunun sıralandığı bir sürecin sonunda yer alan askerî ishal olması durumunu “demek oluyor ki kolera başlamıştı”⁷⁷ ya da bir rapor için “ne kadar güzel ve hakiki bir rapor”⁷⁸ ifadesi ile okuyucu için konuyu açmıştır.

Mehmed Nihad Bey, askerî tarih yazımı konusunda sürece dair de kimi zaman tespitlerde bulunmuştur. Harb-i Umumide Seddülbahir ‘Cenup Grubu’ Muharebatı⁷⁹ isimli konferans metnini değerlendirirken ilk sayfasında; “Birinci Dünya Savaşı askerî tarihinin henüz yazılma zamanının gelmediği”, yazılsa bile bunun “ilk müsveddelerinden başka bir şey” olmayacağına değinmiştir.

Sürelî Yayınlarındaki Askerî Tarih Yazıları

Mehmed Nihad Bey, askerî tarih dergilerindeki ilk yazısını 1924 yılında yayınlanmış son yazısını ise şehit olduğu 1928 yılında yayınlamıştır. Bu haliyle 1924-1928 yılları arasında toplam 13 adet makalesi yayınlanmıştır. Bu yazılarının 6 adeti Askerî Tarih Mecmuasında, 7 adeti ise Piyade Mecmuasındadır. Bu yazıları her ne kadar makale olarak tanımlasak da bir bölümü, kitap listesi ve tanıtımı mahiyetinde olduğu gibi bazıları ise çeviri ve talimname değerlendirmesi şeklindedir.

Askerî Tarih Mecmuasındaki Yazıları

Askerî mecmualar arasında ilk dikkat çeken yazısı “Bizde Askerî Neşriyat” başlıklı yazıları olmuştur. Bu yazılarından ilki 31 Ağustos 1924 tarihli Askerî Tarih Mecmuasının 54. sayısında yayınlanmıştır. Mehmed Nihad Bey, bu çalışmasında Meşrutiyetin ilanından itibaren askerî yayınlar konusunda yapılan çalışmaların üslubundan ve bu konu ile ilgili çalışmalar gerçekleştiren Erkân-ı

⁷¹ Mehmed Nihad, *Zabıtın Harp Çantası- Bilumum Zabıt ve Zabıt Namzetlerine Mahsus Amelî Tabiye ve Sevkukeyş Rehberi*, Cemiyet Kütüphanesi, 1916.

⁷² Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 3. Cilt, s.97-98, vd.

⁷³ Age, s.296.

⁷⁴ Age, s.60.

⁷⁵ Age, s.154.

⁷⁶ Age, s.10.

⁷⁷ Age, s.171.

⁷⁸ Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 2. Cilt, s.225.

⁷⁹ Mehmed Nihad, *Harb-i Umumide Seddülbahir ‘Cenup Grubu’ Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 28 Haziran 1920.

Harbiye Binbaşısı Refik Bey gibi isimlerden bahsetmiştir. Diğer yandan yayınların dönemsel değerlendirmesinde 1908 yılından itibaren bir azalmanın olduğunu ve bir dönüşüm yaşandığına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu konu hakkında yazarların eserler ortaya koymadığı gibi yeni isimlerin de yetişmediğini ifade etmiştir. Ki bu sürecin Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdüğüne de dikkat çekmiştir. Son olarak da 1908-1918 tarihleri arasında askerî alanda yapılan yayınlara örnekler vermiştir.⁸⁰

Mehmed Nihad Bey, bu yazı dizisi arasına bir yazı eklemiştir. 31 Mayıs 1925 tarihinde Askerî Mecmuada “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevk-ül ceşî Harp Oyunu” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Ki bu yazısında Balkan Harbinde Kırklareli- Lüleburgaz Muharebeleri örnek olarak kabul edilmiş ve bundan hareketle harp oyunu hazırlanmıştır.⁸¹

Mehmed Nihad Bey, askerî tarih yazıcılığı konusunda Askerî Tarih Mecmuasının 56. sayısında başlamış olduğu tefrikasına aynı başlık ile “Bizde Askerî Neşriyat” devam etmiştir. Bu yazısında 1924 yılının Kasım ve Aralık aylarındaki askerî yayınları tanıtmak için isim listeleri ve cetveller hazırlamıştır. Bu bölümde çalışmalara dair detaylı bir değerlendirme yer almamaktadır.⁸²Bu konudaki son yazısı ise 31 Kasım 1925 tarihinde yayınlanan Askerî Tarih Mecmuası olmuştur. Nihad Bey, bu yazısında askerî tarih konusunda bazı eserlere dair kısa tanıtım yazıları kaleme almıştır. Bu yazıların nerede ise tamamına yakını Batı Cephesi'ne dair çalışmaları ihtiva etmektedir.⁸³

Mehmed Nihad Bey'in yukarıdaki makaleler haricinde de Askerî Tarih Mecmuasında eserleri yayınlanmıştır. Bunlardan birisi olan ve “General Oberst von Moltke Mektupları, Hatıratı ve Bazı Vesaiik” başlığı ile kaleme aldığı çalışması 1 Mart 1926 tarihinde yayınlanmıştır. İçeriğinde Moltke değerlendirmesi merkezde olmak üzere bir analiz yapmıştır. Bunun için Moltke'nin eşine göndermiş olduğu mektuplarda Osmanlı Ordusu'na dair değerlendirmelerine yer vermiş ve son olarak da Moltke'ye dair bir muhtıra ile yazısı son bulmuştur.⁸⁴

Piyade Mecmuasındaki Yazıları

Mehmed Nihad Bey, Askerî Mecmuada haricinde üç yazılık “Kuva-i Havaiye (Dün-Bugün-Yarın)” ve dört yazılık “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?” başlıklı yazı dizileri kaleme almıştır. “Kuva-i Havaiye (Dün-Bugün-Yarın)” başlıklı yazısının ilkinin Mayıs 1927'de Piyade Mecmuasının 25. sayısında yayınlamıştır. Bu yazısı ile Türk Hava Kuvvetlerinin dün, bugün ve geleceğine dair değerlendirme ve öngörülere yer vermiştir. İlk sayısını bir nevi kavramsal tanımlar ile başlatmış; ilk olarak “Tayyare nedir?” sorusuyla uçak kavramını açıklayarak başlamıştır. Akabinde ise “havaya hakimiyet meselesi ve askerlik” alt başlığı altında havacılığın ve bu sektörün askerlik açısından taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Devamında dönemsel değerlendirmelere başlamış ve “Büyük Harpte Havacılık” başlığı altında Birinci Dünya Savaşı yıllarında havacılık faaliyetlerine dair değerlendirmelere yer vermiştir. Bu noktada Almanya, Fransa ve İngiliz hava kuvvetlerine dair nicel

⁸⁰Mehmed Nihad, “Bizde Neşriyat-ı Askeriye”, *Mecmu-i Askeriye*, Sayı: 54, 31 Ağustos 1924.

⁸¹Mehmed Nihad, “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceşî Harb Oyunu”, *Mecmu-i Askeriye*, Sayı: 57, 31 Mayıs 1925.

⁸²Mehmed Nihad, “Bizde Neşriyat-ı Askeriye”, *Mecmu-i Askeriye*, Sayı: 55, 28 Şubat 1925.

⁸³Mehmed Nihad, “Bizde Neşriyat-ı Askeriye”, *Mecmu-i Askeriye*, Sayı: 56, 31 Kasım 1925.

⁸⁴Mehmed Nihad, “General Oberst von Moltke Hatıratı, Mektupları ve Bazı Vesaiik”, *Askerî Mecmu*, Sayı: 60, Mart 1926.

değerlendirmeler yapılmıştır.⁸⁵Serinin ikinci yazısı Temmuz 1927'de 27. sayıda yayınlanmıştır. Bu yazıda bir öncekinin devamı olarak başlamış genel değerlendirmelerden sonra “Hava Muharebe Birlikleri”, “Bombardıman kıtaları”, “Hava Keşfi Birliklerinin Piyade Tayyareciliği” gibi alt başlıklar ile konu detaylandırılmış ve son olarak meydan muharebesi havacılığına ilişkin vermiş olduğu bilgiler ile sona ermiştir.⁸⁶Serinin son yazısı 28 Ağustos 1927 tarihinde Piyade Mecmuasının 28. sayısında yayınlanmıştır. Bu makalede bombardıman kıtaları, avcı kıtaları, uçak teknolojisi ile ilgili son elde edilen bilgiler, balon, hava savunması gibi konular birer alt başlık halinde incelenmiştir. Makalenin son bölümünde genel değerlendirmeler başlığı altında talim ve terbiye gruplarına yer verilmiştir. Burada genel tâlim ve terbiye usullerine Fransa Ordusu özelinde yer verilmiştir. Buna ilişkin bazı örnekler ve kuruluş düzenleri açıklanmıştır. Geçmiş dönemdeki askerlerin tâlim ve terbiyesi, hava kuvvetlerinde görev alacak olan astsubayların yetiştirilmesi konuları kuruluş şemaları ile örneklendirilerek açıklanmıştır. Makale 1927 yılına ait ihtiyat birliklerinin eğitim maksadıyla silahlaltına alınması konusuyla sona ermiştir.⁸⁷

Mehmed Nihad Bey, Piyade Mecmuasına başlamış olduğu yazı serisinin yenisine Temmuz 1928'de “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?” başlığı ile yeniden başlamıştır. Ki bu seride piyade sınıfının talim ve terbiyelerinin nasıl olması gerektiği, hangi esasların göz önünde bulundurulması gerektiği gibi konuları örnek şema ve cetveller ile detaylandırarak okuyucuya sunmuştur.⁸⁸

Tercüme Eserleri

Mehmed Nihad Bey'in eserlerinin çok önemli bir bölümü tercümedir. Bu eserlerin içerisinde bir iki istisna hariç olmak üzere metinlere müdahale etmemiş kimi zaman yaptığı küçük ekleme ve yorumlar hariç, eserlerin olduğu gibi çevirisini yayınlamıştır.

Tercüme eserleri arasında muhakkak ki öne çıkanları arasında “Büyük Harpte Türk Harbi” isimli eseri gelmektedir. Eserin, önsözünden önce Yusuf Akçura'nın Mehmed Nihad Bey'e hitaben kaleme aldığı bir mektubuna yer verilmiştir. Bu mektupta Akçuraoğlu Yusuf Bey'in “Larşer'in tarihi usullerin icab ettirdiklerini tenkidlere asla tabi tutmamıştır” yaklaşımı ile Nihad Bey'in esere dair yapmış olduğu tenkid ve değerlendirmelerin önemine vurgu yapmıştır.

Mehmed Nihad Bey, eserinin mukaddimesinde çalışmanın muhtevâsına dair önemli ipuçları vermiştir. Bunlardan ilki bunun bir doğrudan tercüme olmadığı bu haliyle “haşiye ve mütâalaa” ile çalışmanın hacmen genişlediğine vurgu yapmıştır.⁸⁹Ki bu konuda Nihad Bey, eserin 680 sayfadan 800 sayfaya ulaşacağını ön görmüştür. Bu noktadaki değerlendirmesi “bir taraftan kitabı aynen tercüme etmekle beraber diğer taraftan muhtaç-ı tashih ve şayan-ı tedkik gördüğüm hususâtı da işaret etmeyi faydalı buldum. Bu maksatla doğruca metin arasında gösterilecek hususâtı sahife

⁸⁵Mehmed Nihad, “Kuva-i Havaiye”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 25, Mayıs 1927.

⁸⁶Mehmed Nihad, “Kuva-i Havaiye (Dün-Bugün-Yarın)”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 27, Temmuz 1927.

⁸⁷Mehmed Nihad, “Kuva-i Havaiye (Dün-Bugün-Yarın)”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 28, 28 Ağustos 1928.

⁸⁸Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 39, Temmuz 1928; Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 40, Temmuz 1928; Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 41, Ağustos 1928; Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 42, Ekim 1928.

⁸⁹Ayrıca bakınız, Mesut Uyar, Büyük Harpte Türk Harbi, Larşer'in kitabı örneğinde Osmanlı'da tercüme, *Atlas Tarih*, Sayı: 70, Ağustos-Eylül 2021, s.122.

haşiyeleri halinde ilave ettim” şeklinde olmuştur. Mehmed Nihad Bey eseri hacmen genişleterek “Türk Tarih-i Harb Muhtasarı” şeklinde tamamlamayı hedeflemiştir. Ve bunu sağlayabilmek için de “matbu ve kısmen gayr-ı münteşir vesaikimizden azami derecede” istifade etmeyi planlamıştır. Mehmed Nihad Bey, eserin önsözünün son bölümünde çalışmayı “Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reis-i Ekremi Müşîr Fevzi Paşa Hazretlerinin” emri ile hazırlamaya başladığını da eklemiştir.⁹⁰

Mehmed Nihad Bey, eserinin ikinci cildine hazırlamış olduğu “nakledenin mukaddimesi” başlığında eserin yazarı için “Larşer, azami derecede bîtaraf kalmıştır, bunu tasdik hakşinaslık olur” vurgusu ile kendisinin “haşiyelerinin” amacını açıklama ihtiyacı hissetmiş ve bu durumu iki temel madde ile îzah etmiştir. Bunlardan ilki kendisinin bizzat Birinci Dünya Savaşı'nda yer alması buna karşın Larcher'in birçok vakıf olamadığı konuya dair kendisinin tanıklıkları, ikinci olarak ise yine Larcher'in “henüz görmediği bazı matbu Türkçe eserler ile birçok yayınlanmamış belgeye” sahip olması olarak belirtmiştir. Nihad Bey, bu eklemelerini kimi zaman ana metinden daha uzun şekilde yapmıştır. İkinci cilt için hazırlamış olduğu mukaddimede amacının Türk Harp Tarihini aydınlatma olarak belirtmiş ve esere bizzat kendisinin hazırlamış olduğu harita ve krokileri eklemiştir.⁹¹

Mehmed Nihad Bey, eserinin içerisine kimi maddi hataları dâhil ettiği gibi kimi yazımlarında ise Türk askerî tarih tezleri ile çelişen anlatımları aktarmıştır. Örneğin; İkinci cildin 23 numaralı lahikasında⁹² Mustafa Kemal'in doğum tarihini 1883 olarak almıştır. Yine aynı bölümde 26 numaralı lahikada Çanakkale Cephesi'nde gerçekleştirilen tek resmi ateşkesin tarihini 23 Mayıs 1915 olarak vermiştir.⁹³ Bu konuda kaynak olarak ise Liman von Sanders Paşa'nın hatıralarına atıf yapmıştır. Liman von Sanders'in eseri de bu konuda hatalı tarih vermiş ve Mehmed Nihad Bey, bu hatalı tarih aktarımını olduğu gibi sürdürmüştür. Bu tip gün, tarih hataları elbette her eserde yaşanabilir ancak aynı bölümde yer alan Ateşkes talebinin kimden geldiği? Tartışmasında İngiliz tezi ateşkesin Türklere geldiği yönünde iken Türk tezi İngilizlerden geldiği yönündedir. Mehmed Nihad Bey eserinde bu konuda Hamilton ve Liman von Sanders referansına dayanarak ateşkesin Türk tarafından geldiği anlamını olduğu gibi bırakmıştır. Bu konuda Türk kaynaklarına bakmamış ya da eserinde bunlara yer vermemiştir. Oysa buna dair Türk harp cerideleri ateşkes amacıyla İngilizlerin bayrak kaldırdığı ve bunun üzerine ilk görüşmelerin başladığı yönündedir.⁹⁴

Mehmed Nihad Bey, eserin 3. Cildi için hazırlamış olduğu “nakledenin mukaddimesi” bölümünde bu cilt için “hiçbir haşiye ve mütâlaa yazmadım” demiştir. Bunun gerekçesini ise elindeki belgelerin bunun için yeterli olmadığı ve aynı zamanda diğer ciltlerde birçok konunun işlendiğini vurgulamıştır. İkinci cilt için îzah etmeye çalıştığımız olası hataların düzeltilmesini dördüncü cilde bırakmayı planlamıştır. Bunu “kitapta yanlış veya noksan yazılmış olan harekâtı, kitabın umûmî çerçevesi derecesinde ikmalini teminen bana ihtar etmeleri ve böylece birkaç sene içinde bir dördüncü cilt ile kitabı daha vâzıh ve etraflı bir hâl sokmağa imkan vermelidir...” şeklinde

⁹⁰ Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, 1. Cilt (Harbin Anasır ve Mukaddematı ve Heyet-i Umumiyesinin Hulasası), Çeviren: Mehmed Nihad, Askerî Matbaa, İstanbul 1927. Mütercimim mukaddimesi.

⁹¹ Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, 2. Cilt (Esas Türk Cepheleindeki Harekât ve Muharebat), Çeviren: Mehmed Nihad, Askerî Matbaa, İstanbul 1928. Nakledenin mukaddimesi.

⁹² Maurice Larcher, age, s. 133.

⁹³ Age, s. 134-135.

⁹⁴ *ATASE Arşivi*, BDH Kls.5314, Dos.H-2, Fih.1-11a.

açıklamıştır. Mehmed Nihad Bey, esere hiçbir haşiye yapmayacağını belirtmesine rağmen bu cildin içerisinde 45 lâhika bulunmaktadır.⁹⁵

Mehmed Nihad Bey, çevirisini yaptığı kimi eserlerde ise kısaltmaya gitmiştir. Örneğin Harb-i Umuminin İhzar ve İdaresinde Alman Erkan-ı Harbiyesi isimli eserinin “Mütercimin Mukaddimesi” başlıklı bölümünde bu durumu kitabın ikinci basımı sonrasında “bu defa da ancak telhisen⁹⁶ tabî lazımdı. Tercüme aynen tabedilse idi kitap lâakal bir misli daha büyük olacaktı” diye açıklamıştır. Bunu yaparken izlemiş olduğu yöntem olarak ise “bu telhis esnasında kitabın ruhunu sarsmamakta dikkat edildi” demekle yetinmiştir.⁹⁷

Mehmed Nihad Bey, çevirisini yaptığı kimi eserlerde ise ufak-tefek düzenlemeler haricinde başka hiçbir müdahalede bulunmamıştır. “Kadro Tatbikat ve Seyahatlerinin Suret-i Tertib ve İdaresi Hakkında Amelî Muhtıra” isimli eserinin mukaddimesinde bu durumu “kitapta ancak bazı ufak-tefek tadilattan başka bir şeye lüzum görmedim ve sadece baş tarafına 22 numrolu talimatnamenin bir hülâsasını yazmakla iktifa ettim.” Bunun haricinde tek müdahalesi ise her konu için eklemiş olduğu krokilerdir.⁹⁸

Mehmed Nihad Bey'in, tercümeleleri üç ana kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan ilki içerisine önemli eklemeler yaptığı çalışmalar, ikincisi kısaltarak yayına hazırladığı çalışmalar, üçüncüsü ise hiçbir müdahalede bulunmadığı ve doğrudan tercüme ettiği çalışmalar. Tercüme eserlerinin nerede ise çok büyük bir bölümü doğrudan tercümelelerdir. Bu nedenle burada bu doğrudan tercüme eserlerin içeriklerine yer verilmemiştir.

SONUÇ

Mehmed Nihad Bey, düzenli yayın yapmaya başladığı 1920-1928 yılları arasında 30'dan fazla eser vermiştir. Askerî tarih yazıcılığını takip edebileceğimiz eserleri ise bizzat kendisinin kaleme aldığı-telif eserler- ya da haşiyeler ile metne müdahale ettiği tercümeleler olmuştur. Bu noktada telif eser tasnifine alabileceğimiz 10 kitap veya kitap bölümü çalışması ile 13 makalesi bulunmaktadır. Burada bahsi geçen 10 kitap çalışmasından ise askerî tarih yazım usulleri, ana kaynak kullanımı ve değerlendirmeleri noktasında öne çıkan eserlerinde ise tek tip bir yaklaşımın olmadığı görülmüştür. Diğer bir deyiş ile kimi eserlerinde ana kaynak sayılabilecek eserlerin nerede ise tamamını kullanırken kimilerinde sadece hatırladıklarından ve duyduklarından hareketle yazım süreci gerçekleştirmiştir. Bu noktada günümüzde derleme diye tasnif edebileceğimiz çalışmalarının da varlığı dikkat çekmiştir. Bu tip çalışmalarda temel kaygısının “tecrübe aktarımı” olduğunun da altını çizmekte fayda var. Yazım usulü, askerî tarih yazımının henüz erken döneminde olmasının da etkisi ile harp ceridelerini çağrıştıran bir usulde olduğu görülmüştür. Hatta kimi çalışmalarında nerede ise yeniden bir ceride yazar gibi tüm emir ve olayları ceride nizamında olduğu gibi sıralamıştır. Bu durumda hiç şüphesiz uzun süre muharebelerde karargâh görevi yapmış bir subay olmanın da etkisi büyüktür. Diğer yandan telif eser çalışmalarında Dünya'daki yayınları yakından takip eden çeviren

⁹⁵ Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, 3. Cilt (Tâli Dâr-ül-harekâtlar ve Harbin Neticesi), Çeviren: Mehmed Nihad, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

⁹⁶Telhîs: Uzun bir şeyi özetleme, hülâsa etme.

⁹⁷Hermann Von Kuhl, *Harb-i Umuminin İhzar ve İdaresinde Alman Erkan-ı Harbiyesi*, Çeviren: Mehmed Nihad, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1924.

⁹⁸Mehmed Nihad, *Kadro Tatbikat ve Seyahatlerinin Suret-i Tertib ve İdaresi Hakkında Amelî Muhtıra*, Askerî Matbaa, İstanbul 1925. Mukaddime.

ve Türk literatürüne kazandıran bir çizgisi de dikkat çekmektedir. Bu durum muharebelerde karşı karşıya kaldığımız ülkelerin yayınları noktasında daha da önem kazanmıştır. Balkan Savaşları anlatımı için Bulgar Ordusu rapor ve emirlerini çalışmalarına dahil etmiş ve mukayeseli bir anlatım ile sürdürmüştür. Aynı yazımı bu defa Birinci Dünya Savaşı eserlerinde ortaya koymuş ve İngiliz, Rus, Fransız kaynaklarını inceleme alanına almıştır.

Mehmed Nihad Bey'in, yazım sürecinin nerede ise %70'e yaklaşan kısmını tercüme şekillendirmiştir. Bu tercüme ise Almanca ve Fransızca olmak üzere iki dil üzerinden ve daha çok da Almanca üzerinden yapılmıştır. Nihad Bey, çok hızlı tercüme yapan bir çizgi sergilemektedir. Nitekim düzenli olarak yayın yapmaya başladığı dönem; hatta bunu Millî Mücadele sonrasında başlatırsak 5 yıl gibi bir zamanda 4.000 sayfayı geçen çeviri yapmıştır. Buna aynı anda sürdürdüğü telif eserler de eklendiğinde yoğun çalışma temposu görülecektir.

Mehmed Nihad Bey'in, tercümelerinde en detaylı notlar eklediği nerede ise tek eser Larcher'in "Büyük Harpte Türk Harbi" olmuştur. Bunun temel gerekçesini ise bu eseri ana iskelet yapmak suretiyle üzerine eklenen notlar, açıklamalar, ekler ile Birinci Dünya Savaşı'nda Türk harbini Fransız bakışından çıkarıp Türk bakışına uygun bir eser yaparak okuyucuların faydalanmasına açmak olduğu görülmüştür. Öyle ki Mehmed Nihad Bey, bu esere özel kroki ve haritalar hazırlamıştır. Ve artık eser Larcher'in kaleme aldığından çok farklı bir yere gelmiştir. Bu haliyle çalışma ne Fransızların Türk Harplerine bakışını yansıtmaktadır. Ne de Türklerin Birinci Dünya Savaşı safahatına tam anlamıyla açıklık getirmektedir. Ancak diğer yandan eser çok erken bir tarihte Türk literatürüne kazandırılmış olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Bu yaklaşım diğer tercüme eserlerde de kendisini göstermiştir. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı dair Fransız kaynaklarından yayınlanan ilk eseri de Nihad Bey, erken bir tarihte Türk okuruna kazandırmıştır.

Mehmed Nihad Bey, Cumhuriyetin erken dönem askeri tarih yazıcılığında başat rol üstlenen önemli askerî tarih yazarlarından birisi olmuştur. Daha çok tercüme olmak üzere Türk literatürüne birçok eser kazandırmıştır. Bu eserler, bugün orijinal dilleri ve çevirilerinin karşılaştırılmasına hâlâ ihtiyaç bulunmaktadır. Diğer yandan bu kadar çok eser bırakan bir askerî tarihçinin kendi hatıralarını yazmamış olması ya da bugüne kadar okuyucu ile buluşmamış olması ise büyük talihsizliktir.

Ez cümle Bursalı Mehmed Nihad Bey, kısa ömrüne sığdırmış olduğu binlerce sayfalık eserleri ile askerî tarih yazımının önemli isimleri arasındaki varlığını korumaya devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BDH Kls.5314, Dos.H-2, Fih.1-11a.

Araştırma-İnceleme Eserler

“Emekli Kaymakam Nihat Bey Hâl Tercümesi”, *Askerî Mecmua*, Yıl:50, Sayı:86 Eylül 1932.

ALDOĞAN M. Şahin, *Bursalı Mehmet Nihat Bey Unutulan Türk Büyüğü*, NTV Tarih, Yıl:2010, Sayı:15.

BACANLI, Hakan, *Türk Harp Tarihinin Öncü İsmi (Bursalı) Mehmed Nihad Bey, Eserleri ve Tarihçiliği, Tarihî Peşinde*, Yıl: 2015, Sayı: 14.

Hayri (Kaymakam), *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Mubârebât-ı Berriyesi: Anafartalar Grubu Mubârebâtı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.

Hermann Von Kuhl, *Harb-i Umuminin İhzar ve İdaresinde Alman Erkan-ı Harbiyesi*, Çeviren: Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1924.

KAYA, Sezgin, *Bursalı Mehmet Nihat Bey, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl:13, Bahar 2015, Sayı:18.

Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016), Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2018.

Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, 1. Cilt (Harbin Anasır ve Mukaddematı ve Heyet-i Umumiyesinin Hulasası), Çeviren: Mehmed Nihad, Askerî Matbaa, İstanbul 1927.

Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, 2. Cilt (Esas Türk Cephelerindeki Harekât ve Muharebat), Çeviren: Mehmed Nihad, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, 3. Cilt (Tâlî Dâr-ül-harekâtlar ve Harbin Neticesi), Çeviren: Mehmed Nihad, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

Mehmed Celaleddin, *Harbi Umûmî'de Çanakkale Mubârebât-ı Berriyesi: Kumkale Mubârebâtı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.

Mehmed Nihad, “Bizde Neşriyat-ı Askeriye”, *Mecmua-i Askeriye*, Sayı: 54, 31 Ağustos 1924.

Mehmed Nihad, “Bizde Neşriyat-ı Askeriye”, *Mecmua-i Askeriye*, Sayı: 55, 28 Şubat 1925.

Mehmed Nihad, “Bizde Neşriyat-ı Askeriye”, *Mecmua-i Askeriye*, Sayı: 56, 31 Kasım 1925.

Mehmed Nihad, “General Oberst von Moltke Hatıratı, Mektupları ve Bazı Vesaik”, *Askerî Mecmua*, Sayı: 60, Mart 1926.

Mehmed Nihad, “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceysi Harb Oyunu”, *Mecmua-i Askeriye*, Sayı: 57, 31 Mayıs 1925.

Mehmed Nihad, “Kuva-i Havaiye (Dün-Bugün-Yarın)”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 27, Temmuz 1927.

Mehmed Nihad, “Kuva-i Havaiye (Dün-Bugün-Yarın)”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 28, 28 Ağustos 1928.

Mehmed Nihad, “Kuva-i Havaiye”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 25, Mayıs 1927.

Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 39, Temmuz 1928.

Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 40, Temmuz 1928.

Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 41, Ağustos 1928.

Mehmed Nihad, “Talim ve Terbiye Programı Nasıl Yapılır?”, *Piyade Mecmuası*, Sayı: 42, Ekim 1928.

Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 1. Cilt (Harekât-ı Harbiyenin İbtidarına ‘5 Teşrinievvel 1328’ Kadar), Askerî Matbaa, İstanbul 1924.

Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 2. Cilt (Kırkkilise Melhamesi ‘5-13 Teşrinievvel 1328’, Askerî Matbaa, İstanbul 1924.

- Mehmed Nihad, *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, 3. Cilt (Karargâh-ı Umumi Dârül-harekâtta – Lüleburgaz Meydan Muharebesi – Bulgar İleri Yürüyüşü ve Türk Ordusunun Çatalca Hattına Ricatı), Askeri Matbaa, İstanbul 1928.
- Mehmed Nihad, *1870-71 Seferi*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1925.
- Mehmed Nihad, *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Askeri Matbaa, İstanbul 1925.
- Mehmed Nihad, *Bekir Ağa Bölüğü Faciaları Yabud Serair-i İstibdattan Bir Nebze*, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, İstanbul, 1327.
- Mehmed Nihad, *Büyük Harpte Çanakkale Seferi*, Şehitlikleri İmar Cemiyeti Neşriyatı, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul 1926.
- Mehmed Nihad, *Harb-i Umumide Seddülbahir "Cenub Grubu" Muharebatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 28 Haziran 1920.
- Mehmed Nihad, *Kadro Tatbikat ve Seyahatlerinin Suret-i Tertib ve İdaresi Hakkında Amelî Muhtıra*, Askeri Matbaa, İstanbul 1925.
- Mehmed Nihad, *Tarih-i Harp Notları (Rus-Japon Seferi)*, Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1925.
- Mehmed Nihad, *Zabitin Harp Çantası- Bilumum Zabit ve Zabit Namzetlerine Mabsus Amelî Tabiye ve Sevkuince Rehberi*, Cemiyet Kütüphanesi, 1916.
- Selahaddin [Adil] Paşa, *Harb-i Umûmî'de Çanakkale Muhârebât-ı Bahriyesi*, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1920.
- ULUSOY Gülper, *"Türk Basınında Çanakkale Zaferi ve Gelibolu Yarımadası'na Yapılan Ziyaretler (1915-1938)"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2021.
- UYAR, Mesut, *Büyük Harpte Türk Harbi, Larcher'in kitabı örneğinde Osmanlı'da tercüme*, *Atlas Tarih*, Sayı: 70, Ağustos-Eylül 2021.

İnternet Kaynakları

- YURTTAKAL, Ahmet, *Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat Bey'in Torunu ile Söyleşi*, http://www.geliboluyuanlamak.com/403_kurmay-yarbay-bursali-mehmet-nihat-beyin-torunu-ile-soylesi-ahmet-yurttakal.html (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2021)

EKLER

15. Kolordu Güney Grubu Birinci Şube Müdürü Yüzbaşı Bursalı Mehmed Nihad Bey⁹⁹

⁹⁹ Ahmet Yurttakal arşivi.

Bursalı Mehmed Nihad Bey Ailesi Birlikte

Türk Şehitlikleri İmar Cemiyeti Üyeleri ve Bursalı Mehmed Nihad Bey

Atatürk ve Bursalı Mehmed Nihad Bey

Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri

The Effects of the Crimean War on Ottoman Social Life

<https://doi.org/10.52792/tws.980002>

Candan BADEM¹

Araştırma Makalesi

¹ Doç. Dr. – Uppsala Üniversitesi Tarih Bölümü Ziyaretçi Araştırmacı

[ORCID: 0000-0002-1245-0020](https://orcid.org/0000-0002-1245-0020)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Candan BADEM

E-posta/E-mail:

candanbadem@yandex.com

Geliş tarihi/Received:

16 Ağustos 2021

Revizyon talebi/Revision Requested:

10 Eylül 2021

Son revizyon /Last revision:

03 Ekim 2021

Kabul tarihi/Accepted:

10 Ekim 2021

Atf/Citation:

Badem, Candan. "Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 137-155.

Özet

1853-56 Kırım Savaşı, Napolyon Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki uzun 19. yüzyılı ve Tanzimat dönemini ortadan ikiye ayıran önemli bir dönüm noktasıdır. 1853 yılı Ekim ayında önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, Nisan 1854'te İngiltere ve Fransa'nın ve Ocak 1855'te de Sardunya krallığının Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılımıyla tam bir Avrupa savaşına dönüşen Kırım Savaşı birçok tarihçiye göre ilk modern savaştır. Kırım Savaşı, askeri, siyasi ve teknik açılardan birçok ilke sahne olduğu gibi Osmanlı iktisadi ve toplumsal yaşamına da önemli yenilikler getirdi. Avrupalılarla artan temaslar ve 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat'la başlayan modern dönüşümlerin hızlanmasına ve günlük hayatta birçok Batılı adetin yaygınlık kazanmasına yol açtı. Bu yazı savaşın Osmanlı toplumsal-ekonomik yaşamındaki etkilerinden bazılarını değinecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti, Toplumsal Yaşam

Abstract

The Crimean War of 1853-56 is an important turning point that divides the long 19th century and Tanzimat period between the Napoleonic Wars and the First World War. According to many historians, the Crimean War, which started between the Ottoman Empire and Russia in October 1853, turned into a full European war with the participation of England and France in April 1854 and the Sardinian kingdom against Russia on the side of the Ottoman Empire in January 1855. It is the first modern war. The war brought important innovations to the Ottoman economic and social life, as well as the scene of many firsts in terms of military, political and technical aspects. Increased contacts with Europeans and the Rescript of Reform of 1856 led to the acceleration of modern transformations that started with the Tanzimat and the spread of many Western customs in daily life. This article will be concerned with some of the effects of the war on Ottoman socio-economic life.

Key Words: Crimean War, Ottoman Empire, Social Life

GİRİŞ

1853-56 Kırım Savaşı, Napolyon Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki uzun 19. yüzyılı ve Tanzimat dönemini ortadan ikiye ayıran önemli bir dönüm noktasıdır. 1853 yılı Ekim ayında önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, Nisan 1854'te İngiltere ve Fransa'nın ve Ocak 1855'te de Sardunya krallığının Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılımıyla tam bir Avrupa savaşına dönüşen Kırım Savaşı birçok tarihçiye göre ilk modern savaştır. İlk savaş muhabirleri, ilk telgraf ve savaş fotoğrafı, ilk zırhlı savaş gemileri, ilk dış borç vs. bu savaşın yenilikleri arasındadır. Aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlıların müttefikleri sayesinde Rusya'yı mağlup ettiği tek savaştır. 1678'den 1917'ye kadar Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan on savaştan sadece üçü Osmanlıların zaferiyle son bulmuştur. Kırım Savaşı iki Avrupalı büyük devletin, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlılarla ittifak halinde Ruslara karşı savaştığı yegâne savaştır. Rusya'nın yenilgisiyle biten savaşın sonunda imzalanan 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü Avrupa büyük güçlerinin güvencesi altına alınmış, Osmanlı Devleti o zamanki Avrupa Uyumunu (*Concert de Europe*) denen Avrupa devletler sistemine dâhil edilmiştir. Böylece ilk kez Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü Avrupalı devletlerin güvencesine alınıyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin payına zaferden fazla bir şey düşmediği gibi Paris Antlaşması'nın verdiği güvencelerin de dayanıksız olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktı.¹

Savaş, askeri, siyasi ve teknik açılardan birçok ilke sahne olduğu gibi Osmanlı iktisadi ve toplumsal yaşamına da önemli yenilikler getirdi. Tanzimat'la başlayan modern dönüşümlerin hızlanmasına ve günlük hayatta birçok Batılı adetin yaygınlık kazanmasına yol açtı. Bu yazı savaşın Osmanlı toplumsal-ekonomik yaşamındaki bazı etkilerine değinecektir.

1855 VIYANA KONFERANSI VE ISLAHAT FERMANINDA GAYRİMÜSLİMLERİN EŞİTLİĞİ MESELESİ

Kırım Savaşının başından itibaren Avrupa büyük güçleri arasındaki diplomatik görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğunun gayrimüslim tebaasının hakları ve imtiyazları en önemli gündem başlıklarından biri olmuştu. Osmanlı devlet adamları müttefikleri olan Avrupalı büyük devletlerin reform taleplerini karşılamak durumundaydılar. O zamanki deyişle düvel-i muazzama Babiâli'nin gayrimüslim tebaası için siyasi haklarda Müslümanlarla eşitlik talep ediyordu. Bu süreçte 1855 yılının mart ayında Viyana'da bir uluslararası konferans düzenlendi. Konferansın gündemindeki dört madde, Eflak ve Boğdan'ın statüsü, Tuna'da seyrüsefer, Boğazlar ve Osmanlı gayrimüslimlerinin statüsünden ibaretti.

Viyana Konferansının açılışından bir hafta kadar sonra Osmanlı nazırları ve öteki devlet ricalinden oluşan 21 kişilik bir meclis-i meşveret Osmanlı delegelerine konferans için verilecek talimatları müzakere etmek üzere 24 ve 26 Mart 1855 günlerinde seraskerin evinde toplandılar.² Meclis “Saltanat-ı Seniyye'nin Rum mezhebinde bulunan tebe'ası üzerinde Rusya Devleti'nin icraya kalkışmış olduğu da'iyeye vahiye-i himayetinin bütün bütün imhası ve buna sebep veren muahedat-ı sabıkanın ve hususıyla su'-i tefsiri ba'is-i harb olan Kaynarca ahidinin ilgası ile Devlet-i Aliyye'nin

1 Kırım Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2017. Bu makale yazarın adı geçen kitabında yer alan ilgili bölümün gözden geçirilmiş versiyonudur.

2 Mehmet Yıldız, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslami Temelleri)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, Güz 2002, s. 75-114. Meclisin mazbatası s. 100-108'dedir. Mazbatanın orijinali için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. H. 5875/1.

umum tebe'a-i İseviyyesi hakkında Avrupa'nın arzu ettiği ıslahatın fütüvvet-i seniyye-i hazret-i padişahiye bırakılması” olarak tanımladığı dördüncü noktaya odaklandı.³ Padişah Abdülmecit'e sunulan meclis mazbatasında İngiltere ve Fransa savaşa Babiâli'nin müttefikleri olarak katıldıklarından dolayı tebaalarına ve öteki devletlere Babiâli'nin Hıristiyan tebaasının saadet-i hali için Avrupa'nın çoktan beri arzuladığı tedbirleri almasını Babiâli'ye önermeyi de vaat ettikleri kaydedildi. Ayrıca “hasbel usul tebe'a-i İseviyye hakkında bazı mertebe cari olan muamele-i farkıyye.. Avrupa'nın gücüne gidip .. yalnız şimdi değil pek çok vakitten beri ihtarat ve tebligat vuku bulmakta olup nasılsa gah oyalandırılarak ve gahice biraz şey yapılarak vakit geçirilmiş ise de şimdi vakit başkalaşmış olduğundan” Avrupa'nın talebi tatmin edilmezse cebr ü ısrarlarına duçar olmak tehlikesi meydana gelmişti.

Mazbata Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında hayal kırıklığına uğraması Babiâli için büyük bir tehlike olurken Avrupalı devletlerin emriyle tedbirler almanın ve bunların anlaşmanın şartı haline gelmelerine müsaade etmenin de çok tehlikeli olduğunu ileri sürüyordu, çünkü o takdirde Hıristiyan tebaa Babiâli'ye değil de Avrupa'ya minnettar olurdu. Öte yandan Rusya dört noktanın ilk üçünden vazgeçmekle çok şey kaybetmiş olsa bile Hıristiyanlık davasına hizmet etmekle mücadeleden “manevi bir zafer” kazanabilirdi. Londra'daki Osmanlı elçisi Kostaki Musurus Başbakan Lord Palmerston'un şayet Babiâli Hıristiyan tebaasına bazı haklar tanırsa bunun hem müttefikler hem Babiâli için büyük bir hizmet olacağını beyan ettiğini yazmıştı. Bu yüzden nazırlar şayet “noksanları bazı mertebe ikmal” ile “işte şu şeyleri Devlet-i Aliyye tebe'ası hakkında icra buyurmuştur denilerek bir tatlıca satılır ise” Avrupa'nın tatmin olacağını düşünüyorlardı.

Hıristiyanların Müslümanlara karşı şahitliğinin mahkemelerde kabul edilmemesi meselesi de “Avrupa'nın gözünde bir dikendir” diyordu mazbata, ama şimdi dâhili ve harici itirazlar tahkik meclislerinin ihdası ile ortadan kaldırılmışlardı. Bu meclisler şimdi daha da iyileştirilecek ve yeni kanunlara dâhil edileceklerdi. Mazbata aynı zamanda devlet hizmetinde ve kara kuvvetlerinde daha fazla Hıristiyan'ın istihdam edilmesini tavsiye ediyordu. Bazı rütbelerin Hıristiyan tebaaya verilmekte olmasına rağmen onlara rütbelerine uygun şekilde hitap edilmediği kaydediliyordu. Örneğin bir Hıristiyan'a “saadetli efendim” veya “izzetli beyefendi” demek ehl-i İslam nazarında çirkin görünür diye düşünülüyorsa o zaman tüm tebaanın hoşuna gidecek genel unvanlar ve hitap şekilleri bulunabilirdi. Ayrıca prensip olarak Hıristiyan tebaanın ulâ rütbesine kadar yükselebileceğinin Avrupa'ya ilan edilebileceği tavsiye ediliyordu, ancak bunu ülke içinde ilan etmeye gerek yoktu. Hıristiyan tebaanın zaten sefaretlerde istihdam edildiklerini göstermek lazımdı. Askerlik hizmeti meselesine gelince bu sadece Avrupalıların veya Hıristiyan tebaanın tatmini ile ilgili bir mesele değildi, aksine devlet için önemli bir husustu, çünkü Müslümanlar tek başlarına savaşın yükünü çekiyorlardı ve bu yüzden Hıristiyanların nüfusu artarken onların azalmaktaydı. Hâlihazırda Hıristiyan tebaa donanmada istihdam edilmekteydi ve onları orduda da istihdam etmek için bir yol bulmak gerekiyordu. Hıristiyan tebaanın orduya alınacaklarını ve albay rütbesine kadar yükselebileceklerini Avrupa'ya ilan etmek akıllıca olurdu.

Mazbata Hıristiyan tebaa için kiliselerin onarılması ve inşa edilmesi serbestisinden de bahsediyordu. Hıristiyan tebaa dini ayinler için bir yerleri olmadığından dolayı bazen dağlardaki mağaraları kullandıkları cihetle onlara bazı yeni kiliseler inşa etme izninin verilmesinin münasip olduğu düşünülüyordu. Nihayet gayrimüslim tebaanın Babiâli'ye verdiği kelle vergisinin (*izyfe*)

3 Yıldız, age, s. 100.

Hıristiyanlara bir hakaret olduğu düşünülüyordu ve Avrupa'nın bu husustaki ısrarından kaçınmak şimdi olanaksızdı. Bu yüzden ileriye dönük bir yol bulmak gerekiyordu. Cizye doğrudan almak yerine millet bazında toplanmıştı ve bu Babiâli'ye biraz vakit kazandırmıştı, ama Avrupa'nın istediği cizye lafzını ortadan kaldırmaktı. Cizyenin Hıristiyanlardan alınmasının şeriatın dayattığı bir gereklilik olmasına rağmen 250 milyonluk Hıristiyan milletlere karşı çıkmak büyük bir tehlikeydi. Bu noktada şeyhülislamın meseleyi incelemesi için toplantı ertelendi.

26 Mart'ta meclis tekrar toplandı. Bu müddet zarfında şeyhülislam İslam hukukunda bir çözüm aramıştı. Tek örnek Halife Ömer'in Hıristiyan Arap kabilesi Beni Tağlib ile yaptığı anlaşmaydı. Beni Tağlib kabul edilemez buldukları için cizye denmezse iki misli vergi vermeye hazır olduklarını ifade etmişti. Ömer başkaları ne derse desin bunun cizye olduğunu söyleyerek kabul etmişti. Fetva için başka bir imkân İslam hukukundaki bir tür mücbir sebebe bağlamaktı. Fakat böyle bir fetva Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını dosta düşmana ilan edecekti. Bu yüzden böyle bir fetva vermektense cizyeyi iane-i askeriyye adı altında toplamak ehven-i şerdi. İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Stratford de Redcliffe “şayet Babiâli Avrupa'nın talep ettiğini şimdi yapmazsa kesinlikle birçok kötü şeye ve büyük tehlikelere maruz kalacaktır” demişti. Hatta “Babiâli bu şeyleri antlaşma zoruyla yapacaktır” demişti. Viyana'daki Osmanlı elçisi de Lord John Russell'in “şayet Babiâli Hıristiyanların lehine olarak tavsiye edilenleri önceden yapsaydı o zaman ‘bunlar zaten yapıldılar’ deyip bu konferansta bu konuları geçiştirmek mümkün olurdu” dediğini rapor etmişti.⁴ İngiltere temsilcisinin böylesine sözleri Osmanlıların o kadar çok korktukları şeylerin başlangıcı olarak görünüyordu. Viyana elçisi aynı zamanda diplomatların bir gün Osmanlı elçisi olmadan toplandıklarını ve bunu şikâyet ettiği zaman toplantının Avrupa'nın genel meseleleriyle ilgili olduğunu söyleyerek onun endişelerini geçiştirdiklerini rapor etmişti. Elçi, Avrupalı diplomatların Babiâli'nin Hıristiyan tebaasının içinde bulunduğu şartlar hakkında kendi aralarında bir anlaşma imzalamış olmalarının mümkün olduğunu ve bunu belki sonradan açıklayacaklarını da bildirmişti. Bütün bunları dikkate alan Babiâli, cizyenin adını iane-i askeriyye olarak değiştirerek bu gaileyi “savuşturmak” üzere oybirliğiyle karar aldı. Şayet bundan habersiz bazı ulema itiraz ederse onlara durum hakkında gizli kalmak şartıyla bilgi verilecekti.⁵

Osmanlı bürokrasisi ne zaman şeriat ile Avrupa'nın baskısı arasında sıkışsa pragmatik bir çıkış yolunu seçiyordu. Tanzimat ricali dışarıda Avrupa büyük devletleri ile içeride geleneksel devlet bürokrasisi arasında sıkışıp kalmıştı. Zamanın gereklerini uygulamada pragmatik çözümler getirirken İslami meşruiyet ve referansları yitirmemeye çalışıyordu. Ancak fermanların dili ile uygulama çoğu zaman birbirine uymuyordu. Tanzimatçı bürokrasi şeriatın açıkça tanımladığı hükümleri değiştirmeye cesaret edemese de gerektiği zamanlarda bizzat kendi eliyle hile-i şeriyeye başvurmaktan kaçınmıyordu. Osmanlı bürokrasisinin pragmatizmini resmi belgelerde kullanılan “oyalamak” ve “savuşturmak” fiilleri en iyi biçimde ifade etmektedir. Böylece cizye iane-i askeriyye veya bedel-i askeriyye olarak bilinmeye başladı. Askerlik hizmetinin o zamanki uzun süresini ve zengin Müslümanların da bedel ödeyerek veya yerine birini göndererek askerlik yapmamayı tercih ettiklerini dikkate alırsak gayrimüslimlerin de genelde (en fakirleri hariç) askerlik yapmak yerine vergi ödemeyi tercih edeceklerini tahmin edebiliriz.

⁴ Badem, age, s. 323.

⁵ Yıldız, age, (2002), s. 108.

Gayrimüslimlerin orduya alınması meselesi Kırım Savaşı'ndan çok sonra da ciddi bir problem olmaya devam etti. Gayrimüslimlerin orduya alınmasına karşı çıkan Ahmet Cevdet Paşa bu problemi çözmek için 1860'ların başlarında kurulmuş olan bir komisyonun üyesiydi. Paşaya göre, şayet gayrimüslimler orduya kabul edilirse her taburda imam olduğu gibi papaz da olması lazım gelecekti. Bir papaz olsa beis yoktu fakat gayrimüslimler Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yakubi, Protestan, Melkit, Maruni, Süryani, Keldani gibi birbirinden hazzetmeyen kısımlara ayrılmıştı. Hatta aynı mezhepten Ortodoks Bulgarlar bile Ortodoks Rum papazları kabul etmeyeceklerdi. Yahudilere gelince onlar da kendi hahamlarını isteyeceklerdi. Böylece bir taburda birçok ruhbanı ihtiyacı olacaktı. Ayrıca Müslümanların ve gayrimüslimlerin farklı oruçları olduğu için böyle karma bir birliği yönetmek zor olacaktı. Nihayet Cevdet Paşa kendince en önemli meseleye değinir. Osmanlı kumandanları askerlerini teşvik için “ya gaza ya şehadet, haydi din-i mübin uğruna çocuklar” ifadesini kullanırdı. Karma bir taburun binbaşısı askeri gayrete getirmek için ne diyecekti? Avrupa'da “gayret-i diniyye” yerine “gayret-i vataniyye” gelmişti. “Amma bizde vatan denilirse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelir”di. Bu da dini motivasyonun yerini alamazdı. Ayrıca Müslüman askerler bütün zorluklara katlanırken gayrimüslimler bunu yapmazlardı. Bundan dolayı şayet gayrimüslim askerler maaşlarını veya istihkaklarını almadıkları için şikâyetçi olurlarsa devlet Avrupa'nın müdahalesine maruz kalırdı.⁶

Babıalı bazı iyileştirmeler yaparak Hıristiyan tebaa ile ilgili meseleleri böylece “savuşturmaya” çalışırken İngiliz hükümetinin ıslahatlar için baskısını artırdığını görüyoruz. Viyana Konferansı sırasında Lord Clarendon 24 Nisan 1855'te Viyana'daki İngiliz elçisi Westmoreland kontuna bir kopyasını da Âli Paşa'ya vermesi talimatıyla bir yazı gönderdi. Bu yazıda çok önemli talepler vardı ve bunlar gayrimüslimlerin askerlik hizmeti ve Hıristiyanların şahitliğinin kabulü gibi meselelerle sınırlı değillerdi. Lord Clarendon Hıristiyanların şahitliğinin ağız ceza mahkemelerinde kabul edilmesine rağmen hâkimlerin hâlâ “münhasıran” Müslümanlar olduklarını, yegâne karma mahkeme heyetlerinin ticaret mahkemeleri olduğunu ileri sürüyordu. O, Hıristiyanların şahitliğinin hâlâ medeni hukuk davalarında kabul edilmediğini ve Hıristiyanlara yapılan soygun gibi medeni hukuka müteallik suçların cinayetten daha sık işlendikleri için medeni hukuk davalarında Hıristiyanların şahitliğinin kabul edilmemesinin “ciddi ve her gün hissedilen keder verici bir şey” olduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden hem ağır ceza hem medeni hukuk davalarında eşit sayıda Müslüman ve gayrimüslim hâkim bulunması gerektiğini yazıyordu. Clarendon ayrıyeten taşradaki bütün yerel yetkililerin Müslüman olduklarını ve bunun “Hıristiyanlara yapılan ve göz yumulan sonsuz baskı ve haksızlığa” yol açtığını yazıyordu. Bu yüzden her valinin maiyetinde uygun bir rütbeye sahip bir Hıristiyan memur bulunması ve bu memurun zarar gören Hıristiyanlar namına İstanbul'a başvurmak hakkının olması gerektiği sonucuna varıyordu.⁷

Clarendon sonra “Hıristiyanların askeri ve sivil görevlerde her rütbeye yükselmelerine müsaade edilmesi ve terfilerinin mesleklerinde yüksek mevkilere gelmelerini engelleyen kaideye istisna teşkil etmemesi gerektiğini” ileri sürüyordu. Sonra İngiliz dışişleri bakanı imparatorluğun genelinde Müslüman ve gayrimüslim çocuklar için karma ilkokullar tesis ederek bir okul ıslahatı yapılmasını öneriyordu. Nihayet bakan hükümetinin Sultan'ın “aydınlanmış görüşlerinden ve

6 Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (ed.) Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1980), s. 113-115.

7 BOA, HR. SYS. 1030/4, lef 65.

hayırhah niyetlerinden” emin olduğunu ifade ederek bürokratları “onun [Sultan’ın] ruhundan şevk almadıkları” için suçluyordu.

Bu tarihlerde Osmanlı Kazak alayının kumandanı Sadık Paşa’ya Babiâli tarafından Hıristiyanların askerlik hizmetine alınmasının imkânı hususunda bir araştırma yapması emredilmişti. Sadık Paşa’nın sadrazama sunduğu raporda Hıristiyan gönüllülerin orduya alınabileceği yerler sayılıyordu. Paşa, süvarilerin Tırnova, Niş, Yeni Pazar ve Saraybosna’dan ve piyadelerin Mostar, İşkodra, Yanya ve Selânik’ten askere alınabileceklerini yazıyordu.⁸ Sadık Paşa hatıratında Sultan’ın projenin Avrupalı büyük devletlerin temsilcileriyle görüşülmesini arzu ettiğini yazmıştır.⁹ Fakat Sadık Paşa’ya göre onlar bu fikri beğenmediler. Hatta Lord Stratford de Redcliffe ona buna müsaade edilmemesi gerektiğini söyledi, çünkü birkaç yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Hıristiyan tebaasının iyi eğitilmiş ve savaşıma muktedir tam bir ordusu olurdu.¹⁰ Osmanlı Slavları arasında askerlik ruhunun doğmasından korkan Avusturya aynı görüşteydi. Böylece Sadık Paşa’ya göre Babiâli her taraftan muhalefetle karşılaştı ve sonunda Batılı devletler onun bu ıslahatı yapmasına izin vermediler.

Gayrimüslim tebaayı askere almak kararı 1855 yılının Mayıs ayında *Takvim-i Vekayi*’de ilan edildi. Cizye kaldırılmıştı ve şimdi bütün erkek tebaa da orduda görev yapacaktı. Orduda görev yapamayanlar buna karşılık iane-i askeriye vereceklerdi.¹¹ Ancak bu kararı uygulamaya koymak kolay olmadı. Rumeli’nin gayrimüslim yörelerinden asker almak teşebbüsleri halkın dağlara ve komşu ülkelere kaçmalarına yol açtı.¹² Trabzon vilayetinde Vali Hafız Paşa 1855 yılının yazında Erzurum’a yardım için Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden asker topladı. Fakat kaza müdürleri hem Müslümanların hem gayrimüslimlerin zulüm görmesine yol açarak bu kararı suistimal ettiler. İane-i askeriye olarak aynı zamanda pek çok para topladılar ve çoğunu zimmetlerine geçirdiler. Babiâli bu olayları tahkik etmesi için Kabuli Efendi’yi gönderdi.¹³ Trabzon’dan geri dönünce Kabuli Efendi layihasını Meclis-i Vala’ya sundu. Meclis-i Vala’nın mazbatası valinin askere alma işini o havalinin “Tanzimat-ı Hayriye’nin usul-i madelet-şümülüne idhalinden evvel fukarayı istedikleri gibi cebr ü tazyike almış olan ademlerin ellerine” bıraktığını beyan ediyordu.¹⁴

Cizyenin iane-i askeriyeye dönüştürülmesi ve gayrimüslimlerin askerlik hizmeti meseleleri 1855 yılının Kasım ayında Meclis-i Âli-i Tanzimat’ta da görüşüldü. (Bu sefer 26 Mart 1855 tarihli mazbatasının aksine “gayrimüslim tebaa” ifadesi kullanıldı). Ardından toplanan bir meclis-i mahsusa mezkûr meclisin kararını görüştü.¹⁵ Meclis-i mahsusa ianenin miktarını 50 altın lira (5.000 kuruş) olarak belirledi. Bu sırada hariciye nazırı Fuat Paşa, şeyhülislam Arif Efendi ve Batılı sefirlerin bazılarının dâhil olduğu bir komisyon yeni bir formül hazırlamak üzere teşkil edilmişti.¹⁶ O tarihte Âli Paşa sadrazam ve Fuat Paşa hariciye nazırıydı. Reşit Paşa görevden alınmıştı ve nüfuzunun hâlâ

8 Mehmet Sadık Paşa’dan Sadrazama, 19 Nisan 1855. BOA. HR. TO. 420/5, lef 2.

9 “Zametki i vospominaniya Mihaila Çaykovskago (Sadık-paşı)”, *Russkaya Starina* XXXV/12, St. Petersburg, Aralık 1904, s. 573.

10 Lord Stratford’dan aktaran Yevgeniy V. Tarle, *Kırım Savaşına*, c. 1, (Moskova: İzografus & Eksmo, 2003), s. 62.

11 Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, (İstanbul: Simurg, 2000), s. 57-59.

12 Yıldız, *1856 Islahat Fermanının Tatbiki ve Tepkiler*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003, s. 170.

13 Gülsoy, age, s. 56.

14 Meclis-i Vala mazbatası, 10 Ekim 1855. BOA. İ. MMS. 6/213 lef 1.

15 BOA. İ. MMS. 132/5650, 16 Kasım 1855.

16 Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, ed. Cavid Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 67.

oldukça büyük olmasına rağmen herhangi bir makamda değildi. 18 Şubat 1856'daki Islahat Fermanı bu komisyonun eseri idi.

1839 yılındaki Gülhane Hatt-ı Hümayunu padişahın keyfiliklerine karşı tebaanın can ve mal güvenliği yolunda önemli bir adım olmakla beraber Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşitliğini açıkça belirlememişti. 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı ise gayrimüslimleri açıkça eşit olarak ilan etti. Halk arasında bu “şimdi gâvurlara gâvur demeyeceğiz” diye anlaşıldı.¹⁷ Aslında Osmanlı hükümetinin “gâvur” kelimesini bütün resmi terminolojiden çıkarmaya çalıştığına dair işaretler vardır. Böylece 1854 yılının şubat ayı gibi erken bir tarihte Meclis-i Vala'nın önerisi üzerine Maraş sancağındaki Gâvur Dağının adı Bereket Dağı olarak değiştirilmişti.¹⁸ Resmi ifadelerde Hıristiyanlar artık aşağılanmayacaklardı. Örneğin Papa'ya artık domuz denmeyecekti. Sadrazam Âli Paşa barış konferansına katılmak için Paris'e gittiğinden dolayı fermanın ilanı sırasında teamüle göre hariciye nazırı Fuat Paşa'nın onun yerine bakması gerekirken Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa sadrazama vekâlet ediyordu. Cevdet Paşa'ya göre Kıbrıslı Batı yanlısı olarak bilinmediğinden Müslümanların tepkisi tehlikesine karşı kalkan olması için seçilmişti.¹⁹

Babiâli'nin gayrimüslim tebaasını etkileyen ıslahatlar hususunda Lord Stratford'un Babiâli'ye öteki sefirlerden daha çok baskı yaptığına şüphe yoktur. Fakat savaşın sonunda Fransa'nın nüfuzu artarken hem İngiltere'nin hem de Lord Stratford'un nüfuzu bir miktar azalmıştı. Yine de Sultan Abdülmecit Fransız elçiliğinden önce Stratford'un balosunu şereflendirdi. Stratford İstanbul'da bir süre daha kaldı ve ıslahat paketinin müzakerelerini etkilemeye devam etti. 25 Ocak 1856'da Babiâli'ye idari ıslahatlar ve dini takibatlar hakkında yeni bir muhtıra ve resmi notayı hariciye nazırı Fuat Paşa'ya ve sadrazam Âli Paşa'ya sunması talimatıyla sefaret baştercümanı Mr. Pisani ile yolladı. Hâlihazırdaki şartlar altında imparatorluğa “dâhilde” yokluğunu çektiği gücü geri verebilecek olanın “sadece sınıfların birliği” olduğunu ve bu tedbir alınmazsa gerçek bir birliğin gayrimümkün olduğunu ileri sürerek “bütün sınıfların” devlet hizmetine ve *meclislere* kabulünü tavsiye etti. Ecnebilere gelince Stratford kendisinin yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimenkule sahip olmak (satın almak) hakları meselesine Fransa ve Avusturya temsilcilerinden daha az önem verdiği zannedilmekle beraber bu varsayımın tamamen yanlış olduğunu iddia etti. Aksine “Türkiye”nin Avrupa ile olan “dostane uzlaşmasının” Osmanlı İmparatorluğu'nu refahı ve bekası için elzem olduğuna ve bu istikametteki en etkili tedbirin ecnebilere orada her nevi gayrimenkule sahip olmak hususunda teminat altındaki haklardan başka bir şey olmadığına kaniydi.²⁰

Cevdet Paşa'nın gayrimüslim Osmanlı tebaasının eşitliği meselesini ele alışı ilginçtir. Hislerini gizlemeye çalışıyor gözükmektedir ve lehte ve aleyhte görüşlerde bulunmaktadır, ama kendisi adına açıkça bağlayıcı bir beyanda bulunmamaktadır. O aynı zamanda fermanlardaki hitap şekillerini (*elkab*) değiştirmek için teşkil edilmiş bir komisyonun (Fuat Paşa ve Afif Bey ile birlikte) üyesiydi. Fuat Paşa'nın böyle yenilikler yaratmaktan hoşlandığını yazmıştır, ama Islahat Fermanı'nın

17 Abdurrahman Şeref, *Tarih Söylüşleri (Müşababe-i Tarihiye)*, (İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1980), s. 63.

18 BOA. İ. DH. 290/18239, 5 Şubat 1854.

19 Cevdet Paşa, age, s. 66. Karş. Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, (New York: Gordian Press, 1973), s. 103.

20 BOA. HR. TO. 220/30, lef 2.

ilanı zaten Müslümanları rencide edeceğinden dolayı o tarihte fermanlardaki elkabı değiştirmeye girişmek uygun değildi. Fermanın hükmünce:

Tebaa-i müslime ve gayr-i müslime kaffe-i hukukta müsavi olmak lazım geldi. Bu ise ehl-i islama pek ziyade dokundu. Mukaddema musalahaya esas ittihaz edilmiş olan mevadd-i erbaadan birisi Hristiyanların imtiyazatı meselesi olup ancak istiklal-i hükümete dokunulmamak şartı ile mukayyed idi. Şimdi ise imtiyaz bahsi geri kaldı. Bircümle hukuk-ı hükümette tebaa-i gayr-i müslime ehl-i islam ile müsavi add olunuverdi.²¹

Cevdet Paşa'ya göre gayrimüslim tebaa ferman okunduğunda sevinç duymuştu. Fakat onların hepsi memnun değildi. Rum patrikliği fermandan önce bütün gayrimüslim milletlerin önündeydi, şimdi Yahudilerle eşit olmaktan hoşnut olmamıştı.

Cevdet Paşa Müslümanların Islahat Fermanından hoşnut olmadıkları ve bu yüzden nazırları kınadıkları sonucuna varıyor. Ona göre şeyhülislam da itibar kaybetmişti. Stratford de Redcliffe Hristiyan tebaanın eşitliğini sağlamak için öteki bütün diplomatlardan daha çok uğraşmış olduğundan dolayı o ve İngiltere de itibar kaybetmişti. Cevdet Paşa Fransızların sonuçtan mesut olduklarını yazıyordu. Hatta Fransız elçisi Osmanlı hükümetinin çok taviz verdiğini ve şayet Stratford'a biraz direnmiş olsalardı kendisinin yardım etmiş olacağını söylüyordu. Fakat Cevdet Paşa bu sözlerin İngiliz elçiliğini daha fazla karalamak hesabıyla söylendiğini düşünüyordu. Reşit Paşa ise rakiplerini itibarsızlaştırmak ve İslamcı çevrelerin güvenini kazanmak fırsatını yakaladı. Bu yüzden Islahat Fermanına karşı tavır aldı ve tavrının sebeplerini açıklamak için Abdülmecit'e bir layiha bile yazdı.²²

Paris Antlaşmasından kısa süre sonra Osmanlı Rumları Musurus Bey ve Kalimaki Bey büyükelçi rütbesine terfi ettirildi.²³ Kostaki Musurus Londra'da ortaelçi ünvanını haiz iken Paris'teki meslektaş, sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa'nın oğlu Veliyüddin Rifat (Veli) Paşa büyükelçi ünvanına sahipti.

Teselya ve Epir'deki Rum ayaklanmaları haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaası genellikle devletin savaş çabasını destekledi. Bazı Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar orduda hizmet etmeye müsaade edilmesi için hükümete başvurular.²⁴ Şam gibi bazı yerlerde hâlâ gayrimüslimlere birtakım fanatik Müslüman saldırıları oluyordu.²⁵

KÖLE TİCARETİ VE KÖLELİK

Kölelik, Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasında tartışma yaratan sorunlardan biri idi. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin Karadeniz beyaz köle ticaretini ve genel olarak köleliği yasaklamasını istiyordu. Abdülmecit 1846 yılında Beyazıt'ta kurulan açık esir pazarını kapattırması ancak köle ticareti bu kez el altından devam etmişti. Ancak Abdülmecit'in esir pazarını kendi

21 Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 67-68. Sadeleştirirsek: “Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bütün haklarda eşit olması lazım geldi. Bu ise Müslümanlara pek dokundu. Başlangıçta barışa esas alınmış olan dört maddenin birisi Hristiyanların imtiyazları meselesi olup ancak hükümetin bağımsızlığına dokunmamak şartına bağlı idi. Şimdi ise imtiyaz bahsi geri kaldı. Bütün hükümet işlerinde gayrimüslim tebaa Müslümanlar ile eşit sayılıverdi.”

22 Cevdet Paşa, age, s. 76-82.

23 Cevdet Paşa, age, s. 84.

24 BOA. HR.SYS. 1346-52. 10 Ocak 1854. Manisa Saruhan'da 40 nefer Ermeni ve İzmir'de dahi Rum ve Ermeni ve mültecilerden askerlik etmek isteyenlere dair.

25 BOA. A.MKT.UM. 149-7. 12 Aralık 1853. Şam ve Kudüs valilerine. Hristiyanlara namarzi muamele hakkında.

isteğiyle mi Batıların baskısı ile mi kapattığını kesin olarak bilemiyoruz. Esir pazarının kapatılması köle ticaretinin devlet denetiminden çıkması ve bu ticarettten alınan vergilerin düşmesine neden oldu. Kırım Savaşı esnasında pazarlık gücü artan İngiliz ve Fransızlar baskıyı artırdılar. Doğrusu Osmanlılar zor durumdaydılar. Beyaz köleler İstanbul'da saraylarda ve konaklarda ev hizmetlerinde çalıştırılıyordu. Devlet ricalinden eşlerini kölelerden seçenlerin sayısı da az değildi. Bazı tahminlere göre o tarihteki şehir nüfusunun yüzde onu kölelerden oluşuyordu. Şeriat açısından kölelik meşru bir kategori idi ve bir hukuki statü olarak köleliği yasaklamak şer'an caiz değildi.²⁶ Nitekim kölelik pratikte sonlandırılrsa da hukuken Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek var oldu. Köle ticaretini yasaklamak bu ticarettten geçinen Çerkes tüccar ve asilzadelerini karşıya almak demektir ve Osmanlılar Rusya'ya karşı onlardan yararlanmak istiyorlardı. Dolayısıyla köle ticaretinden tümüyle vazgeçmeyi göze alamayan Osmanlı yöneticileri müttefiklerini memnun etmek için bir ara formül bulup vaziyeti idare etmeye çalışıyordu.

Ağustos-Eylül 1854'te İngiliz elçisi Stratford Canning, Fransız elçiliği ile Babıali'ye başvurarak Çerkezistan ve Gürcistan kıyılarından köle ithalinin yasaklanmasını kesin bir dille istedi.²⁷ Müslüman Çerkeslerin köleleştirilmesi şeriata aykırı idi ve Hıristiyan Gürcülerin köleleştirilmesi ise müttefiklere hakaret gibiydi. Bu durum Sultan'a Avrupa'da duyulan sempatiyi de yok edebilirdi. Meclis-i Vükela meseleyi 18 Eylül 1854 tarihinde görüştü. Sonuçta Gürcü ve Çerkes köle ithalinin yasaklanmasına karar verildi. Abdülmecit bu konuda Batum'daki ordu komutanına iki ferman gönderdi. Gürcü köle ticareti kesin olarak yasaklanırken, Çerkeslerden bu yasağa uymaları bekleniyordu. Nitekim Çerkezistan'dan beyaz köle ithali devam etti.²⁸ Babıali 1857 yılında tüm imparatorluk genelinde siyah köle ticaretini yasakladı ancak köle ticaretinin yasaklanması mevcut kölelerin azat edileceği anlamına gelmiyordu. Öte yandan Osmanlı devlet adamları Avrupalılara Osmanlıda köleliğin farklı olduğunu ve kölelerin çok daha insanca muamele gördüğünü kanıtlamaya çalışıyorlardı. Beyaz köleler ev hizmetlerinde çalıştırılıyordu ve onlar için bu yaşam standardında bir yükseliş demektir. Ayrıca güzel köle kızlar zengin bir koca bulma şansına sahipti. Osmanlıda köleler ayrıca ömür boyu köle kalmıyorlar, belli bir süre sonunda azat ediliyorlardı. Fuat Paşa'nın yalisını ziyaret eden Fransız elçisinin eşi ve yeğenine sözleri tipiktir. Fuat Paşa, bir Çerkes kızı göstererek şöyle der: “Gelinim Madam Kassim. Oğlumuzla evlendirmek üzere evlat edindiğimiz ve yetiştirdiğimiz bir Çerkes. Sizin gibi önyargılı değiliz biz”.²⁹

FİRARLAR VE BİR ASAYİŞ SORUNU OLARAK BAŞIBOZUKLAR

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı acemi askerleri resmi kuraya tabi tutulmaksızın elverişli görünenlerin tutuklanmasıyla köylerinde yakalanıyorlardı. Bu özellikle Anadolu'daki Mısırlı askerler söz konusu olduğunda doğrudur. Sonuç olarak Osmanlı ordusundan daha harpten önce başlamış olan firarlar çoktu. Özellikle evlenmiş, aile sahibi orta yaşlı insanlar olan ihtiyat askerlerinin (*redif*) ilk fırsatta firar etmek eğilimi vardı. Mesela 1853 yılının ağustos ayında Erzurum'a gitmekte olan beş yüz redif askeri Sivas ve Tokat yakınlarında firar edip eşkıya oldular ve kervanlar ile yolcuları soydular. Amasya'ya doğru giderken yolda bir Rum'u da öldürdüler.³⁰ Ferik Ali Rıza Paşa'ya göre

²⁶ Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 124-145.

²⁷ BOA. HR.TO. 195-45, 220-45, 220-50; İ.HR. 115-5553.

²⁸ Erdem, agy.

²⁹ Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, (İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007), s. 309.

³⁰ Sadrazamdan seraskere, 30 Ağustos 1853. BOA. A. MKT. NZD. 88/46.

otuz redif askeri 1853 yılının Ekim ayında Kars'tan Ardahan'a giderken firar ettiler.³¹ Doktor Sandwith'e göre 1855 yılının başlarında “firarlar o kadar artmıştı ki sadece Sivas vilayetinde 10.000 firari olduğu herkes tarafından biliniyordu.”³²

1855 yılındaki Kars kuşatması sırasında Kars'tan firar etmiş olan askerlerden bazıları Ruslar tarafından esir alınmışlar ve savaştan sonra yapılan esir değiş tokuşu sırasında iade edilmişlerdi. Gemilerle İstanbul'a getirilen bu firariler Ferik Hafız Paşa'nın başkanlığındaki Divan-ı Harp'te yargılanmışlardı. Böylece askerlerin mahkeme zabıtlarında kaydedilen seslerini “duymak” fırsatına sahibiz. Onlardan biri olan Anadolu ordusu, 4. Nizamiye Piyade Alayı, 3. Tabur, 8. Bölük'ten Başçavuş Muşlu Sait sorgusu esnasında kendisine teğmen rütbesine terfi vaat edilmesine rağmen Kars'ta görev yaptığı iki yıl süresince sadece başçavuş maaşı aldığını ve borçlandığını söylemişti. Doğduğu şehirde çocukları aç kalmıştı. Sait sonra Erzurum'a gitmeye karar verdiğini ve Tabip Ahmed Efendi'ye niyetini anlattığını bildirdi. Bunun üzerine tabip kendi atını da alması için ısrar etmişti. Sait geceleyin kaçmış ve Ruslar tarafından yakalanmıştı. Sait sürekli olarak firarının sebebinin borçlar ve açlık olduğunu söyleyip duruyordu. Mamafih Kars'ta tekrar evlenmişti. Karısını niye Kars'ta bıraktığı sorusuna karısının babasının ona bakabileceği ve “insanın kendi hayatı her şeyden tatlı olduğu için” kendisinin kaçtığı cevabını vermişti.³³

Başka bir firari, Anadolu ordusu, 2. Nizamiye Piyade Alayı, 1. Tabur, 7. Bölük'ten Başçavuş İstanbullu Osman da firarının açlıktan dolayı olduğu cevabını vermişti. Başkalarından daha az tayın mı verildiği sorulduğu zaman herkesin eşit tayın aldığını ama kendisinin açlığa daha fazla dayanamadığını söylemişti. Başçavuş Osman kendi ifadesiyle 29 Eylül 1855'teki Kars muharebesini kastederek Tahmas muharebesinden kırk beş gün sonra firar etmişti. Böylece Osmanlı ordusunu Kars'ın düşmesinden yedi gün önce terk etmişti. Sorgucular Osman'ın firarı hakkında Onbaşı Halil ve Yüzbaşı İbrahim Ağa'yı da sorgulamışlardı. Yüzbaşı hepsi gece görevi esnasında firar eden Başçavuş Osman ile birlikte beş askerin olduğunu söylemişti. Onbaşı Halil, Başçavuş Osman'ın kendisini ve Onbaşı Hasan'ı göreve götürdüğünü rapor etmişti. Ona kaçacaklarını söylemişler ve onun da onlarla birlikte gitmesini istemişlerdi. Fakat Halil kabul etmemiş, diğer ikisi ise kaçmıştı.

Başıbozuklar veya resmi adıyla asakir-i muvazzafa daima bir sıkıntı kaynağı olmuştu. Kaldıkları veya geçtikleri yerlerde sivilleri soyuyorlar ve öldürüyorlardı. Halkın tümüne karşı suç işlerken gayrimüslimler bundan en çok etkilenenlerdi, çünkü silahsız oldukları için saldırıya daha açıktılar. Kırım Savaşı sırasında başıbozuklar mezalimlerini ve yağmalarını sürdürdüler. Fakat bu sefer müttefik subayların mevcudiyetinden dolayı Osmanlı yetkilileri daha enerjik şekilde tepki verdiler. İngiltere ve Fransa elçilikleri başıbozukları kontrol etmesi ve mezalimlerine engel olması için Babıâli'ye baskı yaptılar. Bu bakımdan Stratford de Redcliffe gerçekten öne çıkar: anlaşıldığına göre o Babıâli'ye bütün öteki devletlerin elçilerinden daha çok nota vermişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun tümüne yayılmış İngiliz konsolosluk ağı sayesinde İngiliz elçisi birçok olay

31 Ali Rıza Paşa'nın beyanı. BOA. İ. MMS. 3/107, lef 4. Savaştan önce ve savaş sırasında Anadolu ordusundan firarlar için ayrıca bkz. BOA. A. MKT. UM. 162/53, 9 Ağustos 1854, Sivas valisinin İncedere (Kürekdere) muharebesinden sonraki firarlara dair yazısı. Ayrıca bkz. Albay Atwell Lake, *A Narrative of the Defence of Kars*, (Londra: Richard Bentley, 1857), s. 132.

32 Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars*, (Londra: John Murray, 1856), s. 229.

33 Divan-ı Harb Mazbatası, BOA. İ. DH. 362/23964, 12 Ekim 1856.

hakkında Osmanlı nazırlarından önce bilgi sahibiydi ve tedbir alınması için enerjik biçimde baskı yapıyordu.

BOA'daki Osmanlı Hariciye nezaretinin siyasi kısmının (HR. SYS) koleksiyonlarında Babıâli'ye sunulmuş olan İngiliz konsolosluk raporlarının birçok özeti bulunmaktadır. Bu raporlarda başıbozuklar ve aynı zamanda başıbozukları kontrol etmeleri gereken paşalar hakkında da şikâyetler vardır. Yerel yetkililer hakkında benzer şikâyetler münferit kişiler ve yerel meclisler tarafından da gönderiliyorlardı, fakat bu meclisler çoğu durumda iradesini dikte eden valinin elindeydiler. Özellikle bu yerel meclislerin gayrimüslim üyeleri olan kocabaşılar kararları etkileyecek bir konumda değillerdi.

Başbozuk askerlerin seferber edilmesi 1853 yılının yazında başladı ve İngiliz konsolosluklarının raporları da aynı zamanda gelmeye başladı. İlk raporlar Müslümanlarla Hıristiyanların birbirlerine yakın olarak yaşadıkları Amasya, Teselya, Selanik ve Şam gibi yerlerden gelmişti. Birtakım Arnavut ve başbozuk askerlerin yoğun olarak buldukları Teselya ve Selânik Yunan milliyetçiliği ve sonraki ayaklanmanın olduğu hassas yörelerdi. 15 Haziran 1853 gibi erken bir tarihte muhtemelen Trabzon'dan gelmiş olan bir İngiliz konsolosluk raporu redif askerlerin Amasya'da Hıristiyanlara karşı "aşırılıklarda" bulduklarını bildiriyordu.³⁴ Lord Stratford, Reşit Paşa'ya hemen "İngiltere'nin himayesi altındaki kişilere" yapılmış "hakaret ve suçları" protesto eden bir nota gönderdi.³⁵ Bu, Hıristiyanların muhtemelen Protestan olduklarını akla getirmektedir. 1853 yılı temmuz ayında Selanik'teki İngiliz konsolosluğundan gelen bir raporda da Olimpos Dağı'ndaki Rum manastırında her şeyin yağmalanmış olduğu ve keşişlere işkence yapıldığı haber veriliyordu. Konsolos aynı zamanda "faal bir rütbe sahibi askeri kişinin" bir miktar askerle birlikte bütün başbozuk reislerine Larissa'daki karargâhından kumanda etmek üzere atanmasını öneriyordu.³⁶ Hemen hemen aynı tarihte Şam'daki İngiliz konsolosluğundan gelen başka bir rapor Resul Ağa denen birinin "300 Kürt başbozuk atlısının" Raşiye'de 12 kişiyi soyduklarını ve öldürdüklerini bildiriyordu.³⁷

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Rumeli ordusunun kumandanı Ömer Lütfi Paşa'ya ve Tırhala valisine 29 Ekim 1853'te emirler yazdı. Ömer Paşa'ya gönderilen talimata başbozuk askerlerin bazı yerlerde çıkardıkları karışıklıklar hakkında Babıâli'ye sunulmuş olan bir raporun tercümesi de eklenmişti. Sadrazam o sıkıntılı günlerde devletin tüm tebaasının her zamankinden daha ziyade tatmin edilmesi ve onların hiçbir şekilde gücendirilmemesi ve onların malını ve namusunu korunması gerektiğini söylemeye gerek olmadığını yazıyordu. Paşa başbozuk askerlerin bazı zavallı kimselere ve sair tebaaya her nevi zalimane ve ahlaksızca muamele yaptıklarını belirtti. Sadrazam sonra böyle hareketlerin önlenmesini talep eden sultanın yeni sadır olan fermanını ve bütün kumandanlara kendi makamından gönderilen emirleri de hatırlattı.³⁸

Tırhala valisine gönderilen emirde Yenişehir-i Fenar'dan gelen o yörede görevlendirilen başbozukların yaptıkları mezalime dair bir mektubun ek olarak bulunduğu da bahsediliyordu.

34 Extrait d'une lettre d'Amasia (Amasya'dan gelen bir mektubun özeti). BOA. HR. SYS. 1190/1, lef 3, 15 Haziran 1853.

35 BOA. HR. SYS. 1190/1, lef 1, 22 Haziran 1853.

36 Selanik, 11 Temmuz 1853, BOA. HR. SYS. 1928/14, lef 1-2.

37 BOA. HR. TO. 219/50, 16 Temmuz ve 1 Ağustos 1853.

38 BOA. HR. SYS. 1345/41, 29 Ekim 1853.

Merkezi yetkililerin işaret ettiği üzere böylesine hareketler çok zararlıydı ve özellikle hâlihazırdaki çok kritik dönemde her nevi kötülüğe sebep oluyordu. Valinin buna göre böyle mezalimlere mani olması emrediliyordu.

Başbozuk askerlerin Şekvetil, Ahıska ve Gümrü civarında özellikle Ermeni köylerinde aşırıliklar yaptıklarını görmüştük. Onlar aynı zamanda para mükâfatı almak için bazı düşman askerlerinin veya hatta sivillerin kafasını kesmişlerdi. Bayındır'da başbozuk süvariler onları getiren her adama 50 kuruş veren ve onların adlarını resmi olarak kaydeden Ahmed Paşa'ya yüz kadar kesilmiş kelle getirmişlerdi. O sonra kesilmiş kelleleri arabalara yükletmiş ve Kars'a müşire göndermişti. Ahmed Paşa ayrıca Şüregel kazası müdürü Meded Bey'i Zilanlı aşiretinden Kasım Ağa, Kaskan aşiretinden Beto (Tebo?) ve Hasan Beyler, Cemedanlı aşiretinden Serhenk Ağa ve Kürt aşiretlerinin benzer bazı reisleriyle birlikte Rus tarafındaki Tukaber (Duhobor?³⁹) köyüne göndermişti. Bunlar köyü yağmalamışlar ve bazı esirleri köle olarak almışlardı. Erzurum'daki askeri meclis Ahmed Paşa'nın köle kızlardan birini kendisine odalık olarak aldığını ama Abdi Paşa'nın onu serbest bıraktığını duyduklarını bildirmişti. Diğer köleler Kürt reislerin ellerinde kalmışlardı.⁴⁰

Müfettiş Hayrettin Paşa meclise on kadar köyden yağmalandığı söylenen 10.200 kadar sığır ve at, 29.838 koyun, 2.760 somar (yaklaşık 550 ton) arpa ve 3.280 somar (yaklaşık 650 ton) buğdayı da sormuştu. Erzurum meclisi böyle yağma olaylarının Ahmed Paşa'nın onayıyla yerel aşiretler ve gönüllü askerler tarafından yapıldığını ama köylere yağma için hiçbir nizami ve başbozuk askerin gönderilmediğini beyan etmişti. Abdi Paşa "Revan aşiretinin" bazı Rus köylerini yağma edip Osmanlı topraklarına geri döndüğü söylentisinin olduğu ve muhtemelen bu haberlerin çarpıtıldığı cevabını vermişti. Öte yandan Sergerde Hasan Yazıcı savaştan sonra yapılan sorgulanmasında Ahmed Paşa'nın emrinde Gümrü (Bayındır) muharebesine katılmamış olduğunu, ama "birçok şeyin alındığını" duyduğunu söylemişti. Kürekdere muharebesinden önce İsmail Paşa'nın (General Kmety) emrinde Bayındır'a akın yapmıştı. Orada askerlerin bir miktar öküz ve mandayı ganimet olarak aldıklarını, fakat bunun önemsiz bir miktar olduğunu, kendisinin bu öküzlerden 27'sini orduya getirdiğini ve koyun olan geriye kalanların askerler tarafından yendiğini söylemişti.⁴¹

1854 yılının mart ayının başlarında Ermeni Patriği ve Ermeni milletinin meclisi başbozuk gönüllülerin Anadolu ordusuna (Erzurum ve Kars'a) giderken yol üstünde yaptıkları mezalim ve yağmadan şikâyet ederek sadrazama başvurmuşlardı. Ermeni patriğinin ve Ermeni millet meclisinin arızasına göre bu başbozuklar reislerinin (başbuğ) her biri için 5.000 ila 10.000 kuruşu ve her başbozuk için 40 ila 50 kuruşu zorla toplamışlardı. Ayrıca Harput ve Sivas vilayetlerinin Eğin, Arapkir, Kuruçay, Çemişkezek ve Divriği kazalarında reayadan at toplamışlardı. İstenen meblağları veremeyenleri çok kötü dövmüşler, evlere girmişler, yiyecek istemişler ve kadınlara tecavüz etmişlerdi. Aynı zamanda paskalya sırasında bazı yerlerde kiliseleri on beş gün kapatmışlardı. Bu yüzden patrik ve meclis böyle zulümleri engellemek için bölge yöneticilerine emirler gönderilmesini

³⁹ O bölgede Tukaber veya Duhobor adında bir köy bulamadım. Duhoborlar Rus Ortodoks kilisesini kabul etmeyen bir Rus tarikatı olup çarlık tarafından serhat boylarına sürülmüşlerdi. Köyün adı muhtemelen onlardan geliyordu.

⁴⁰ BOA. İ. MMS. 3/107, lef 3, soru 15.

⁴¹ Hasan Yazıcı'nın sorgusu, 15 Mayıs 1856. BOA. A. M... 15/18, ek 1.

istiyorlardı.⁴² Sadrazam Harput ve Sivas valileri ile başka valiler ve mutasarrıflara münasip emirler göndermişti.⁴³

1854 yılının mart ayında Varna, Edirne ve Erzurum'daki İngiliz konsolosları da başıbozukların sebep olduğu yağmalama ve uygunsuzlukları rapor etmişlerdi. Varna'daki İngiliz konsolosu 12 Mart 1854'te Lord Stratford'a Tuna boyunda Rahova (Rassova) yakınlarında "Türk gayrinizami askerlerin" yaptıkları mezalimi ve uygunsuzlukları rapor etmişti. Ona göre Eflâk'ta Rus birliklerinin toplanmasından kaçan bir grup Mokan yani Transilvanyalı çoban sürüleriyle birlikte Rahova'nın karşısındaki bir adaya sığınmışlardı. Anlaşıldığına göre Türk gayrinizami askerler adaya geçmişler ve Mokanların Avusturya tebaası olduklarını ve Adada düşmanca bir niyetle bulunmadıklarını bildirmelerine ve bu beyanın ispatı olarak silahsız olduklarını göstermelerine rağmen başıbozuklar tarafından otuzunun kafası oracıkta kesilmiş ve altı veya yedi bin koyun götürülmüştü. Mokanlardan biri kaçıp Varna'ya ulaşmış ve bu olay hakkında verdiği ifade Avusturya konsolos yardımcısının bu münasebetle Internuncio'ya hitaben raporunun konusunu teşkil etmişti.⁴⁴ Konsolos benzer ve daha büyük mezalimin Rahova'dan beş saat uzaktaki Keserler köyü halkına başıbozuklar tarafından yapıldığını ilave etmişti. Kadınlara tecavüz edilmiş ve erkekler ile çocukların birçoğu öldürülmüştü. Kurtulabilenler ormanlara kaçmıştı.

Varna ile İstanbul arasındaki muntazam buharlı gemi postaları sayesinde rapor İstanbul'a çabucak ulaştı ve çobanların Avusturya tebaası olmalarına rağmen Stratford, Babiâli nezdinde protesto etmek için vakit kaybetmedi. Reşit Paşa'ya okunmak üzere elçilik baştercümanına verdiği talimatları hiddetli ve şiddetli idi.⁴⁵ Birkaç gün içinde Erzurum'daki konsolos da yakın köylerdeki biçare köylülerin başıbozuk askerler tarafından yağmalandıklarını yazdı. Konsolos, meşhur başıbozuk reisi Hasan Yazıcı'nın Bayezid'de Selim Paşa tarafından tutuklanmış olduğunu duyduğunu ekledi.⁴⁶ Edirne'den başka bir konsolosluk raporu Maraş ve Ankara'dan gelen başıbozukların Şumnu'ya giderken yolda mezalim yaptıklarını bildirdi.⁴⁷ Başka bir İngiliz konsolosluk raporu Yenişehir-i Fenar'ın Müslüman ve gayrimüslim eşrafının başıbozukları dağıtmak için nizami askerlerin gönderilmesini talep etmekte olduklarını bildirdi. Bu kişiler şayet Babiâli asker göndermezse halkı başıbozukların zorbalığından kurtarmak için hizmetlerini sunmakta olan asilere başvuracaklarını da bildiriyorlardı.⁴⁸

İngiliz başmühendis General Sir John Burgoyne Varna'dan Lord Stratford'a Şumnu ve Varna çevresindeki köylerin halkının ona başıbozukların onlara ve özellikle karılarına ve kızlarına yaptıkları hakaretleri şikâyet ettiklerini yazdı. Bu mektuba göre ahali başıbozuklara kalacak yer, erzak ve at yemi temin etmeye ve hatta para vermeye hazırdı, ama sadece kendi şahıslarının ve ailelerinin korunmasını istiyorlardı. Burgoyne küçük nizami süvari askeri veya atlı jandarma müfrezelerinin köyleri dolaşmasını, gerekli bilgiyi edinmelerini ve suçluları ibret olacak şekilde cezalandırmak

42 BOA. HR. SYS. 1347/18, lef 1, 2 Mart 1854.

43 BOA. HR. SYS. 1347/18, lef 2.

44 Yarbay Edward St. John Neale'den Stratford de Redcliffe'e, 12 Mart 1854. BOA. HR. SYS. 904/1, lef 125.

45 BOA. HR. SYS. 904/1, lef 130-131, 14 Mart 1854.

46 BOA. HR. SYS. 1347/21 ve HR. SYS. 220/18, 16 Mart 1854.

47 BOA. HR. TO. 220/16, 16 Mart 1854.

48 BOA. HR. SYS. 1347/28, lef 2, 21 Mart 1854.

yetkisine sahip olmalarını öneriyordu.⁴⁹ 1854 yılının nisan ayının başlarında Stratford, Nureddin Ağa'nın kumandası altındaki Arnavut başıbozukların mezaliminden dolayı tekrar Babiâli'ye başvurdu.⁵⁰ Başıbozuklar hakkında başka bir şikâyet Hıristiyan tebaanın bunlardan baskı görmesinin Avrupa kamuoyunu Babiâli'nin aleyhine çevireceğini beyan eden Prusya elçiliğinden geldi.⁵¹

İngiliz subayı George Palmer Evelyn, Ömer Paşa'nın ordusundaki başıbozuk süvarilerin Osmanlı ordusu 1854 yılının nisan ayında Maçın'den geri çekildiği sırada “kadınların ırzına geçerek ve öldürerek ve köyleri yakarak büyük tahribat ve mezalim” yaptıklarını iddia etmişti.⁵²

18 Nisan 1854'te Sultan Abdülmecit başıbozukların kanunsuz hareketlerinin cezalandırılmasını emreden bir ferman yayınladı.⁵³ Ferman 7 Mayıs 1854'te resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandı.⁵⁴ Ferman, başıbozuk adıyla tanınan asakir-i muvazzafaya mensup iyi ile kötüyü ayırt edemeyen bazı kişilerin imparatorluğun Müslüman ve gayrimüslim tebaasının canına, malına ve namusuna karşı şiddet ve yağma hareketlerinde bulduklarını beyan ediyordu. Fakat bu fermanın ve Babiâli'nin başka emirlerinin etkisi az olmuş gözüküyor. İmparatorluğun çeşitli yerlerinden ve İngiliz ve Fransız konsoloslarından raporlar ve şikâyetler gelmeye devam etti.

Basıbozukların tayınları ve atlarının yemi verilmeyince bunlar halkı soymaya yöneliyorlardı. Osmanlı ordusunda nizami askerler bile aylarca veya yıllarca hiç maaş alamıyorlardı. General Williams Erzurum'daki Anadolu ordusunda son 15 ile 22 ayda hiç maaş almamış askerler olduğunu rapor etmişti.⁵⁵ Bu maaşlar merkezden gönderilse bile askerlere ulaşmıyordu. Williams'ın raporlarından ve zaptiye müşiri Hayreddin Paşa'nın Erzurum'daki tahkikatından anlaşıldığı üzere, ordunun kumanda kademesinde müşirden başlayıp alay kumandanlarına kadar zimmete geçirme yaygındı. Osmanlı donanmasında müşavir olarak görev yapan Amiral Slade, Kars'ta görev yapan Doktor Sandwith ve sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın oğlu Binbaşı Osman Bey gibi Türkçe bilen ve Osmanlı bürokrasisinin işleyişini yakından gözlemlemiş kişilere göre bu paşalar yozlaşmış olmasalar bile onların konumlarını arzulayan kişilerin İstanbul'da onlara karşı durmadan entrika çevirmelerinden dolayı sürekli olarak baskı altındaydılar. Anadolu ordusunun müşiri savaş sırasında beş kez değiştirilmişti.

Halefleri Ahmet Paşa ve Zarif Mustafa Paşa ile birlikte yolsuzluk ve suiistimal suçlamasıyla İstanbul'da tutuklu olan Anadolu ordusunun sabık kumandanı Abdi Paşa'ya sorgulanması sırasında başıbozuk sergerdelerin olumsuz hareketlerine niye engel olmadığı sorulmuştu. Abdi Paşa başıbozuk sergerdelerinden İnce Arap diye birinin Şam'dan Kars'a giderken yolda çok kötülük yaptığının söylediği cevabını verdi. İnce Arap Bayezid'e tayin edilmişti ama orada da yaramaz işler

49 BOA. HR. SYS. 904/1, lef 142, 23 Mart 1854. Bu mektubun Osmanlı Türkçesine bir tercümesi BOA. HR. SYS. 1347/28, lef 1'dedir. Tercüme yapan orijinal mektubun tarihinin 3 Mart olduğuna işaret etmektedir, ama bu bir yazım hatası olmalıdır.

50 BOA. HR. SYS. 904/1, lef 170, 9 Nisan 1854.

51 BOA. HR. SYS. 1336/3, lef 1, 19 Nisan 1854.

52 George Palmer Evelyn, *A Diary of the Crimea*, (Londra, 1954), s. 54, aktaran Reid, *age*, s. 246.

53 BOA. İ. DH. 296/18680.

54 *Takvim-i Vekayi*, 9 Şaban 1270.

55 Albay Williams'dan Clarendon Kontu'na. Kars yakınlarındaki ordugâh, 26 Eylül 1854. *Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey and the Defence and Capitulation of Kars. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, (Londra: Harrison and Sons, 1856), s. 30.

yapmış ve hapse atılmıştı. Abdi Paşa sonra Kürt başıbozukların Erzurum çevresindeki köyleri yağmalamalarına niye engel engel olmadığı sorusuna aşağıdaki cevabı vermişti:

Civar köyler ahalisinden olan başıbozuk neferatı bazı umurlarını tesviye eylemek ve yem ve yiyeceklerini kendi köylerinden ve çarşudan almak için ruhsat isteyerek azimet ve avdetlerinde bu makule halat-ı namarziyeye cesaret edebilmeleri ihtimalatdan olduğu misillü bunların bu yoldan men' olunmaları dahi mertebe-i imkânda olmadığı şübhesizdir.⁵⁶

Görüldüğü üzere, Anadolu ordusu müşiri başıbozukların yağma yapmasını engellemekteki güçsüzlüğünü itiraf etmektedir. Kars ordusundaki başıbozuk süvari kumandanları, özellikle de Hasan Yazıcı ve Şamlı İnce Arap yaptıkları birçok mezalim dolayısıyla kötü bir üne sahiptirler. Muharebe meydanında görünmemişler ve paraları ödenmediği için yağmaya başlamışlardı. General Williams ve Erzurum'daki İngiliz konsolosluğu İngiliz elçiliğine defalarca şikâyetlerini yazmışlar ve nihayet onları tutuklatmaya muvaffak olmuşlardı.

İngiliz ordusu için kaydedilen Arap, Arnavut ve sair gayrinizami askerler General William Beatson'un kumandasında Kala-i Sultaniye'de (Çanakkale) kamp kurmuşlardı ve onlar da sürekli bir düzensizlik kaynağıydılar. Skene ve Money'in kaydettiğine göre Beatson bu başıbozuklara çok yumuşak davranıyordu ve onları disiplin altına alamıyordu. Bunlar pazarı yağmalyorlardı ve halka ırza tecavüz ve cinayet dâhil her nevi şiddet uyguluyorlardı, hatta bir Osmanlı subayını yaralamışlar ve Fransız askerlerine saldırmışlardı. Vilayetin valisi General Beatson'a şikâyette bulunduğu zaman general ya askerlerini savunuyor veya onları durdurmak için zayıf bir çaba gösteriyordu.⁵⁷

1855 yılının eylül ayına gelindiğinde Babiâli Balkanlara ve Teselya'ya özel cezalandırıcı heyetler göndermeye karar verdi. Böylece Meclis-i Vala'nın ikinci kâtibi Midhat Bey ve Mühendishane-i Hümayun Feriki Selim Paşa'nın her biri özel heyetlere ilki Varna ve çevresine ikincisi Rumeli'nin Yanya'ya kadar sol (güney) tarafına olmak üzere atandılar. Görevleri idarecileri teftiş etmek ve mezalim ve düzensizlik suçlularını cezalandırmaktı.

Midhat Bey'e (geleceğin meşhur Midhat Paşa'sı) verilen talimatlarda merkezi yetkililer ordu kumandanlarının tabiatıyla hâlihazırdaki harp olayları ile çok meşgul olduklarını ve valilerin de başka meselelerle çok meşgul olduklarını ve bu yüzden alt seviyedeki yöneticilerin hem Müslüman hem Hıristiyan tebaaya yapılan çeşitli baskıları ve barbarca muameleleri önlemek olan görevlerini ihmal etmiş oldukları belirtiliyordu. Midhat Bey'e olaya olduğu yerde müdahale etmek, doğruca mezalimin yapıldığı yerlere gitmek ve bunları yapanları yakalamaya çalışmak, onları kanuna ve kurallara uygun şekilde cezalandırmak için özel yetki verilmişti. O aynı zamanda lakayt yöneticileri suçlarının derecesine göre cezalandıracaktı.⁵⁸ Selim Paşa'ya verilen talimatlar bunun benzeriydi: gayriinsani hareketlerde bulunanlar ağır bir şekilde cezalandırılacaklardı.⁵⁹ Fakat elimizde bu emirlerin nasıl ve ne dereceye kadar uygulandıklarına dair bilgi yoktur.

56 Abdi Paşa'nın ifadesi. BOA. İ. MMS. 3/107, lef 6.

57 Edward Money, *Twelve Months with the Bashi-Bazouks*, (Londra: Chapman and Hall, 1857), s. 103-105; James H. Skene, *With Lord Stratford in the Crimean War*, (Londra: Richard Bentley and Son, 1883), s. 49-50. Karş. James Reid, *Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000), s. 274-286.

58 Meclis-i Vala'nın ikinci kâtibi Midhat Efendi'ye verilen talimatların müsveddesi. BOA. HR. SYS. 1353/68 lef 1, 12 Eylül 1855.

59 BOA. HR. SYS. 1353/68, lef 2, 12 Eylül 1855.

YOLSUZLUK VE YOLSUZLUĞA KARŞI MÜCADELE

“Savaşın bir etkisi de Osmanlı ordusundaki albay ve paşaların asker tayınları, askeri ihaleler ve harcamalar üzerinden yaptıkları yolsuzlukların ilk kez yakından mercek altına alınması oldu. Erzurum ve Kars’ta konuşlanmış olan Anadolu ordusu nezdinde İngiliz askeri komiseri olarak görev yapan Albay William Williams’ın ayrıntılı ve somut raporları bu yolsuzlukları gündeme getirdi ve birçok paşanın İstanbul’a çağrılıp yargılanmasını sağladı. Ancak kötü idareden, suiistimalden ve yolsuzluktan mahkûm edilen birçok paşa sonradan tedricen göreve iade edildi. 1855 yılının Ocak ayında Meclis-i Âli-i Tanzimat (MAT) tarafından yolsuzluğun önlenmesi için yeni bir düzenleme (Men-i İrtikab Nizamnamesi) getirildi. MAT’ın mazbatasına yolsuzluğun bütün kötülüklerin temel sebebi olduğu ve o zamana kadar uygulanan birçok katı kanuna rağmen tamamen önlenmediğini belirtiyordu. Önceki kanunların eksikliği öngörülen cezaların hafif olmasından ziyade uygulanmamasından dolaydı. Mazbata ayrıca Türkiye’deki yolsuzluğun dostun ve düşmanın ağzında darbimesel hâline gelmiş olduğunu ve bu yüzden “milletin” ecnebilerin gözünde itibar kaybetmiş olduğunu bildiriyordu.⁶⁰ Kanun koyucular layihalarında aynı zamanda Tanzimat’ın ilanından beri insanların artık can, namus ve mallarını korumak için rüşvet vermek zorunda olmadıklarını yazıyorlardı. Şimdi rüşvetin başlıca şekli maddi menfaat elde etmeyi hedefliyordu.

Bu beyanlar Tanzimat liderlerinin Osmanlı bürokrasisinin Avrupalı gözlemcilerin gözünde yolsuzluğa bulaşmış olarak görüldüğünün farkında olduklarını göstermektedirler. O tarihte MAT’ın başkanı olan Âli Paşa ve nüfuzlu bir üye olan Fuat Paşa Osmanlı İmparatorluğu’nda yolsuzluğun yaygın olduğunu böylece itiraf etmişlerdir. Fakat uygulamada pek az paşa herhangi bir zamanda yolsuzluk suçlamasıyla cezalandırıldı. Ceza alsalar bile kısa sürede itibarları iade edildi – örneğin Anadolu ordusu eski müşiri Mustafa Zarif Paşa bir süre tutuklu kaldıktan sonra 1857’de Dar-ı Şura-i Askeri reisi ve 1859’da Meclis-i Vala azası oldu.⁶¹

Osmanlı donanmasında müşavirlik yapan ve müttefiklere karşı Osmanlı yanlısı tutumuyla dikkat çeken İngiliz amirali Adolphus Slade de Osmanlı ordusundaki genel yolsuzluğun farkındaydı. Örneğin “1853-54 yılında Tuna ordusuna gönderilmiş olan paradan yirmi milyon kuruşun (180.000 sterlin) hesabının hiçbir zaman tatmin edilecek şekilde verilmediğini” yazmıştı.⁶²

Kırım Savaşının ve 1856 yılındaki Islahat Fermanının Osmanlı ricalinin işlediği yolsuzluğun üstündeki etkisi sınırlı gözüküyor. Yine de paşalar artık alenen “hediye” kabul etmekten çekinir hale geldiler. Örneğin Ferik İsmail Paşa ihtiyat birliklerinin kumandanı olarak Bükreş’te bulunduğu zaman zarfında halktan hediye kabul etmediği için 1855 yılında ikinci sınıf Mecidiye nişanına terfi ettirilmişti. Cidde valisi Kâmil Paşa 1856 yılının başlarında İstanbul’a geri döndüğü zaman Mekke Şerifi Mehmet Efendi’nin hediye olarak verdiği mücevherleri kabul etmedi. Böyle hareketler kural olmaktan ziyade istisna olmuş olmalıdır. Nitekim Lord Stratford 22 Ekim 1858’de Malmesbury Kontu’na Islahat Fermanından ve Paris Antlaşması’ndan iki yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda

60 Bkz. Karal, “Rüşvetin Kaldırılması için Yapılan Teşebbüsler”, *Tarih Vesikaları* 1, Haziran 1941, s. 57.

61 BOA. İ.DH. 391-25831, 23 Ekim 1857. Enver Ziya Karal, “Zarif Paşa’nın Hatıratı”, *Bellekten* 16, 1940, s. 445.

62 Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, (Londra: Smith, Elder and Co., 1867), s. 199. Türkçesi için bkz. *Müşavir Paşa’nın Kırım Harbi Anıları*. (çev) Candan Badem, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), s. 223.

pek az şeyin değişmiş olduğunu ve özellikle rüşvetin yaygın bir hastalık olarak kalmış olduğunu rapor etmiştir.⁶³

SONUÇ

Kırım Savaşı 19. yüzyıl Osmanlı modernizasyonu içinde önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş süresince çok sayıda Avrupalı seyyah, asker, gazeteci ve çeşitlik mesleklerden insan İstanbul'u ziyaret etti ve Osmanlıların Avrupalılarla teması gözle görünür biçimde arttı. Padişah Abdülmecit İngiltere ve Fransa elçiliklerinin balolarına katılarak bu temasları en üst düzeyde temsil etti.

İngiltere ve Fransa'nın bu savaşta Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olarak Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzları ciddi bir şekilde artmış ve savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasına yeni haklar verilmiştir. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya büyük kısmı kâğıt üzerinde kalacak olsa da eşitlik hakları verileceği vadedilmiştir. 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa Uyumunun bir parçası oldu. Antlaşma Islahat Fermanının “yüksek değerini takdir etmiştir” (Madde IX). Aynı madde Avrupalı devletlerin bu konuda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkının olmadığını güvence altına alıyordu. Böylece Avrupa'yı bir süre daha oyalayan Tanzimat ricalisi, aradan çok geçmeden 1878 Berlin Kongresinde daha somut ve sert taleplerin uluslararası antlaşmaya girmesini engelleyemedi. Abdülhamid bu antlaşmadaki gayrimüslimler lehine reformları yapmamak için direndi ve oyalama siyasetini sürdürdü. Reformlar Birinci Dünya Savaşı arifesinde tekrar gündeme gelmişken çıkan savaşla gündemden çıktı. Nihayet 1923 Lozan Antlaşması'nın gayrimüslim azınlıklar hakkındaki maddeleri bu hakları daha ayrıntılı olarak düzenlemiştir ve halen yürürlükte dir.

Başıbozuk askerinin sivil halka ve özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasına uyguladığı şiddet ve Rusya tebaasından çocukları kaçırıp köle olarak satması bu savaşta müttefik askerleri, konsoloslukları ve Osmanlı ordusundaki İngiliz ve Fransız müşavirler tarafından enerjik bir biçimde gündeme getirilmiş ve protesto edilmiştir. Bu savaş başıbozuk askerlerinin kıymet-i harbiyesinin çok düşük olduğunu bir kez daha gösterdi, ayrıca bu askerlerin sivil halka yönelik mezalimlerinin de artık Avrupa tarafından daha büyük bir mercek altında olduğunu ve Rusya karşısında Avrupa desteğine muhtaç olan Osmanlı devletinin artık başıbozukları kullanmaması gerektiğini gösterdi. Başıbozukların Gürcistan'dan çocukları kaçırıp satması ve Çerkezistan'dan yapılan köle ticareti de ilk kez Osmanlı devleti üzerinde Avrupa'nın büyük bir baskısına konu olmuş ve kölelik kurumu değilse bile köle ticareti yasaklanmıştır.

Gayrimüslimlerin askerlik yapması ancak 1909 yılında mümkün olacaktı. Birinci Dünya Savaşında askere alınan gayrimüslimler Sarıkamış yenilgisinin ardından amele taburlarında toplandılar.

İktisadi bakımdan Kırım Savaşı Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa finans sistemine giriş sürecini hızlandırdı. 1854 ve 1855 yıllarında Paris ve Londra borsalarından 3 ve 5 milyon sterlinlik borç alındı. Ne var ki Babıâli kendisini hiçbir zaman toparlayamadı; çünkü borcun hazineye giren az kısmı da üretim ve yatırım için değil daha ziyade tüketim ve öteki borçların ödenmesi için kullanıldı. Bu süreçte Osmanlı ekonomisi gittikçe daha çok Avrupa'ya bağımlı hale geldi. 1876'ya gelindiğinde Osmanlı devlet borcunun faizini dahi ödeyemez hale gelmişti. Bunun sonucu da

63 Çelik, age, s. 62.

malumdur: 1881'de devlet içinde devlet gibi olan Düyun-ı Umumiye idaresi kurulmuş ve yine Lozan Antlaşmasında kabul edilen Osmanlı'dan kalan borçları cumhuriyet hükümeti 1954'e kadar ödemiştir.

Sonuç olarak Kırım Savaşı, Osmanlı devletinin modernizasyonunda önemli bir dönüm noktası olmuş ve birçok konuda önemli siyasal ve toplumsal reformlar yanında günlük hayata yansıyan değişimlerin öncüsü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A. M... 15/18, A. MKT. NZD. 88/46; İ. MMS. 6/213, 3/107, İ. DH. 296/18680; İ. DH. 290/18239, 362/23964, HR. SYS. 1030/4, 1190/1, 1928/14, 1345/41; 1347/18, 1347/18; 1347/21; 220/18, 904/1, 904/1, 1347/28, 904/1, 904/1, 1336/3, 1353/68, 1353/68, HR. TO. 420/5, 220/30, 219/50, 220/16.

Diğer Kaynak ve Eserler

- Abdurrahman Şeref. *Tarih Söyleşileri (Müşababe-i Tarihiye)*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1980.
- Akyıldız, Ali. *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Badem, Candan. *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*, (ed.) Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1980.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, ed. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Çelik, Yüksel. "Tanzimat Devri'nde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15, İstanbul 2006.
- Davison, Roderic. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, New York: Gordian Press, 1973.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Evelyn, George Palmer. *A Diary of the Crimea*, Londra, 1954.
- Fontmagne, Baronne Durand de. *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000.
- Karal, Enver Ziya. "Zarif Paşa'nın Hatıratı", *Belleten* 16, 1940.
- "Rüşvetin Kaldırılması için Yapılan Teşebbüsler", *Tarih Vesikaları* 1, Haziran 1941.
- Kırlı, Cengiz. "Yolsuzluğun icadı: 1840 Ceza Kanunu, iktidar ve bürokrasi", *Tarih ve Toplum. Yeni Yaklaşımlar*, Güz 2006.
- Lake, Atwell. *A Narrative of the Defence of Kars*, Londra: Richard Bentley, 1857.
- Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem*, NJ: Gorgias Press, 2005.
- Money, Edward. *Twelve Months with the Bashi-Bazouks*, Londra: Chapman and Hall, 1857.
- Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey and the Defence and Capitulation of Kars. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, Londra: Harrison and Sons, 1856.
- Reid, James. *Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000.
- Rodkey, Frederick Stanley. "Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856," *Journal of Modern History* 30 (4), December 1958.
- Sadık Paşa, "Zametki i vospominaniya Mihaila Çaykovskago (Sadık-paşı)", *Russkaya Starina* XXXV/12, St. Petersburg, Aralık 1904.
- Sandwith, Humphrey. *A Narrative of the Siege of Kars*, Londra: John Murray, 1856.
- Skene, James H. *With Lord Stratford in the Crimean War*, (Londra: Richard Bentley and Son, 1883), s. 49-50.
- Slade, Adolphus. *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, Londra: Smith, Elder and Co., 1867. *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, çev. Candan Badem, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Takvim-i Vekayi* (resmi Osmanlı gazetesi).
- Tarle, Yevgeniy V. *Krımskaya Voyna*, c. 1, Moskova: İzografus & Eksmo, 2003.
- Yıldız, Mehmet. "1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslami Temelleri)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, Güz 2002, s. 75-114.
- Yıldız, Mehmet. *1856 Islahat Fermanının Tatbiki ve Tepkiler*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003.

Napoli “Küffarından” Esir Mektupları ya da Bir Deniz Savaşının/Cenginin Anlatımı

Captive Letters from the Naples “Heathen” or Narration of a Naval Warfare/Battle

<https://doi.org/10.52792/tws.996263>

Güner DOĞAN¹

Araştırma Makalesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Türk Tarih Kurumu

 [ORCID: 0000-0001-6746-2128](https://orcid.org/0000-0001-6746-2128)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güner DOĞAN

E-posta/E-mail:

gu.dogan@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

16 Eylül 2021

Revizyon talebi/Revision Requested:

24 Eylül 2021

Son revizyon /Last revision:

27 Eylül 2021

Kabul tarihi/Accepted:

30 Eylül 2021

Atıf/Citation:

Doğan, Güner. “Napoli “Küffarından” Esir Mektupları ya da Bir Deniz Savaşının/Cenginin Anlatımı”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 2, no. 2 (2021): 156-169.

Özet

Türkler ile İtalyanlar arasındaki ilişkilerin kökeni oldukça erken dönemlere kadar gitmektedir. En temelde ticaret yoluyla başlayan bu ilişkiler daha sonra hemen her alanda kendini göstermiştir. Elbette bu temasların düz bir çizgide, sorunsuz olarak gittiğini söylemek de doğru değildir. İtalyan kent devletleri ve daha sonra Osmanlılar arasında farklı zamanlarda birçok savaş cereyan etmiştir. Bu savaşların en yoğun yaşandığı yer ise korsanlık kaynaklıdır. Bu noktada korsanların çıkış yerleri çoğunlukla Cezayir, Tunus ve Trablus’dur. Buradan hareket eden korsanlar farklı İtalyan gemileri ile karşılaşmışlar ve çarpışmışlardır. Denizlerdeki mücadelenin neticesinde her iki taraf için de ortaya bir sorun çıkacaktır: Esirler. Esaret altına alınanların hapsedildikleri yerlerde kaleme aldıkları Osmanlıca mektuplar bu çalışmanın konusunu oluştururken daha özeldir Napoli’de bir savaş sırasında esir düşmüş 15 Müslümanın yazdıklarına odaklanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Korsanlık, Esaret, İtalya, Napoli, Osmanlı, Cezayir

Abstract

Origins of the Turkish-Italian relations date back to very early periods. These relations that initially started through trade extended later to almost every field. It would naturally be wrong to assert that these contacts went smoothly on a straight line. Several wars broke out between Italian city states and then the Ottomans, at different times. Where such battles took place most densely would be the seas. Another aspect of the warfare/battles peculiar to the Mediterranean region resulted from piracy. At that point, the points of departure for the pirates were mostly Algeria, Tunisia, and Tripoli. The pirates departing from those spots encountered various Italian ships and clashed. As a consequence of the clashes at sea, a problem would emerge for both parties: The captives. The letters in Ottoman Turkish, written by those held captive in jails, constitute the main subject of this study which more specifically focuses on the letters written by 15 Muslims who were captured during a war in Naples.

Key Words: Piracy, Captivity, Italy, Naples, Ottomans, Algeria

GİRİŞ

“Her kişi başı açık uryân püryân akli perişan kendimizi garibân küffâr illerinde hâlimiz yaman...”¹ cümleleri ile mektubuna başlayan isimsiz yazar, kısa zaman evvel yaşadığı talihsiz bir deniz savaşının ardından, “Napoli küffârında”² esaret altında olduklarını bildiren satırlarını acıklı bir dille muhatabına ulaştırma hayali içindeydi.³ Mektup yazarının esaret altına girmesine yol açan deniz savaşı 1795 yılında (19 Safer 1210) yaşanmıştı. Bu, Cezayir’den yola çıkan⁴ ve anlaşıldığı kadarıyla Napoli taraflarında “küffârın” saldırısı neticesinde esaret altına düşenlerin ayrıntılı olarak anlattığı bir vakaydı. Napoli Devlet Arşivinde muhafaza edilen tespit ettiğimiz 15 mektubun ortak noktası esir alınmış kişilerin muhataplarına yönelik olarak bir an evvel kurtarılmayı arzu etmelerinin beklentisi içinde olmalarıydı. Elbette bu isteklerini satırlarına döken esir Müslüman mektup yazarları aynı zamanda yaşadıkları, esir düşmelerine sebep olan, talihsiz durumu da ayrıntılı bir şekilde anlatmayı ihmal etmemişlerdi. Bu bakımdan bu makaleye konu olan mektuplar bize hem esaret anlatısı sunmakta hem de üç gün üç gece süren bir deniz savaşının genel panoramasını vermektedir.

Esaret anlatıları noktasında kaleme alınan mektuplar İtalyan Devlet Arşivlerinde oldukça çok sayıda karşımıza çıkarken, bu mektupların bizzat Müslümanlar tarafından Osmanlıca olarak kaleme alınanların varlığı ise, en azından şimdilik, daha sınırlı kalmaktadır. Ancak farklı İtalyan arşivlerinde yapılan araştırmalar Osmanlı tebaasına mensup ve Osmanlıca olarak yazılmış mektupların varlığını bizlere kanıtlar niteliktedir. Bu noktada daha evvel Venedik Devlet Arşivi’nden tespit ederek yayınladığımız Osmanlıca bir mektubu hatırlatmak isteriz. İstanbul’da babasına yazdığı mektubun cevabını aldığını tahmin ettiğimiz Abdurrahman Çelebi adındaki esir, esaretini konu edinen mektubunda acıklı bir vaziyeti bize gösterirken esaretten kurtulmak için çarpınan ve kendi ifadesiyle “gece gündüz gözlerinden yaş yerine kan gelen” bir babanın çaresizliğini de resmetmişti. İstanbul’da Venedik elçisine (balyos) giderek oğlunun esaretten kurtulması için çabalayan Abdurrahman Çelebi’nin babasının kaleme aldığı şu satırlar yaptığı girişimin de özetini sunmaktadır: “Benim oğlum Balyoz bir merhametlü devletlü adam imiş ricâ eyledükde bize merhamet eyleyüb ve elem üzre olmayın hatırınız için izn çıkarüb ikrâr eyleyüb bağışlarum deyü va’d eyleyüb ve kâğıd yazub...” İstanbul’daki Venedik elçisinin Çelebinin babası tarafından gerçekleştirdiği bu girişime yönelik tam olarak ne yaptığını bilmiyoruz ancak en azından Çelebi’nin babasından Venedikliler tarafından bir fidye talep edildiğini şu cümlelerle anlıyoruz: “malum yokdur ki verüb seni çıkar[ayım]”⁵

Bunun yanı sıra yine İtalya’da ancak bu sefer Floransa’da bulunan bir başka Osmanlıca mektup benzer şekilde esaret altında bulunan bir Osmanlı tebaasına aitti. Kuzey Afrika’da görev yapan bir Türk denizcisi ve idarecisi olan Cafer Hoca kalyatası ile denizde seyir halinde iken Floransa dukasının gemileri tarafından ele geçirilip esir edilen bu kişi Balıkesirli Erdoğan oğlu Hamza idi. Floransa hapishanesinde bulunan Hamza’ya kardeşi tarafından yazıldığı anlaşılan

¹ ASNP (Archivio di Stato di Napoli), *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza 147*, busta: Arm.C, stipo B, 41, mektup no: 24

² Burada mekân olarak mektuplar iki yeri zikretmektedir: Napoli ve Sicilya. Hangisinin tam olarak işaret edildiği biraz muğlak kalmaktadır.

³ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza 147*, busta: Arm.C, stipo B, 41

⁴ Mektuplarda Cezayir için sürekli “Sultan Cezayir” ifadesi kullanılmaktadır.

⁵ ASVe (Archivio di Stato di Venezia), *Bailo a Costantinopoli, Lettere e Carteggi*, busta:126/1, Rebi-ül-evvel 1113. Bkz. Güner Doğan, “Osmanlı-Venedik İlişkilerinde Bir ‘Tüccarın’ (Abdurrahman Çelebi) Dünyası (1701-1702): Esaret, Çaresizlik ve Özgürlük”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:29, sayı:1, (2012): 95-108

Osmanlıca mektup bu sefer baba yerine bir kardeşin çabasını bize göstermektedir. Kardeşi Hamza’ya yönelik olarak “*hasretiniz nârına yanmış*” bir kişi olarak kendini tasvir eden mektup yazarının bu hasretinin son bulduğuna dair bir bilgiye sahip olamıyoruz. Ancak daha evvel Venedik’te esir olan Abdurrahman Çelebi gibi onun da fidye karşılığında serbest bırakılabileceğine dair bir izlenim ediniyoruz.⁶

Diğer başka bir örneği de bu makalede konu edineceğimiz Napoli’den verebiliriz. Napoli’de esaret altına alınıp Anabolu’ya götürülen ve orada tutulan Halil adındaki bir kişinin annesi tarafından yapılan girişim noktasında kaleme alınan mektup aynı zamanda esir düşenin esaret altına alınışının da kısa bir hikâyesini şu satırlarla anlatmaktadır: “*İstanbul’da Otakçılar Mahallesinde sâkin Hüseyin ibni Halil yirmi beş yaşında olub bundan dört beş sene mukaddem Cezayir sefinesiyle Cezayirden çıkub Akdenizde gezer iken Sicilyateyn sefineleri ahz ve esir idüb Anabolu’ya getürmekle esir merkûmun vâlidesi Zeyneb nâm hâtûn arzûbaliyle tablisini ettikten Taraf-ı Devlet-i Aliyyeden itlakı matlûbdur*”.⁷ Son olarak yine Napoli’de esir düşen ve kurtarılmayı bekleyen dört Osmanlı tebaasına yönelik İstanbul’da yaşayan İshak Ağa tarafından gönderilen mektubun sadece elimizde kalan zarfında ise şu bilgiler mevcuttur: “*Bu mektûb İspanya Anabolusunda [Napoli] hala esir olan İstanbuli Parmaksız Sakka, Süleyman Beşe ve Bergamalı Küçük Osman Beşe ve Kandiyalı Mehmed Beşeye vusûl bula...*”⁸

Venedik, Floransa ve Napoli’deki arşivlerde var olan yukarıdaki mektupların sayısının daha fazla olduğu muhakkaktır. En azından şu aşamada Osmanlıca olarak kaleme alınmış bir mektup özelinde örnek veremesek de Cenova gibi denizcilikle yoğun olarak iştilal eden ve çokça Müslüman esirin varlığını bildiğimiz kentlerde de benzer hikâyelere tesadüf etmek oldukça olasıdır.⁹ Çünkü esaret hususunda çokça yayın yapan Salvatore Bono’nun haklı tespitleriyle Müslümanların büyük çoğunluğu Napoli, Civitavecchia, Livorno, Cenova gibi kadirge tipi gemilerin yoğun olduğu limanlarda bulunurlardı. Tutsakların büyük kısmı ise, zaman geçince de hepsi, harp filolarında bulunan kadirgalarda kürekçi olarak tutuluyorlar ve bunların büyük kısmı ise Cezayir, Tunus, Trablus ve Fas kökenli idiler.¹⁰ Bu noktada şanslı olanların bir kısmı mevcut vaziyetlerini anlatan mektuplarını bir şekilde yakınlarına ulaştırabiliyordu.¹¹ Ancak bunu bir şans olarak nitelemek yerine bizzat esaret altına alan tarafından teşvik edilmiş bir durum olabileceğini de hatırd tutmakta fayda var. Kürekçi olmaları için çalıştırılan esirlerin başka kişilere satılması ile kurtulmaları noktasında getirebilecekleri fidye arasında önemli bir fark vardı. Zaman içinde fidyenin çok daha kârlı bir işe dönüşmesi ile esir edilenlere böyle bir “hak” tanınmış ve bir anlamda özgür kalmaları için onlara “fırsat” verilmişti. Yukarıda verdiğimiz mektuplardan örnekler bizi böyle bir yoruma götürürken aşağıda asıl konu edineceğimiz ancak “gönderilmemiş mektuplar” ise her zaman bu isteğin tam olarak gerçekleşmediğini gösterecektir.

⁶ Mikail Acıpinar, “Floransalılara Esir Düşen Erdoğan Oğlu Hamza’ya Yazılan Türkçe Bir Mektup (1576)”, *Erdem*, sayı:66, (2014): 5-18. Floransa özelinde farklı iki Müslüman’a ait mektup örneği için ise bkz. Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, çev. Betül Parlak, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003): 264-265

⁷ ASNP, *Ministero degli Affari Esteri*, Busta: 200, 10 Muharrem 1149

⁸ ASNP, *Ministero degli Affari Esteri*, Busta: 204, Tarihsiz

⁹ “Cenova’da köle olmak Magreblilerin hafızasında başa gelebilecek en kötü kader olarak kabul ediliyordu, günümüzde bile birisinden nefret edildiğinde şöyle beddua edilir: Cenova’ya köle olarak satılırsın inşallah” Bkz. Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s.231

¹⁰ Osmanlı tarafının da esirleri benzer işlerde kullandıklarını belirtmeliyiz. Özellikle İstanbul’a elçilik vazifesi ile gelen Venediklilerin, raporlarına yansıyan şekliyle, en çok şikâyet ettikleri husus bu olacaktır.

¹¹ Salvatore Bono, “Yeniçağda İtalya’da Türk-Müslüman Tutsaklar”, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, *Erdem*, sayı:3/9, (1987): 839-848

İTALYA’DA ESARET

Venedik, Napoli, Cenova, Floransa vd. İtalyan kentlerinde ve Akdeniz’in farklı birçok noktalarında¹² türlü sebepler ile esaret altında olan çok sayıda Müslümanın varlığı yapılan birçok araştırma neticesinde bugün çok daha net olarak bilinmektedir.¹³ Böyle bir durum Türklerin diğer devletlerle olan ilişkisinden çok farklı olarak çok erken dönemlerden itibaren İtalyanlar ile olan ilişkilerinin kapsamlı ve yoğun bir şekilde seyretmesinden kaynaklanmaktadır.

İtalyanların evvela beyliklere ve ardından Osmanlı Devleti’ne olan merakı ve ilişkisi sadece coğrafyanın onlara sunduğu bir arada olma ya da sınırdaş/hemhudut olma durumlarında değil hiç şüphesiz çok daha evvel başka bir kadim devletin varlığı ile doğrudan alakalıdır. Daha Osmanlılar bir beylik halinde tarih sahnesine çıkmadan çok evvel İtalyanların ve özellikle Venedik, Ceneviz¹⁴ Amalfi ve Pisalıların¹⁵ varlıklarını hissettirdikleri yerler henüz Bizans’ın kontrolü altındaydı. Bu dört devletin Bizans ve onun sahip olduğu topraklar üzerinde gerçekleştirdikleri ticari aktiviteler onların gelişmesi adına oldukça önemli idi. Venediklilerin Akdeniz, Karadeniz ve temelde adalar üzerinde olan bağlantıları, Cenevizlilerin Galata¹⁶, Karadeniz ve Akdeniz’de adalardaki varlıkları ve Floransalıların¹⁷ Galata’daki işleri kendi ülkeleri ile olan ticaret hacminin gelişmesi noktasında temel unsurlar arasındaydı.¹⁸ Bu üç devlet diğer devletlere oranla Küçük Asya’da beyliklerin ortaya çıktığı

¹² “Hicri 1005 senesi Ramazanında (Nisan 1597) Bâf kadılığına gitmekte iken Malta korsanlarına esir düşerek iki seneden fazla bir müddet Malta’da yaşamak mecburiyetinde kalmış olan Macuncuzâde Mustafa Efendi”yi ve “Sicilya adasında, Messina boğazı yakasında Messina kalesinde” esir olan Abdi Çelebi’yi, kaleme aldıkları mektupları farklı yazarlar tarafından yayımlandığı için, örnek olarak verebiliriz. Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt:5, sayı:8, (1953): 77-84; Halil Sahillioğlu, “Akdeniz’de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi’nin Mektubu”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, sayı:17-18, cilt:13, (1963): 241-256

¹³ Bu noktada şu iki çalışma, rakamların yer aldığı, oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir: Salvatore Bono, “Catture di Musulmani Sulle Coste Italiane (XVI-XIX sec.)”, *Africa*, XXXV-n.2, (Giugno 1980): 281-286; Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*; Venedik’teki esirler hakkında ise şu çalışmaya da bakılabilir: Maria Pia Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul’un Fethinden Girit Savaşı’na Venedik’e Gönderilen Osmanlılar*, çev. Elis Yıldırım, (Ankara: TTK Yayınları, 2011): 142-146

¹⁴ Cenevizlilerin Doğu Akdeniz, Sakız Adası, Midilli Adası, Karadeniz ve Galata’daki faaliyetleri hakkında şu temel çalışmalarda oldukça tafsilatlı bilgiler bulunabilir: Laura Bolletto, “Genova ed il Mediterraneo Orientale nel Tardo Medioevo”, *Memorie della Accademia Lunigianese di Scienza, Giovanni Capellini*, vol.LXXVI, (2006): 29-87; Geo Pistarino, “I Genovesi nel Levante fra il Tramonto di Costantinopoli e L’Impero Ottomano”, estratto dal volume, *Aspetti Della Vita Economica Medievale*, Atti del Convegno di Studi nel X Anniversario della morte di Federico Melis, Firenze-Pisa-Prato, 10-14 Marzo 1984, Firenze, (1985): 91-125; Geo Pistarino, “Chio dei Genovesi”, *Studi Medievali*, sayı:10, (1969): 3-68; Louis Mitler, “The Genoese in Galata: 1453-1682”, *International Journal of Middle East Studies*, vol.10, no.1, (Feb.1979): 71-91; Semavi Eyice, “Testimonianze Genovesi in Turchia”, *Il Veltro*, XXIII/2-4 (1978): 591-597; Kate Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev. Özkan Akpınar, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009) ve Selim Parlaz, “Osmanlı-Ceneviz Ticareti (1450-1500)”, *Archivum Ottomanicum*, sayı:34 (2017): 139-152

¹⁵ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, (Ankara: TTK Yayınları, 2020): 20-48

¹⁶ “Cenovalı’lar daha Latin istilasından önce 1160’lara doğru bu yörede yerleşme izni almışlardı, ancak burası 1267’den sonra kesin olarak bir Ceneviz mahallesine dönüşmüş oluyordu”. Bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.53

¹⁷ “1439 Ağustos’unda yapılan andlaşma ile Floransalılar, Pisalıların eskiden İstanbul’da ve Romania’da sahip oldukları bütün hak ve ayrıcalıkları elde ediyorlardı. Bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, ss.106-107. Bu konuda daha detaylı bilgiler için bkz. Mikail Acıpınar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa: Akdeniz’de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, (Ankara, 2016)

¹⁸ “Ancak ısrarla vurgulanması gereken özellik, Türkiye-İtalya ilişkilerinde ana doğrultunun daima ticaret temeline dayandığı ve yüzyıllar süren bu ilişkilerin her iki toplumun kültür hayatlarında da küçümsenmeyecek izler doğurduğudur”. Bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.9

noktalarda ve Kostantinopolis’teki varlıklarını sürekli kılmak adına ise yeri geldiğinde önemli ayrıcalıklar elde ettikleri anlaşmalara imza atmışlardır. Daha Osmanlı beyliğinin tarih sahnesine çıkmasına seksen yıla yakın bir zaman dilimi varken Venedikliler 1220 yılında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad I ile bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma bir anlamda Doğu Akdeniz’de Venedik politikasının gelişimini gösterirken diğer yandan en önemlisi ise Türkler ve Venedikliler arasında ticari ve politik ilişkilerin inşası adına da temel kanıtlardan birisini oluşturmaktadır.¹⁹ Elbette bu anlaşmanın temelinde Haçlı Seferlerinin ve özellikle dördüncü haçlı seferinin ciddi etkisinin olduğunu göz ardı etmemek gerekir.²⁰ Venedikliler, Selçuklu Sultanı ile bir anlaşma masasına oturmadan kısa zaman evvel Bizans topraklarının hemen hemen yarısına el koymuş durumdaydı.²¹ Bu iki önemli dönüm noktasının Venedikliler ve ticaret kolonilerini düşündüğümüzde Cenevizliler adına karşılığı ise Türkler ile daha fazla temas etmek olmuştur.

Erken dönemlerden itibaren, yukarıda kısaca değindiğimiz, oldukça yoğun bir temas etrafında başlayan ve zaman içinde aktörlerin değişmesi ile²² devam eden Türk-İtalyan ilişkilerinde esaretin ve ona bağlı olarak ortaya konulan hikâyelerin de tek yönlü olduğunu söylemek çok doğru değildir. Müslümanların eline düşen İtalyanların/Avrupalıların anlattıkları da ifade yerindeyse ayrı bir külliyyat oluşturur ve benzer şekilde oldukça renkli bir anlatım orada da mevcuttur. Aslına bakılırsa bir yazarın ifade ettiği gibi, yayınlanan en eski esaret anlatılarının Osmanlı döneminde “Türk”lere esir düşmüş Avrupalılar tarafından yazıldığı da bir gerçektir.²³ En temelde Venedik ve Napoli Devlet Arşivlerinde yapılacak bir çalışma ya da İstanbul’da elçilik vazifesinde bulunan her iki kentten gelen elçilerin raporlarındaki kısa bir inceleme bize türlü mektupların örneklerini fazlasıyla verecektir.

NAPOLİ “KÜFFARINDAN” MÜSLÜMAN ESİRLERİN ANLATTIKLARI: BİR DENİZ SAVAŞININ HİKÂYESİ

Napoli kenti özelinde yapılan bir çalışma 17. yüzyılın başlarında kent genelinin tamamına yakınında Türklerden mürekkep 20 bin esirin varlığını bildirmektedir.²⁴ Bu sayı, daha evvel ifade

¹⁹ “8 Mart 1220 tarihli bu andlaşma hem Selçuklu Devleti ile Venedik Cumhuriyeti’nin birbirlerine yaklaşmalarının somut bir belgesi hem de Türk Kapitülasyonlar tarihinin de ilk belirgin örneği, kanevası niteliğini taşıyordu”. Bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, ss.209 ve 217-218; M.E.Martin, “The Venetian-Seljuk Treaty of 1220”, *English Historical Review*, vol.XLV, (1980): 321-330. Venedikliler’in erken tarihlerde Anadolu coğrafyasında Trabzon Rum İmparatorluğu ile önemli bir anlaşmaya imza attığını da belirtelim. Bu anlaşmanın detayları için ise bkz. Angeliki Tzavara, “I Trattati Commerciali Tra Venezia e L’Impero di Trebisonda, 1319-1396”, *Thesaurisma*, 41/42, (2011-2012): 41-87

²⁰ “Küçük Asya adının Türkiye’ye dönüştüğü Anadolu Selçuklular döneminde Türkler’le İtalyanlar’ın ilk kez savaş yollarında Haçlı Seferlerinde karşılaşmış oldukları söylenebilir”. “Dördüncü haçlı seferiyle Bizans İmparatorluğu topraklarının 1/8’ini ele geçirmiş olan Venedik...” Bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s.142 ve s.364

²¹ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, ss.25-30

²² Türk-İtalyan ilişkilerinin sonraki dönemlerinde Venedikliler diğer İtalyan devletlerine göre daha ön plana çıkacaktır ve iki devlet arasındaki ilişkiler 1797 yılına kadar devam edecektir. Ayrıca 1740 yılından sonra diğer bir İtalyan devletinin varlığını hissettirmeye başladığını da belirtmemiz gerekir. İki Sicilya Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler de her bakımdan yoğun ve mühimdir.

²³ İ. Cemil Schick, *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: “Türk” İllerinde Esaret Anlatıları*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009): 10

²⁴ Salvatore Bono, “Esclaves Turcs en Italie du XVIe au XVIIIe Siècle”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, II. cilt, Ankara, 1988, ss.933-943. Aynı yazarın Napoli’deki Müslüman kölelerle ilgili olarak işaret ettiği şu noktanın da altını çizmek gerekmektedir: “Napolili noterlerin kayıtları-Napoli büyük bir ihtimalle köle sayısının en yüksek

ettiğimiz gibi, denizle meşgul olan İtalyan kentlerinde belki de normal sayılabilecek bir rakam olarak görülebilir. Bu durum ticaret ve savaşın yoğun olarak yaşandığı Akdeniz genelinde resmi ya da gayri resmi korsanlık faaliyetlerinin bir neticesidir.²⁵ Fernard Braudel’in ifadeleriyle Akdeniz genelinde korsanlık, tarih kadar eski bir endüstridir ve çoğu zaman yaşam ile içli dışlıdır.²⁶ İşte bu korsanlığın neticesinde Napoli özelinde çok sayıda Müslümanın varlığından haberdar olurken Venedik ve diğer İtalyan kentlerinde olduğu gibi kent özelinde ve farklı noktalarda da bu varlığın yoğun olarak birtakım işaretlerine tesadüf edebiliyoruz. Bugün biliyoruz ki, Napoli’de daha 15. yy’ın ilk yarısından itibaren bir caminin ve 17. yy.’ın ortasından itibaren de bir Müslüman mezarının varlığı söz konusudur.²⁷ Benzer örnekleri Venedik²⁸ ve Cenova²⁹ için de verebiliriz. Hatta çok daha kuzeyde Milano³⁰ için de farklı örnekler özelinde bunları sıralayabilmemiz mümkün gözükmektedir. Her bakımdan bu etkileşimin izlerini takip edebilmek mümkünken esaret altına alınanların bu noktada farklı alanlardaki katkılarını da görebilmek mümkün gözükmektedir. Hatta çok daha ilginç olan bir çalışma esir edilen Müslümanların İtalyanların antropolojik karakterlerine olan sirayetini konu edinmiştir.³¹ Dolayısıyla esaret altına alınma durumu sadece esir edilenin belli mekânlarda veya sürekli olarak gemilerde kürek çekmesi için kalmasını gerektirmiyor onların kent yaşamıyla, belirli müsaadeler ışığında, içli dışlı olmasının fırsatını da veriyordu. Bu ise her bakımdan kültürler arasında geçişkenliğin türlü çerçevelerden yollarını açıyordu. İtalya’nın güneyi bu bakımdan çok daha şanslı durumdaydı.

Daha evvel İtalya özelinde bazı noktaların Müslüman egemenliğine girmiş olması iki kültür arasında ciddi oranda etkileşimi artırırken akabinde ticaret ve ağırlıklı olarak yaşanan savaşlar esaret durumunu da ortaya çıkarmıştır. Daha evvel ifade ettiğimiz gibi, bu durum tek taraflı da değildir. Her iki kesimden çok sayıda esirler vardır ve bunlar bir şekilde sesini duyurmak ve esaretten kurtulmak için farklı zamanlarda bireysel ya da toplu olarak birtakım mektuplar kaleme almışlardır. Bu mektuplar, eğer cevabı yazılmış ise, gönderilme şansına erişiyor bazıları ise daha gönderilmeden esir olanın elinde kalabiliyordu. Bu makaleye konu ettiğimiz mektuplar işte bu ikinci kısma girmektedir yani Napoli’de bir deniz savaşı sonunda esir düşen toplamda 15 kişinin kaleme aldığı mektupları merkeze almaktadır.³²

Napolyon savaşları öncesinde Akdeniz’de 1795 yılında gerçekleşen deniz savaşında bir geminin ele geçirilmesi ile esir düşen 15 Müslüman’ın 3 gün 3 gece yaşadıklarını söyledikleri

olduğu kenti-kuşkusuz kölelerle ilgili pek çok alım satım sözleşmesi saklıyorlar”. Bkz. *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s.174

²⁵ Korsanlık hususunda oldukça ayrıntılı bilgiler veren şu çalışmaya bakılabilir. Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdeniz’inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018)

²⁶ Fernand Braudel, *La Méditerranée e Le Monde Méditerranéen a L’Époque de Philippe II*, (Paris: Librairie Armand Colin, cilt:2, 1967): 940

²⁷ Bkz. Giuliana Boccadamo, *Napoli e l’Islam: storie di musulmani, schiavi, e rinnegati in età moderna*, (Napoli: M.D’Auria Editore, 2010)

²⁸ Bkz. Maria Pia Pedani, *Venezia Porta d’Oriente*, (Bologna: Società Editrice il Mulino, 2010): 22-28

²⁹ Bkz. Loredana Pessa, *Turcherie: Suggestioni dell’arte Ottomana a Genova*, (Genova: Sagep Editori, 2014): 46-53

³⁰ Bkz. Massimo Guidetti, *Milano e L’Islam*, (Milano: Edizioni Medusa, 2016)

³¹ Ridolfo Livi, *La Schiavitù Medioevale e La Sua Influenza Sui Caratteri Antropologici Degli Italiani*, (Roma, 1907)

³² Mektupların dili konusunda sıkıntılar olduğunu belirtmemiz gerekir. Yanlış ya da eksik ve yazım olarak oldukça sıkıntılı olan bu mektupların yazarlarının iyi bir eğitim ve kültür seviyesine sahip olduklarını söylemek zor gözüküyor.

mücadelede, onların dilinden söyleyecek olursak, kimliklerini bilmediğimiz ancak büyük olasılıkla İtalyan olarak tahmin ettiğimiz “kâfirler”in eline 340 civarı esir geçecekti. Garp ocakları içinde en büyük donanmaya sahip olan Cezayir’den yola çıktığını bildiğimiz bu geminin hangi amaçla sefer halinde olduğunu çıkaramıyoruz. Ancak Cezayir’de eyalet gelirlerinin büyük bir kısmının korsanlık yoluyla sağlandığını bildiren araştırmaların ışığında seferin bu amaçla yapılmış olduğunu az çok tahmin edebiliyoruz. Çünkü Akdeniz dışında da faaliyet gösteren Cezayir korsanları buradan hareket ederek İzlanda Adasına kadar dahi ulaşabiliyorlardı³³. Amaçlarının korsanlık olduğunu tahmin ettiğimiz bu seferin neticesi, mektubu kaleme alanların esir edilmesi ile sonuçlanacaktı. Her ne kadar “*bâzıyı kuvvet ile bu kadar ceng eyle[melerine]*”³⁴ rağmen sonuç alamayan Cezayir’den yola çıkan gemideki isimsiz bir mektubun sahibi, dile getirdiği şu beddua ile mektubunu sonlandıracaktı: “*Allab-ül-azîm elinden tedbirlerini perişân ve kendilerini kabr eyleye âmin*”.³⁵

Esarete konu olan ve yukarıda isimsiz mektup yazarının kızgın bir şekilde ifade ettiği deniz savaşının genel olarak seyri şu şekilde cereyan etmişti: “*cenge mübâşeret eylediğimiz gün [...] kendi adamlarımızı almak için Hacı İbrahim deniz purdasına³⁶ gitti biz adamlarımızı aldık küffâr rüzgâr üstünden pupa geldi üstümüze biz dahi rüzgâr purdasına³⁷ döndük küffâr rüzgâr üstümüzden geldi çattı bir kat alabanda³⁸ sağdı biz dahi küffâra atmaya başladık ol vakit Hacı İbrahim gördü ki bizim küffâr ile ceng ediyoruz ol vakit deniz purdasından döndü bizim üzerimize geldi...*”³⁹. Bu şekilde savaş panoramasını çizen mektup yazarının iki kere ismini zikrettiği ve kendilerine yardım etmeye geldiğini sandıkları kişi Hacı İbrahim aslen Giritlidir. Onun ismini hatırda tutmakta fayda var çünkü Hacı İbrahim çok daha sonra Napolyon Savaşları esnasında Adriyatik’te yapılan deniz savaşlarında da büyük bir olasılıkla karşımıza çıkacak isimlerden birisi olacaktır.⁴⁰ Bu noktada bu ismin daha sonra karşımıza bir kere daha çıkmasında izlediği, ancak Napoli’de esir edilenlerin kızgınlığına yol açan, bir “stratejisinin” olduğunu baştan ifade etmekte yarar var.

Cezayir’den yola çıkıp Napoli yakınlarında saldırıya uğrayan gemi, mücadelesine devam ederken, umutlu bir şekilde kurtulmayı beklemiş ve Hacı İbrahim’in gemisini görünce de şüphesiz sevinmişti. Ancak anlaşıldığı kadarıyla durum hiç öyle olmamıştı. Diğer bir mektupta kardeşi Osman’a yazan yine isimsiz mektup sahibi şu bilgileri verecektir: “*Napolitan küffârında esir olduğumuz*

³³ Kemal Kahraman, “Cezayir: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, cilt:7, (1993): 486-489. Korsanların çoğu seferlerinde merkezden bağımsız başına buyruk hareket ettiklerini de biliyoruz. Bu durum Osmanlı Devleti adına özellikle Venedik özelinde türlü sorunların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermekteydi. Bkz. Özgür Oral, “Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkilerine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir-Venedik Antlaşması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, cilt:6, sayı:2, (2017): 103-130

³⁴ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

³⁵ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

³⁶ Büyük bir ihtimalle mektup yazarı “deniz bordası” demek istiyor. Mektuplarda ifade edilen teknik kavramların büyük bir kısmının yanlış yazılmış olması mektup yazarlarının bu ifadeleri kulaktan duyma bilgilerle kâğıda geçirdiklerinin işaretidir.

³⁷ “Borda” denmek isteniyor olabilir ya da Venedik lehçesinde bulunan ve kuvvetli rüzgâr anlamına gelen *provénza* da kastediliyor olabilir. Bkz. Adreas Tietze ve Henry Renée Kahane, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, (Urbana: University of Illinois Press, 1958): 361; Manlio Cortelazzo, *Dizionario Veneziano Della Lingua e Della Cultura Popolare nel XVI Secolo*, (Padova: La Linea Editrice, 2007): 1058

³⁸ Alla banda. Bkz. Adreas Tietze ve Henry Renée Kahane, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, s.57

³⁹ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

⁴⁰ Bkz. Kahraman Şakul, “Osmanlılar Fransız İhtilâline Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması”, *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e*, içinde, Seyfi Kenan (ed.), (İstanbul: İSAM, 2010): 263, dipnot:15

cümlenin malûmu olmuştur ama ne güne oldu dersiniz Cezayir’den çıktığımızın 23. Günü Napolitan keylarında sabah namazı rüzgâr üzerinden bir fırkaton⁴¹ geldi bizim ile cenk...[oldu]...Hacı İbrahim kapudan geldi bizim altımızdan 7-8 top atıp yol verdi firâr eyledi...⁴² Firarın sebebini çok da aramaya gerek yok, aslında İbrahim kaptan anlaşılan o ki durumun vahametini görmüş ve oradan ayrılmayı tercih etmişti. Bu ayrılış elbette kendi adına avantajı ve hayatta kalmayı sağlarken öte yandan geride kalan için farklı bir sonuca yol açacaktı. Bunun yanı sıra yine gemide olan Ahmed adlı birisinin babasına yazdığı mektupta İbrahim kaptanın hemen firar etmediğini de anlıyoruz. Mektupta özetle çatışmanın seyrine dair şöyle devam ediliyor: “benim peder azizim hâl keyfimizden sual edersen seferimizin 24. Günü...[bu felaket zuhur eyledi]...küffârın teknesi rüzgâr üstünden geldi çatdı cenge başladık Hacı İbrahim deniz bordasına gitmiş idi bizî gördü ki ceng eyliyoruz ol vakit döndü geldi bizim rüzgâr altından 5 pare top attı sonra yalmız idi çekti gitti diğér ol gün akşama kadar bizim cengimizi seyreyledi çün gece oldu ol gece [...] sancâğın çekmiş forsunu orta yereki çekmiş ol dabi bizî akşama kadar gene böyle seyreyledi kadir olmadı yanımıza gelmeye”⁴³

Bir başka mektup yazarı Mustafa kendi vaziyetlerini kardeşi İbrahim’e anlatırken esir düşmelerini yukarıda anlattığımız gelişmelerle ilişkilendirecek ve bunun yanı sıra şu noktanın da altını çizicekti: “Hacı İbrahim ol zaman geliüb bizim altımızdan 7-8 top atıp yol verdi firâr eyledi küffâr ile rüzgâr üzerinden üç gün üç gece ceng eyledik armamız kalmadı hepsi döküldü cebhânemizden suâl edersiz bir tane barut kalmadı ol zaman bizî esir aldı”⁴⁴ Bir bakıma ortaya çıkan tablo iki açıdan da esir düşenlerin şanssızlığını bize göstermektedir. Her ne kadar aynı satırın yazarları iki olumsuz durumu kendi penceresinden tartsa da birincisi daha baskın gelecek ve İbrahim kaptanın yaptığı bu işi *hoş etmedi* cümlesi ile özetleyecekti ve artık durumlarını Allah’a havale ederek *Azim-üş-şân hazretleri bize imdâd eyleye* cümleleri ile mektubunu sonlandıracaktı.⁴⁵ Ahmed’den kardeşi Hacı İsmail’e yazılan bir başka mektupta da benzer şekilde ifadeler yer alacak ancak ağırlıklı olarak esir düşmelerinin cephaneye eksikliğinden kaynakladığını söyleyecektir: “üç gün üç gece ceng edüib barut halâs olub ve tekneimiz harâb oldu armamız kalmadı”⁴⁶ Devamında ise şöyle bir vaziyet ortaya çıkacak, sadece düşman ile mücadele edilmeyecek yeni bir uğraş gemicilerin işini bir kat daha zorlayacaktı: “Devletlü inâyetlü merhametlü veliyy-ün-niam efendim sultanım hazretleri bundan böyle malûm olaki bu duâcı âciiz kullarından suâl-i şerif buyurulsa yüzüm ve gözüm yere sürüb duânıza mukim ve müdâvim bilesiz [...sultanım...] rüzgâr bir dürlü esti durdu daim küffâr rüzgâr üstünden bizim tekneyi delik deşik eyledi bir yandan suyla uğraşp bir yandan küffâr ile uğraşırken üçüncü yevm cümle günü sancak vakti cebhânemiz tükendi ve tekneimizin arması kalmadı”⁴⁷ Hem rüzgâr, hem deniz ile mücadele sonunda ve hem de cephanenin bitmesinin ardından düşman ile çatışmanın neticesinde⁴⁸ yorgun düşen gemideki mürettebat düşmanın elde ettiği *dâima rüzgâr*

⁴¹ Firkate. Uzun ve dar, kürek ve yelkenle hareket edebilen seri gemiler olup, çektiri türü donanma gemileri içinde en küçüğüdür. Bkz. İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, (İstanbul: Bilge Yayın, 2005): 228-229

⁴² ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 8

⁴³ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 38

⁴⁴ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 1. Ayrıca diğér iki mektupta da benzer bilgiler vardır. Bkz. no:8 ve no:11. “biz bir yandan yanub tutuşuyoruz ol bizim seyrimizi ediyor”, Bkz. ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

⁴⁵ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 1 ve Bkz. Halil’den kardeşi 31 Mehmed’e yazılan mektup no:13

⁴⁶ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 21

⁴⁷ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

⁴⁸ Burada düşman teknesine dair bir övgü de vardır: “küffârın teknesi meti böyle ile tâbir olunmaz”. Bkz. ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

*üstünden uzaktan top atma stratejisine karşı koyamamış ve teslim olmak zorunda kalmıştır.*⁴⁹ Ancak mektup yazarı mektubunun sonuna doğru bu mağlubiyete rağmen şöyle bir olasılığın meydana geleceğini, biraz da hayıflanarak, dile getirmeden kendini alamamıştı: “*eğer barutumuz tükenmeseydi bizî deniz üzerinden bir bir alıncaya kadar ceng ederdik ve lâkin barut tükendi armada kalmadı böylece olduğuna binâen tabir olundu*”.⁵⁰

Ortaya çıkan bu olumsuz tablo ve farklı sebeplerin ancak en temelde Giridli Hacı İbrahim’in savaşa bir şekilde müdahil olamamasının verdiği sonuç bütün mürettebatın esir olarak alınması ile neticelenecektir. Mustafa adlı mektup yazarının düştükleri durumun zorluğuna istinaden şu talebi ne kadar zor bir duruma sürüklendiklerinin de özetidir. Çaresizliğin sonunda Mustafa’nın talebi şöyledir: “*küçük büyük camilerde ve mekteplerde okunan Kur’an-Azîm için duâmızı ricâ ve niyâz edesiz*”.⁵¹ Mevcut vaziyet esir olanların kurtulmalarının bir bakıma “mucizeye” bağlı olduğunu gösterirken bu noktada hayatta kalmış olmak bile aslında mucize olarak ifade edilebilir. Malum savaş sırasında bazı askerler ölürken bazıları ise ancak yaralı kurtulabilmişti. Ali adlı gemi mürettebatından bir kişinin Kuşadalı Süleyman Hoca’ya gönderdiği mektupta verdiği rakamlar şu şekildedir: 233 sağ, 50 baş şehid, 20 baş savaş sonrası yakılarak şehit olan ve 35 kişi de yaralı.⁵² Karşı taraftan tam olarak ne kadar kişinin öldüğüne dair net bir rakam veremiyoruz ancak aynı mektup yazarı bu noktada şu ifadeleri yazıya dökcektir: “*keferelerinden 20 kadar kefere sefinesine geldiler kimi yüzünden kimi belinden kimi kolundan yanmışlar onları gördüm ki gayr ne mikdar kefere belâk oldu ma’lûmumuz değildir*”.⁵³

Diğer mektuplarda da söz birliği etmişçesine benzer bilgilere tesadüf ettiğimizi söylerken son olarak mektuplarda geçen birtakım isimleri de ifade etmekte fayda var. Bu aynı zamanda Akdeniz’de dolaşan bir Müslüman gemisinde yer alan mürettebatın az çok kimliklerini de ortaya koyacaktır.⁵⁴ Allı Mustafa, Çolpa Mehmed, Giritli Hasan, Kara Mehmed, Arnavud Ali, Deli Ahmed, Küçük Osman, Arnavud İbrahim, Baba Halil, Sarı Ahmed, Baba Mehmed, Çolak İbrahim, Kuşadalı Süleyman, Giritli Hüseyin, Hacı İsmail, Kıbrıslı Aşçı Ali.

SONUÇ

“Napoli küffârında esir olduğumuz cümlelerin ma’lûmu olmuştur” cümlesi ile mektuplarına başlayan esaret altındaki Müslümanların makaleye konu ettiğimiz gönderilmemiş mektuplarının genelini bize temelde söyledikleri iki şeyi vardır: Birincisi, Akdeniz’de faaliyet gösteren hemen her İtalyan kent devletinde esaret hikâyelerinin varlığına ulaşabileceğimiz mektuplar, ikincisi ise bu mektupların bizlere anlattığı daha net ve içten bir tablo. İtalyanların çok erken dönemlerden itibaren türlü sebeplerle Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri beraberinde iki devlet özelinde esaret hikâyelerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hikâyelerin anlatıldığı mektuplardaki bilgiler salt mevcut bir vaziyeti resmetmiyor fakat aynı zamanda tarihi birtakım vakaları da gözler önüne seriyor. Her bakımdan esarete konu olan mektuplar, gönderilmiş ya da gönderilmemiş olsunlar, tarih

⁴⁹ “*takdir-i hikmet böyledir faide yokdur*”. Bkz. ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

⁵⁰ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 24

⁵¹ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 25

⁵² ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 31. Ayrıca benzer bilgileri Giritli Hüseyin’in kardeşi Ali’ye yazdığı mektupta da buluyoruz. Bkz. Mektup no: 17 ve bkz. mektup no:41. Genel olarak bir gemideki mürettebat sayısı için bkz. Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdeniz’inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, ss.200-202

⁵³ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 31

⁵⁴ ASNP, *Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza*, mektup no: 4, 16, 17, 18 ve 41

araştırmalarında önemi haiz belgeler olarak incelenmesi gerekmektedir. Son olarak, makalemize konu olan bu tarz mektupların toplanarak ayrı bir eserde bir araya getirilmesi tarih araştırmaları için oldukça değerli olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ASNP (Archivio di Stato di Napoli)

Ministero degli Affari Esteri, Busta: 200, 10 Muharrem 1149

Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza 147, busta: Arm.C, stipo B, 41, mektup no: 1, 4, 8, 11, 13, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 31, 38 ve 41

ASVe (Archivio di Stato di Venezia)

Bailo a Costantinopoli, Lettere e Carteggi, busta:126/1, Rebi-ül-evvel 1113.

Telif Eserler

Acıpınar, Mikail. “Floransalılara Esir Düşen Erdoğan Oğlu Hamza’ya Yazılan Türkçe Bir Mektup (1576)”, *Erdem*, sayı:66, (2014): 5-18

Acıpınar, Mikail. *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa: Akdeniz’de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, Ankara, 2016

Boccardo, Giuliana. *Napoli e l’Islam: storie di musulmani, schiavi, e rinnegati in età moderna*, Napoli: M.D’Auria Editore, 2010

Balletto, Laura. “Genova ed il Mediterraneo Orientale nel Tardo Medioevo”, *Memorie della Accademia Lunigianese di Scienza*, Giovanni Capellini, vol.LXXVI, (2006): 29-87

Bono, Salvatore. *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, çev. Betül Parlak, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

Bono, Salvatore. “Yeniçağda İtalya’da Türk-Müslüman Tutsaklar”, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, *Erdem*, sayı:3/9, (1987): 839-848

Bono, Salvatore. “Catture di Musulmani Sulle Coste Italiane (XVI-XIX sec.)”, *Africa*, XXXV-n.2, (Giugno 1980): 281-286

Bono, Salvatore. “Esclaves Turcs en Italie du XVe au XVIIIe Siècle”, IX. *Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, II. cilt, Ankara, (1988): 933-943

Bostan, İdris. *Küreklî ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul: Bilge Yayın, 2005

Braudel, Fernand. *La Méditerranée e Le Monde Méditerranéen a L’Époque de Philippe II*, Paris: Librairie Armand Colin, cilt:2, 1967

Cortelazzo, Manlio. *Dizionario Veneziano Della Lingua e Della Cultura Popolare nel XVI Secolo*, Padova: La Linea Editrice, 2007

Doğan, Güner. “Osmanlı-Venedik İlişkilerinde Bir ‘Tüccarın’ (Abdurrahman Çelebi) Dünyası (1701-1702): Esaret, Çaresizlik ve Özgürlük”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:29, sayı:1, (2012): 95-108

Eyice, Semavi. “Testimonianze Genovesi in Turchia”, *Il Veltro*, XXIII/2-4 (1978): 591-597

Fleet, Kate. *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev. Özkan Akpınar, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009

Guidetti, Massimo. *Milano e L’Islam*, Milano: Edizioni Medusa, 2016

Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdeniz’inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018

Kahraman, Kemal. “Cezayir: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, cilt:7, (1993): 486-489

Martin, M.E. “The Venetian-Seljuk Treaty of 1220”, *English Historical Review*, vol.XLV, (1980): 321-330

Mitler, Louis. “The Genoese in Galata: 1453-1682”, *International Journal of Middle East Studies*, vol.10, no.1, (Feb.1979): 71-79

Oral, Özgür. “Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkilerine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir-Venedik Antlaşması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, cilt:6, sayı:2, (2017): 103-130

Parlâz, Selim. “Osmanlı-Ceneviz Ticareti (1450-1500)”, *Archivum Ottomanicum*, sayı:34 (2017): 139-152

- Parmaksızoğlu, İsmet. “Bir Türk Kadısının Esaret Hatıraları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt:5, sayı:8, (1953): 77-84
- Pedani, Maria Pia. *Venezia Porta d'Oriente*, Bologna: Società Editrice il Mulino, 2010
- Pedani, Maria Pia. *Osmanlı Padişahının Adına: İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, çev. Elis Yıldırım, Ankara: TTK Yayınları, 2011
- Pessa, Loredana. *Turcherie: Suggestioni dell'arte Ottomana a Genova*, Genova: Sagep Editori, 2014
- Pistarino, Geo. “Chio dei Genovesi”, *Studi Medievali*, sayı:10, (1969): 3-68
- Pistarino, Geo. “I Genovesi nel Levante fra il Tramonto di Costantinopoli e L'Impero Ottomano”, estratto dal volume, *Aspetti Della Vita Economica Medievale*, Atti del Convegno di Studi nel X Anniversario della morte di Federico Melis, Firenze-Pisa-Prato, 10-14 Marzo 1984, Firenze, (1985): 91-125
- Ridolfo, Livi, *La Schiavitù Medioevale e La Sua Influenza Sui Caratteri Antropologici Degli Italiani*, Roma, 1907
- Sahillioğlu, Halil. “Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, sayı:17-18, cilt:13, (1963): 241-256
- Schick, İ. Cemil. *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri: “Türk” İllerinde Esaret Anlatıları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009
- Şakul, Kahraman. “Osmanlılar Fransız İhtilâline Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması”, *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e*, içinde, Seyfi Kenan (ed.), İstanbul: İSAM, 2010
- Tietze, Adreas ve Henry Renée Kahane. *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana: University of Illinois Press, 1958
- Turan, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara: TTK Yayınları, 2020
- Tzavara, Angeliki. “I Trattati Commerciali Tra Venezia e L'Impero di Trebisonda, 1319-1396”, *Thesaurisma*, 41/42, (2011-2012): 41-87

EKLER

غرتو سعوتو و فزیه مجینلو اوتوزیر ^{تحلیل} حضور توبینک حضور لرینه کلام اولوز دملاحظ
 یز کمال اولوز اکر شمال ایدر کوز یلی اودا لارنه اولون بولکلار دن کثایر اکر اوم الی مصطفی بولفا حد
 و حسه لیبول لوز اولوز داغناز او کلندک بولکلش کردل حسه قوه مجد آناوت علی دلی احد مصطفی بولفایان
 و مصطفی و عفره و کویاک عثمان فیطک شهید کیدی وینی بلوب کمال ایدن اشی و دوست نه قدر وار ایله ارتو حلال
 تن دیدی فیظ ندی کفار الدیکر زمان ایکی کون صوغه اوج نکتته کوز کدی اوز مان نکتته قایب اولدی کوز بقدی
 کور ماخذی ایچینک اولون انسان بکری التی الی دورت شهید وار اوتوزیش یاره لی وار بورده اولن قره کلند
 فی الجمله کین لاق واروروب ایدلینه اقسندن باقما رها الدق قایبه قولونیدن اقدما یانی مینه صابیحان بقرض
 کوز کدی اقدما جیلادی الدق و قرصن ییتشدی چکنک بشلاد قی اکر پر کدی شمال اولوز کسه پر کتده ادرور
 ادرور کتده پورو و احندیده بزارور کز کتده یلق صوکره دنی کدی نیم النیسینه اکی توب اندی کتده دوتی
 نه بیوت قلدی نه توبی نه قلدی بیوت توکلدی بکری و جنجی کتی بشلاد قی بکری نتیجی کون المدی بوقظا بایشنا
 کله ندی آلن نکتته شمال ایدر کوز فرق دورت پان توب چکره هر یطوبه اون کتده خطر توب کالک اطر باق اذما
 همن الجاجا برا هیسما لله دره بلس او چکن بیلکی نم حرا اولسون

Mektuplardan Bir Örnek (ASNP, Museo. Miscellanea di Scrittura-stanza 147, busta: Arm.C, stipo B, 41)

Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri

An Intellectual and Entrepreneur Naval Officer: The Life of Süleyman Nutki (1854-1924) and His Works

<https://doi.org/10.52792/tws.985456>

Mehmet KORKMAZ¹

[Araştırma Makalesi](#)

¹ Dr. Milli Savunma
Üniversitesi

[ORCID: 0000-0002-7988-742X](https://orcid.org/0000-0002-7988-742X)

**Sorumlu yazar/Corresponding
author:**

Mehmet KORKMAZ

E-posta/E-mail:

mkorkmaz10@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

20 Ağustos 2021

Revizyon talebi/Revision

Requested:

13 Eylül 2021

Son revizyon /Last revision:

14 Eylül 2021

Kabul tarihi/Accepted:

17 Eylül 2021

Atf/Citation:

Korkmaz, Mehmet. "Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 170-195.

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, yakın dönem Türk denizcilik tarihinde önemli bir yeri olan Süleyman Nutki Bey'in hayat hikâyesinin ortaya çıkarılması ve eserlerinin analizinin yapılmasıdır. Süleyman Nutki, geç dönem Osmanlı bahriyesinde önemli ve öncü görevlerde bulunmuş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına da şahitlik etmiştir. Bilhassa Türk deniz harp tarihi, Türk deniz ticareti, deniz teknolojisi, denizcilik lügati gibi denizciliğin farklı alanlarında ortaya koyduğu telif ve tercüme eserleriyle ardında kıymetli eserler bırakmıştır. Bu konuyla ilgili ismi unutulmayan bahriye subayları arasında girmiş, yazdığı kendinden sonraki deniz tarihçileri için önemli referans kaynakları arasında yer almıştır. Onun ailesi, eğitimi, askerî kariyeri, mesleki faaliyetleri ve emekli olduktan sonraki mesleki çalışmaları bu makalede ağırlıklı olarak arşiv belgeleriyle ele alınacaktır. Ortaya koyduğu kitap ve makalelerinin eksiksiz fihristinin tespitine gayret edileceği gibi daha evvel ona dair yapılan çalışmalarda gözden kaçan bazı eser ve makalelerine de ilk defa bu çalışmada değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Nutki, Türk Denizcilik Tarihi, Türk Deniz Harp Tarihi, Osmanlı Bahriyesi.

Abstract

The main objective of this study is to reveal the life story of Süleyman Nutki, who has an important place in the recent Turkish maritime/naval history, and to analyse his works. Nutki held important and pioneering positions in the late Ottoman navy and witnessed the first years of the Turkish Republic. He left valuable works, some of them were translation, especially in different fields of naval history, such as Turkish naval history, Turkish maritime trade, and maritime lexicon. With this position, Nutki took his place among the naval officers whose name are not forgotten. His writings became an important source of reference for naval historians following him. Nutki's family, education, military career, professional activities, and professional work after his retirement will be explained in this article, mainly with archival documents. In addition to the effort to determine the complete catalogue of his books and articles, some of his works and articles that were overlooked in the literature will be mentioned for the first time in this study.

Key Words: Süleyman Nutki, Turkish Maritime History, Turkish Naval History, Ottoman Navy

GİRİŞ

Süleyman Nutki, Bahriye Mektebi'nden mezun olduktan sonra donanma gemilerinde görev yapmış ve ardından Bahriye Nezareti'nin farklı birimlerinde çalışmıştır. Gerek muvazzaf iken ve gerekse emekli olduktan sonra vefat edene kadar yaptığı çalışmaların, yazdığı telif ve tercüme kitap ve makaleleri ile hatıralarının denizcilik tarihi açısından önemi üzerinde herkes hemfikir. Donanmada görev yaparken Adalar Denizi'nde eşkiya takibinde ve sonrasında 93 Harbi sırasında bizzat muharebede yer alması, donanma gemileriyle İstanbul'dan Basra'ya ve Hindistan'a seyirde bulunması onun denizcilik ufkunun açılmasında önemli rol oynamıştır. Sahada edindiği bu tecrübe ve birikimlerini daha sonra yazdığı kitap ve makalelerine yansıtmıştır. Türk deniz harp tarihini, Türk deniz ticareti tarihini ve denizciliğin teori ve pratiklerini aydınlatacak çok sayıda eserler ortaya koymuştur. Bu konumuyla Nutki, hemen hemen aynı dönemi paylaştıkları ve yine bahriyeli deniz tarihçileri olan Safvet, Mehmed Şükrü, Ali Rıza Seyfi, Ali Haydar Emir gibi isimlerle birlikte geç dönem Osmanlı, erken dönem Cumhuriyet deniz tarihçiliğinin önde gelen isimleri arasında yer almıştır.

DOĞUMU VE AİLESİ

İstanbul'un Kasımpaşa ilçesinin Yeniçeşme mahallesinde doğan Nutki'nin doğum tarihine dair ihtilaf bulunsa da hatıratında “1270 senesinde tevelliit ettiğim tezkere-i Osmaniye'mde gösterildiği”¹ ifadesinden 1854 yılı öne çıkmaktadır. Nitekim Nutki'nin anılarını yazdığı defterler arasından çıkan tezkere-i Osmaniyesi'nde (nüfuz cüzdanı) doğum tarihinin 1270 olduğu görülmektedir.² Fakat buna rağmen oğlu Emrullah Nutku ve torunu Özdemir Nutku, Süleyman Nutki'nin doğum tarihinin 1851 yılının Aralık ayı olduğunu yazmışlardır.³ Bu durumda Nutki'nin anılarını yaşlılığı döneminde yazdığı ve bu yüzden bazı olayların tarihlerini yanlış hatırlamış olabileceği (Basra'ya ilk tayinindeki görev yerine gidiş ve dönüş tarihleri örneğinde olduğu gibi) yahut da nüfus cüzdanına yanlış yazılmış olabileceği akla gelmektedir. Netice itibarıyla Nutki'nin doğum yılını kendisinin verdiği bilgiye ve resmi vesikaya göre 1854, ailesinin verdiği bilgiye göre ise 1851 yılının aralık ayı olarak değerlendirmek gerekecektir.

Nutki'nin babası Mehmet Seyfi (bazı kaynaklarda Seyfi Mehmet), binbaşı rütbesinde bahriye zabiti olarak emekli olmuştur. Bir arşiv vesikasında ona ilişkin “Kasımpaşa'da Zindanarkası maballesinde bahriye kolağalarından Mehmed Ağazâde” kaydına rastlanmaktadır.⁴ Mehmet Seyfi 1840 yılında Bahriye Mektebi'ne girmiştir. Mektepte kendi el yazısıyla yazdığı *Seyr-i Sefâin ve Heyet-i Babrî* adlı ders notlarını

¹ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, El Yazması Nüsha, c. II, s. 4, Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, (Demirbaş Nu: AA.730). Arap harfli bu el yazması eser Latin harfleriyle günümüz Türkçesine uyarlanarak yayınlanmıştır: Bkz. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Haz.: Nurcan Bal, (İstanbul: DZKK Yayınları, 2003).

² Deniz Müzesi Kütüphanesi, demirbaş numarası: 2538 (yeni numarası: AA 7289). Sûreti için bkz. EK-1.

³ *Süleyman Nutki Bey ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş*, (Oğlu Emrullah Nutku'dan Alınan Malumat), Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Kısmı, Bel.Mtf. 55001; Özdemir Nutku, dedesinin 1851 yılının aralık ayında doğduğunu yazmakla birlikte onun 1924 yılında 78 yaşında olduğu göz önüne alındığında asıl doğum tarihinin 1848 yılı olması gerektiği yorumunda da bulunmuştur. Bkz. Özdemir Nutku, “Süleyman Nutku Bey'in Türk Denizciliğine Katkıları”, *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1995), s. 145, 150.

⁴ DTA, YKL.d. (Bahriye Nezareti Yoklama Kalemi Defteri), 3972/105. Mehmet Seyfi'nin 1826 yılında doğduğu ve 1901 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Osman Yıldız, *Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu) Hayatı ve Eserleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE., Kayseri 2002), s. 8.

içeren defterini daha sonra Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'ne bağışlamıştır.⁵ 1875 yılında İzmir liman reisliği, 1890'lı yıllarda Gemlik Tersanesi memurluğu görevlerinde bulunmuştur.⁶ Hediye Hanım'la evli olan⁷ Mehmet Seyfi Bey'in; Süleyman Nutki, Ömer Sıdkı,⁸ Ali Rıza,⁹ İsmail Hakkı¹⁰ adlarında dört oğlu ve Salime Servet¹¹ ile Naime Nimet adında iki kızı¹² olmak üzere altı çocuğu olmuştur. Erkek çocuklarının hepsi kendisi gibi bahriye zabiti olmuştur.¹³

⁵ *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fibristi*, (Hazırlayanlar: Miralay Hikmet - Binbaşı Süleyman Nutki), Bahriye Matbaası, İstanbul 1315, s. 2; *Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu*, (İstanbul: DZKK.lığı Yayınları, 2020), s. 200-201.

⁶ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), 28, 113. Mehmet Seyfi Bey'in babası Hasan ise Rize'nin İkizdere ilçesinden Kulelioğulları lakabıyla anılmakta olup askerliğini bahriye kur'a neferi olarak yapmıştır. Bkz. Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku: Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, (İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, 2013), s. 5.

⁷ Özdemir Nutku, agm., s. 145.

⁸ Ömer Sıdkı 1862 yılında Kasımpaşa'da doğdu. 19 Temmuz 1883'te Bahriye Mektebi'nden mezun oldu. Donanma gemilerinde, başta seyir zâbitliği olmak üzere çeşitli görevlerde bulundu. 1890-1897 yılları arasında Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiye Mektebi'nde Lisan-ı Osmanî muallimliği yaptı. 8 Ağustos 1912'de son rütbesi olan binbaşılığa terfi etti. 1909 yılında Bahriye Matbaası'na müdür vekili olarak atandı. Bir yıl sonra asaleten ataması yapıldı. 29 Ocak 1914'te emekli oldu. Bkz. *DTA*, Zabitan Künye Defteri 1/51; *DTA*, YKL.d. 3942/157. *Kavâid-i Lisân-ı Osmânî*, 1. *Kitab Sarf* (İstanbul: Asır Matbaası, 1316) 79 sayfa ve *Kavâid-i Lisân-ı Osmânî*, 2. *Kitab Nabiv* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311), 67 sayfa adlı eserlerinin yanı sıra birkaç eserinin daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. 2, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973), s. 844.

⁹ Mehmet Seyfi'nin diğer oğlu Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu) 1879 yılında doğmuştur. 1898 yılında Bahriye Mektebi'nden mezun olan Ali Rıza, 1909 yılında yüzbaşı rütbesinden emekli olmuştur. Daha sonra Seyfioğlu soyadını alan Ali Rıza'nın denizcilğe dair çok sayıda telif ve tercüme suretinde çalışmaları bulunmaktadır. Ali Rıza Seyfioğlu, 29 Nisan 1900'de mülazım-ı evvel (üstegmen), 27 Ağustos 1907'de ise yüzbaşı rütbesine terfi etti. 1958'de vefat etti. Bkz. *DTA*, YKL.d. 3975/71; Fahri Çoker, *Bahriye Mektebimiz*, (Ankara: Deniz Kuvvetleri Basımevi, 1973), s. 50. Ali Rıza Seyfioğlu'nun hayatı ve eserlerine dair yapılmış bir çalışma için ayrıca bkz. Osman Yıldız, "Ali Rıza Seyfioğlu", *TÜBAR-XII*, (2002-Güz), s. 89-109 ve aynı yazarın doktora tezi, s. 8-13.

¹⁰ İsmail Hakkı'nın (d. 1861-ö. 1896) bahriyede yüzbaşı iken bir gemide yanarak öldüğü bilgisi mevcuttur. Bkz. Osman Yıldız, agt., s. 10. İ. Hakkı'nın oğlu Abdullah Sami, babası için "Gençliğini bahriye hizmetinde geçirmiştir" ifadesini kullanmaktadır. A. Sami de Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiyesi'nden mezun bir bahriyeli kâtip olup Birinci Dünya Harbi'nde kara kuvvetleri emrine verilmiştir. Bu sırada cephede hastalanarak vefat etmiştir Askerî künyesi şöyledir: 1880 yılında Kasımpaşa'da doğdu. Büyük pederi Mehmet Seyfi'nin Gemlik Tersanesi'nde bulunduğu sırada nüfusa kaydedildiğinden doğum yeri Gemlik olarak kayıtlara geçti. Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiyesi'nde dört yıl eğitim gördü. Sonra aynı okulun iki yıl eğitim süresi olan Menşe-i Küttâb sınıfında okudu. Buradan askerî kâtip olarak mezun oldu. 13 Haziran 1898 tarihinde zırhlı *Muin-i Zafer* korvetine tayin edildi. Ardından Terzihane'de bir buçuk yıl vazife yaptı. Sonra Çanakkale'de bulunan *Hamidiye* zırhlısına, oradan da *Azizye* zırhlısına tayin edildi. 1904 yılında Preveze'de bulunan *Barika-i Zafer* gambotu kâtipliğine atandı. 1907 yılının ağustos ayında korvet kâtipi rütbesine (yüzbaşı) terfi etti. 1908 yılının mayıs ayında adı geçen gambotla İstanbul'a geldi. Tersane-i Âmire'de Filikacı Mağazası'nda görev yaptı. 1910 yılının Nisan ayında Bahriye Nezareti Erkân-ı Harbiye Dairesi II. Şubesi'ne, 7 Eylül 1910'da ise *Zubaf* korveti kâtipliğine atandı. 28 Ekim 1911'de Kala-i Sultaniye Kömür Ambarı Memurluğu kâtipliğine görevlendirildi. 7 Aralık 1913'te Bahriye Nezareti I. Daire'ye, 25 Nisan 1914'te Bahriye Nezareti III. Daire V. Telsiz Telgraf Şubesi'ne atandı. I. Dünya Harbi sırasında fırkateyn kâtipi rütbesinde (yarbay) olduğu sırada 30 Mart 1915'te bahriyeden nizamiyeye yani kara kuvvetleri kadrosuna nakledildi. 24 Aralık 1916'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer hastanesinde koleradan vefat etti. Kasımpaşa'da bulunan ailesine ve validesine eytam maaşı bağlandı. Bkz. *DTA*. BH.SAİD. 18950/6. Lef 1. 16 Ocak 1911 tarihli Ümera ve Zabitan-ı Bahriyeye Mahsus Terceme-i Hal Varakası; *DTA*. BH.SAİD. 18950/6. Lef 2-3. 25 Temmuz 1331 tarihli vesika; *DTA*. YLK.d. Zâbitân Künye Defteri, 3963/179; *DTA*. YKL.d. 3975/101; *DTA*. YKL.d. 3970/336.

¹¹ Salime Servet Seyfi'nin Bir Hâtıra-i Pejmürde (İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1329) adlı bir eseri mevcuttur. Aynı zamanda çeşitli gazete ve dergilerde yazılar kaleme almıştır. Hayat hikâyesine ve yazı hayatına ilişkin bkz. Betül Çoşkun, "Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar: Salime Servet Seyfi", *Turkish Studies*, c. 7/2, (Bahar 2012), 261-278. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de yazılar kaleme aldığı görülmektedir. Adı geçen gazetenin 3 Mayıs 130 tarihli nüshasından nakledilen "Ertuğrul Faciasını Okuyunuz", başlıklı yazısı için bkz. *Deniz*, 24 Mayıs 1328, s. 2.

¹² Osman Yıldız, agt., s. 8. M. Seyfi'nin kızlarından biri bir istihkâm binbaşısı ile evliydi. Bkz. *DTA*, BN. 649/26046. Süleyman Nutki'den Bahriye Nezareti'ne, 10 Ağustos 1899.

¹³ Mehmet Seyfi Bey'in altı çocuğundan doğan diğer aile fertlerine ve ailenin seçercesine ilişkin bkz. Osman Yıldız, agt., s. 8-13; Aydın Eken, *age*, s. 5.

EĞİTİMİ

Nutki 6-7 yaşlarındayken babasının görev yaptığı harp gemilerinde vakit geçirmiş, ilk eğitimine mahalle mektebinde Kura'n-ı Kerim'i okumayı öğrenerek başlamıştır. Kasımpaşa Yeniçeşme'deki mektepte Fındık Hoca'dan hafızlık eğitimi almış ve 5-6 cüz ezberlemiştir. Bu sırada annesinin vefat etmesiyle yaşadığı hayatı “*bir an evvel asker olup evden uzaklaşmak istiyordum*” diye ifade eden Nutki, önce Galata Rüştüye (Ortaokul) Mektebi'ne kayıt yaptırdı (1866). Burada bir yıl eğitim gördü. Babasının *Musul* vapuru süvariliğine tayin edilerek Adalar Denizi'ne görevlendirilmesi üzerine Heybeliada'da yatılı eğitim veren Bahriye Mektebi'ne geçmenin yolunu aradı. 13 Haziran 1867'de Bahriye Mektebi'nin idadi (lise) sınıfında eğitime başladı. Okulun idadi kısmında eğitim süresi dört yıl olup burada gösterilen derslerin imtihanlarında başarılı olanlar yine dört yıl eğitim süresi olan aynı mektebin harbiye sınıfına geçiş yapıyordu. Nutki, 14 Ocak 1871'de Bahriye Mektebi'nin harbiye sınıfına geçiş yaptı.¹⁴

Bahriye Mektebi öğrencileri teorik eğitimin yanı sıra son iki yılı mektep gemilerinde uygulamalı eğitim yaparak geçirmekteydi. Nutki'nin de aralarında bulunduğu üçüncü sınıf öğrencileri 1873 yılının ocak ayında ahşap *Hüdavendigâr* mektep gemisiyle denize açıldılar. İstanbul'dan kalkan gemi Lâpseki-Çanakkale-Selanik-Galos-Arnavutluk güzergâhındaki sahillerde seyir yaptı. Kış mevsimi Girit'in Suda limanında geçirilmiş ve bu sırada manevralar icra edilmiştir. Bahar mevsiminde Bingazi, Trablusgarp ve Tunus sahillere seyir yapan gemi 1874 yılının bahar mevsiminde İstanbul'a dönmüştür.¹⁵ 1874 yılının Ekim ayında Bahriye Mektebi'nin son sınıf öğrencileri bu sefer mektep gemisi olarak tahsisli *Mubbir-i Sürur* firkateyniyle İstanbul'dan Port Said-Kızıldeniz-Aden ve Umman Körfezi yoluyla Basra'ya kadar süren bir deniz yolculuğuna çıkarıldılar. 1875 yılının yaz mevsiminde İstanbul'a dönülmüş olup seyir sırasında gemide bulunan Nutki, sonraki yıllarda yazdığı anılarında bu seyahatlere dair ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁶ İstanbul'a dönen ve yapılan imtihanlarda başarı gösteren son sınıf talebeleri, güverte mülazım-ı evvel (üsteğmen) rütbesiyle 19 Eylül 1875'te mezun olmuşlardır. Nutki, mezun olan 33 öğrenci arasında sınıf beşincisi olarak Bahriye Mektebi'ndeki eğitimini tamamlamıştır.¹⁷

MESLEK HAYATI VE ASKERİ KARIYERİ

Nutki'nin askerî kariyerinin, donanma gemilerinde yaptığı vazifeler ile Kasımpaşa'daki Bahriye Nezâreti'nde (karargâhta) yaptığı görevleri olmak üzere iki alt başlık altında incelenmesi onun meslek hayatının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

¹⁴ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Yazma Nüsha, c. II, s. 2-16; *DTA*, YKLD.d. (Bahriye Nezareti Yoklama Kalemi Defteri), 3972/105; *DTA*. BN. 171/3878. 7 Teşrin-i sâni 1306 (19 Kasım 1890) tarihli Şura-yı Bahriye ve Daire-i Bahriye'nin tezkeresi; Fahri Çoker, *age.*, s. 21.

¹⁵ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Yazma Nüsha, c. II, s. 18, 21. Geminin İstanbul'dan hareketinden itibaren uğradığı limanlar ile manevra ve faaliyetlerine dair malumat, geminin günümüze intikal eden seyir jurnalinden elde edilebilmektedir. Bkz. *DTA*, EHB.J.d. 353/1-48.

¹⁶ Bkz. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 12-21. Söz konusu seyir, Bahriye Mektebi son sınıf talebesi olarak gemide bulunan Yeniçeşmeli Hafız Faik Efendi tarafından da ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bkz. Yeniçeşmeli Hafız Faik Efendi, *İstanbul'dan Bombay'a Bir Osmanlı Firkateyni'nin Keşif Seyahati*, Hazırlayan: A. Ergun Çınar, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014).

¹⁷ 1875 yılı Bahriye Mektebi mezunlarının tam listesi için bkz. Fahri Çoker, *age.*, s. 21.

Donanma-yı Hümâyûndaki Görevleri

Nutki'nin donanmadaki ilk vazife yaptığı gemi, Dolmabahçe Sarayı önlerinde demirli bulunan zırhlı *Azîziye* firkateyni oldu. Kısa bir süre sonra oradan zırhlı *Mesudiye* firkateynine gönderildi. 93 *Harbi* olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Karadeniz'e çıkan filonun kumandan gemisi *Mesudiye*'de işaret memuru olarak görev yaptı. Sonra Sohum taraflarında bulunan *Azîziye* firkateynine seyir zabiti olarak atandı. Ancak firkateyn önce İstanbul'a oradan da Bar Limanı'na sevk edildi. Zırhlı *Orhaniye* firkateyni ve ahşap *Lübnan* korveti ile birlikte Draç, Şingin ve Bar sahillerinin ablukasında vazife yaptı. Karadağlıların Ülgün'e başlatmış oldukları saldırılar üzerine burada bulunan askerler ile istekli olan ahalinin tahliyesi gerçekleştirildi. Bu hizmetler karşılığında zırhlı *Azîziye*'de bulunan gemi mürettebatı nişanla taltif edilmiş, Nutki'ye de Beşinci Rütbeden Mecidî Nişanı verilmiştir. Dört buçuk ay süren Bar sahillerindeki görev esnasında gemideki Başçarkçı Albay Hasan Bey'den (İngiliz asıllı olup sonradan Müslüman olmuştur) İngilizce dersleri alan Nutki, bu konuda gayret gösterdiğini yazmaktadır.¹⁸ Nitekim daha sonra İngilizce'den bazı eserleri tercüme ettiği göz önüne alındığında gayretinin semeresini gördüğü anlaşılmaktadır. Bahriye Mektebi'nde İngilizce'nin zorunlu ders olarak okutulduğu göz önüne alındığında mektepte aldığı temel İngilizce eğitimini Hasan Bey'den aldığı derslerle ikmal ettiği yorumu da yapılabilir.

Nutki'nin seyir zabiti olarak görev yaptığı ve yaklaşık 500 nefer ile 30 zabitin bulunduğu *Azîziye*, 1879 yılı başında Girit'in Suda limanına geldi. Bir buçuk yıl burada kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Nutki kısa süre Haliç'te demirli bulunan *Mubbir-i Sürur* firkateyninde seyir zabiti olarak çalıştı. Sonra yaklaşık bir buçuk yıl görev yapacağı Bahriye Divan-ı Harp Dairesi'ne aza tayin edildi. Bu sırada yüzbaşı rütbesine terfi etti. 1880 yılı sonlarında *Osmaniye* firkateynine seyir zabiti oldu. 1882 senesi haziran ayında Tersâne-i Âmir'e'de tamiri tamamlanan *Akeka* gambotuna süvari olarak atandı. Gemiye Basra'daki filoya götürmek üzere görevlendirildi ve bu işi 110 günde başarıyla tamamladı. Bu görev Nutki'ye verilmeden evvel İstanbul'da gambotu Basra'ya götürmek üzere Bahriye Nezareti birkaç kaptana teklifte bulunmuş fakat onlar gidilecek güzergâhın zorluğu sebebiyle mazeret beyan ederek kabul etmemişlerdi. Aynı konu Nutki'ye teklif edildiğinde hemen kabul ettiğini anılarında zikretmektedir.¹⁹

Basra'ya vardığı sırada (20 Ağustos 1882) sol kolağası rütbesine terfi eden Nutki, süvari olarak bulunduğu *Akeka* gambotuyla bir süre Kurna, Katif ve Katar sahillerinde karakol görevi ifa etti. Basra'da 38 ay kaldı. Görevinin son aylarında Bağdat-Basra arasında Osmanlı hükûmeti tarafından işletilmekte olan nehir vapurlarının müdür muavinliği görevinde bulundu. Sağlıkının bozulduğunu gerekçe göstererek İstanbul'a tayin istedi. İstanbul'a geldiğinde Haliç'te bulunan *Mubbir-i Sürur* torpido talim gemisine ikinci kaptan tayin edildi. 50 gün bu görevde bulunduktan sonra İskenderiye-İstanbul arasındaki limanlarda yük ve yolcu taşımacılığı yapan İdare-i Mahsusa'nın *Hasan Paşa* vapuruna ikinci süvari olarak atandı ve 13 Aralık 1886'ya kadar bu vapurda görev yaptı. Sağlık sorunları sebebiyle tayin istemesi üzerine 19 Aralık 1886'da Girit'te bulunan mektep gemisi *Mehmet Selim* firkateynine birinci muallim olarak atandı. Ardından sırasıyla hepsi birer ahşap gemi olan *Mubbir-i Sürur*, *Hüdavendigâr* ve son olarak da Heybeliada'da Bahriye Mektebi önünde bulunan *Nüvid-i Fütub* adlı mektep gemilerinde görevlendirildi. Nutki, mektep gemilerinde

¹⁸ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 23-29, 33-38, 41.

¹⁹ Böyle bir sorumluluğu aldığı için takdir mahiyetinde Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın huzuruna çıkarılan Nutki için nâzır, "Bu zâbiti iyi tanırım. İktidarı herkesçe kabul edilmiştir. İnşallah mükâfatını görür" sözlerini sarf etmiştir. Bkz. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 63.

görev yaptığı yıllarda birçok genç bahriyelinin yetişmesinde gayret gösterdiği gibi deniz harp eğitimine dair tecrübe kazandı. 1889 yılında Bahriye Nezareti Fen Komisyonu'na birinci aza tayin edildi. 1902 yılında komisyonun başkanlığına getirildi.²⁰ Uzun yıllar İstanbul'dan uzakta gemilerde görev yaptıktan sonra Nutki'nin Fen Komisyonu'na tayin edilmesi onun gerek telif ve gerekse tercüme eserler vermesine daha fazla imkân sağlayacaktı.

Bahriye Nezareti Fen Komisyonu ile Müze ve Kütüphane İdaresi'ndeki Görevleri

Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından teşkil edilen ve riyaseti de kendi uhdesinde bulunan Fen Komisyonu, denizcilik reformu başlığı altındaki girişimler kapsamında Bahriye Nezareti bünyesinde faaliyete geçirilen komisyonlardan biri olup 26 Aralık 1883'te teşkil edilmişti. Komisyon, tersanede ve imalathanelerde üretilen ürünlerin kalitesini denetlemek, denizcilikte ilerlemiş ülkelerdeki gelişmeleri takip etmek, yeni teknolojiyi transfer etmek ve bu maksatla yabancı kitap ve risaleler ile aylık yayınlanmakta olan sanayi ve mühendislik gazeteleri takip etmek gibi misyona sahipti. Komisyonu'nun ilk teşkilinde İnşaiye Miralayı Mehmed Bey başkan olarak tayin edilmiş ve maiyetine 12 bahriyeli verilmişti.²¹ Komisyona atanan subaylar başta İngilizce olmak üzere en az bir yabancı dili iyi bilenler arasından seçilmişlerdi. Bahriye ile ilgili teknik konulardaki eserlerin tercüme ve neşriyle meşgul olan komisyonda Bahriye Matbaası'nda yayımlanacak eserler de incelenirdi. Fen Komisyonu, denizcilğe dair Avrupa'da yayınlanan ve önemli görülen çalışmaların tercümesinin yanı sıra *Ceride-i Bahriye* ve *Mecmua-i Fünun-ı Bahriye* adlı mecmuaları da yayınlıyordu. Bunlardan ilki 15 günde bir, ikincisi ise ayda bir olmak üzere yayınlanmak üzere ilk sayıları 26 Haziran 1889 tarihinde çıktı. Bazen kesintiye uğrasa da 1914 yılına kadar devam etti. Fen Komisyonu azası olarak Nutki'nin her iki süreli yayının düzenli olarak çıkmasında katkısı oldu. İlk sayılarından itibaren muhtelif sayılarında telif ve tercüme yazıları yayınlandı. Fen Komisyon üyeleriyle birlikte Nutki'ye de buradaki hizmetlerinden dolayı Sanayi-i Nefise Madalyası verildi.²² 21 Kasım 1890'da sağ kolağası rütbesine terfi eden Nutki'nin Fen Komisyonu'ndaki görevi 1904 yılına kadar sürdü.²³

Nutki, yukarıda açıklanan görevleri ifa ettiği dönemde, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 21. yıldönümünde (31 Ağustos 1897) açılan Bahriye Müze ve Kütüphanesi İdaresi'ne Miralay Hikmet Bey²⁴ müdür, o sırada kıdemli yüzbaşı rütbesinde bulunan Nutki de müdür muavini olarak tayin edildi.²⁵ Nutki, müze açılması için doğrudan Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'ya bir mektup

²⁰ DTA, YKLD.d. 3972/105; DTA, BN. 171/3878. 7 Teşrin-i sani 1306 (19 Kasım 1890) tarihli Şura-yı Bahriye ve Daire-i Bahriye'nin tezkeresi; *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 42-43, 49-55.63, 72-73, 83, 90-91, 94-96, 100-102, 105-109.

²¹ DTA, ŞUB.d. 89/2. 26 Aralık 1883.

²² *Ceride-i Bahriye*, sayı 80, 9 Haziran 1308, s. 58. Sanayi-i Nefise Madalyası; güzel sanatlar, yayıncılık, maarif gibi alanlarda başarısı görülenlere taltif amacıyla verilmekteydi. Bu madalyanın, 1893 yılından itibaren İftihar Madalyası'nın yerine ihdas edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz, Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2004, s. 290.

²³ DTA, YKLD.d. 3972/105; DTA, BN. 171/3878. 7 Teşrin-i sani 1306 (19 Kasım 1890) tarihli Şura-yı Bahriye tezkeresi. Nutki'nin başkanı olduğu Fen Komisyonunun 1904 yılındaki kadrosu için bkz. *Bahriye Salnâmesi*, (İstanbul: Matbaa-i Bahriye, Sene 1322), s. 33.

²⁴ Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin kuruluş sürecine ve Mehmet Hikmet Bey'in hayat hikâyesine ilişkin bkz. Mehmet Korkmaz, "Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin Kurucu Müdürü Mehmet Hikmet (Salahor) Paşa (1863-1934): Hayatı, Askerî Faaliyetleri ve Eserleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 43, (2020), s. 109-154.

²⁵ Bahriye Müze ve Kütüphanesi açıldığında Müdür Hikmet Bey ve Süleyman Nutki Bey'in de aralarında bulunduğu idareci kadroda yer alan şahısları gösteren fotoğraf için bkz. EK-2.

gönderdiğini ve teklifinin uygun görüldüğünü beyan etmektedir.²⁶ Müze bünyesinde oluşturulan kütüphanenin koleksiyonlarının geliştirilmesine yönelik yapılan kitap bağışları sırasında Nutki de kütüphaneye onlarca kitap hediye etmiştir.²⁷ Nutki'nin yazdıkları göz önüne alındığında müzenin teşkiline ilişkin teklifin kendisi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir vefa göstergesi olarak günümüzde Deniz Müzesi'nde bulunan konferans salonuna Süleyman Nutki'nin adı verilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde 22,5 yıl Bahriye Nazırı olarak koltuğunu muhafaza etmiş olan Hasan Hüsnü Paşa'nın 1903 yılında vefatından sonra yeni nâzır Celâl Bey'in Fen Komisyonu'nu lağvetmesiyle *Ceride-i Bahriye* ve *Mecmua-i Fünun-ı Bahriye* de kapanmıştır. Bu süreçte Nutki, İstanbul'dan uzaklaştırılarak Preveze Komodorluğuna tayin edilmiştir. 2 Temmuz 1898'de binbaşı rütbesine terfi etmiş olup 1904 yılının ağustos ayında Preveze Komodorluğundaki görevine başlamış ve dört yıl sonra 1908 yılının ağustos ayında İstanbul'a dönebilmıştır.²⁸ Preveze'de iken bahriyeli zabıtlere verdiği emirle Preveze maliye muhasebecisini zorla komodorluk emrindeki *Boyana* vapuruna getirterek hapsedtiği iddiasıyla hakkında tahkikat açılmıştır. İddiaya göre Nutki, bayram maaşı olarak verilen parayı tahsil için iki adet hususi senedi (biri 17 bin, diğeri 3 bin kuruş) muhasebeciye zorla imzalatmak istemişti. Bu yüzden kendisi ve olaya adı karışan bahriyeliler hakkında Divan-ı Harp'te muhakeme edildiler.²⁹ Muhakeme neticesinde Nutki de dâhil olmak üzere haklarında tahkikat yapılan zâbitler beraat etmiştir.³⁰

İstanbul'a döndükten sonra Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa tarafından *Ceride-i Bahriye*'yi tekrar çıkarma vazifesiyle birlikte Bahriye Matbaası'nın idaresi Nutki'ye verildi.³¹ Nutki, 27 Ağustos 1907'de kaymakam (yarbay) rütbesine terfi etti.³² Bahriye Matbaası'ndaki görevine devam ederken 1909 yılının ocak ayında İstanbul'dan Basra Komodorluğuna *Peleng-i Derya* torpidogöçerinin önce Beyrut'a ve oradaki *Marmaris* gambotunu da beraberine alarak Basra'ya hareketi kararlaştırıldı. Bu gambot daha evvel Basra'ya götürülmek üzere yola çıkarılmış, fakat Beyrut'a vardığında geminin seyre uygun olmadığı gerekçesiyle mürettebat gemiyi yola devam ettirmemişti. Meselenin halli için Bahriye Nezareti'nde değerlendirme yapılırken Nutki, daha evvel Basra'da bulunduğunu ve

²⁶ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 121. Nutki sonraki yıllarda kaleme aldığı "Bahriye Müze ve Kütüphanesi" (*Donanma Mecmuası*, Sene 4, Sayı 31-7, Eylül 1328, s. 348-349) makalesinde Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin kuruluş safhasına ve faaliyetlerine detaylı yer vermiştir.

²⁷ Nutki tarafından kütüphaneye hediye edilen kitaplardan isimleri tespit edilebilenler şunlardır: *Heyet-i Babri ve Seyr-i Sefâin*, (1868), İngilizce; *İnharaf Teyini İçin Alet*, (1288); *Fünun ve Ameliyat-ı Mellahiyeye Dair Mecmua* (1313), İngilizce; *Tensikat Lâyihası*, (Türkçe, el yazması); Woods Paşa, *Torpedo*, (1873), İngilizce; *Torpedo Sandalları Talimatı*; Yusuf İlyas, *Muharrir Mâi Babri*, (1304); Davidson, *Resm-i Makine*, (1870), İngilizce; *Usul-i Cedide Üzere Yapılan Sefâin Tonaları*, (1304); Binbaşı Nutki, *Babriye Harp Oyunu*, (1314), Thomas Kisi(?), *Coğrafya-yı Kadîm*, (1836), İngilizce; *Tabur Talimi Nizamnâmesi*, Ahmed Cemil, *Kanunnâme-i Cihadiyye*, (1260); Nutki, *Denizde Men'i Müsademe Nizamnâmesi*, (1315); Nutki, *Muhârebât-ı Bahriye-i Osmâniye, İtalya Taribi, İngiltere Bahriye Salnâmesi*, (1882); *Advantage Marya*, (1874), Rusça; Clark, *Abvâl-i Hava Mücehbezi*, (1886), İngilizce; *Rasadhâne-i Amire Kuyûdâtı*, (1304); *Kitâb-ı Mukaddes*. Bkz. *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Asâr-ı Nefise ve Kitâb-ı Mütenevvia Fibrîstî*, s. 2-3, 5, 7, 9, 12-13, 14-15, 20, 23-24, 27, 32, 40, 43.

²⁸ BOA, Y.MTV. 309/141; DTA, YKLD.d. 3972/105. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 112, 139; *İkdam*, 20 Temmuz 1898, s. 1.

²⁹ BOA, BEO. 2795/209592; DTA, BN. 361/13064. Maliye Komisyonu'ndan Bahriye Nezareti'ne, 20 Şubat 1905; DTA, BN. 361/13064. 2 Temmuz 1905 tarihli iddianame; DTA, BN. 361/13064. Bahriye Muhakemat Dairesi'nin 22 Temmuz 1905 tarihli yazısı. Nutki, bu olayı anılarında ayrıntılı olarak da anlatmaktadır. Bkz. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 130-132.

³⁰ BOA, DH.MKT. 948/91; DTA, BN. 361/13064. Bahr-i Sefid Umum Filo Kumandanlığından Bahriye Nezareti'ne, 5 Haziran 1905.

³¹ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 141.

³² DTA, YKLD.d. (Bahriye Nezareti Yoklama Kalemi Defteri), 3972/105.

tecrübesi olduğunu beyan ederek gambotu Basra'ya götürmeye gönüllü olduğunu açıkladı. Bu yönüyle göreve talip olarak sorumluluk üstlenen bir karaktere sahip olduğu da görülen Nutki, Basra Komodorluğu görevi de uhdesine verilerek 1909 yılının temmuz ayı sonlarında İstanbul'dan *Pelengi Derya* torpidogeçeri ile Basra'ya hareket etti. *Marmaris* gambotunu da beraberine almak üzere önce Beyrut'a, sonra her iki gemiyle Port Said'e geçti. Gemiler seyir esnasında Yemen'e geldiklerinde orada baş gösteren isyanların bastırılması amacıyla Basra'ya gönderilmeleri tehir edildi ve beş ay süreyle Yemen sahillerinde görev yaptılar.³³ Bu sırada cereyan eden isyan olaylarına ve bilhassa elim hadiselerin yaşandığı ve Osmanlı ordusundan 1.500'e yakın can kaybının bulunduğu "*Cızan Vak'ası*"³⁴ dair Nutki'nin hazırlayıp Bahriye Nezareti'ne gönderdiği rapor önemine binaen Sadaret, Dâhiliye ve Harbiye Nezareti ile de paylaşılmış, üzerinde müzakerelerde bulunulmuştur.³⁵ Nutki, gemileri 1910 yılının Şubat ayında Basra'ya ulaştırmış olsa da bu sırada yaş haddinden emekliliğe sevk edildiğinin tebliğ edilmesi üzerine İstanbul'a dönmüş ve 14 Eylül 1910'da emekli olmuştur. Emekliliğe sevk edilmesinin yaş haddinden olduğu resmi olarak bildirilmişse de Nutki bu durumun o sıradaki Bahriye Nazırı Halil Paşa ile kurmay başkanının kendi aleyhinde olmasına bağlamaktadır.³⁶ Nutki gibi Bahriye Mektebi'nden mezun olan kardeşleri Ömer Sıdkı ve Ali Rıza Seyfi'nin de erken denilebilecek yaşta ve albay rütbesine terfi edemeden emekli edilmiş olmaları da dikkat çekmektedir.

EMEKLİLİĞİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Nutki emekli olduktan sonra çalışmaktan geri durmamış, bahriyedeki tecrübelerini kamuoyu ve meslektaşları ile paylaşmıştır. Aşağıda açıklanacak olan denizciliğe ilişkin bazı meslek örgütlerinin kuruluşuna öncülük yaptığı gibi uzun soluklu devam ettiremese de bazı süreli yayınlar çıkarmıştır.

Osmanlı Seyrüsefain İdaresi Dersaadet Kaptan ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti Başkanlığı

21 Aralık 1911'de teşkil edilen Osmanlı Seyrüsefain İdaresi Dersaadet Kaptan ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti³⁷ Nutki'yi cemiyete başkan seçmiştir. Nutki bu cemiyetin bir yayını olarak –aşağıda detaylı olarak açıklanacağı üzere- önce *Deniz*, bunun kapanmasıyla *Umman* adlı bir gazete çıkarmıştır. Bu görevdeyken 1912 yılında uygulanmaya başlanan Osmanlı Seyrüsefain İdaresi Kaptan ve Makinistleri ile idare memurlarının maaşlarından devlet tarafından kesinti yapılması devlet ile adı geçen cemiyeti karşı karşıya getirmiştir. Nutki, cemiyetin reisi sıfatıyla 7 Şubat 1912'de hükûmete gönderdiği telgraflarda bunun kabul edilemeyeceğini, zaten maddi olarak zor durumda bulunan bu memurların sıkıntı çekeceklerini beyan etmiştir.³⁸ Bu sırada bazı gazetelerde cemiyetin gerekirse grev kararı alacağına ilişkin haberler çıkmıştır. Osmanlı hükûmeti böyle bir durumda Seyrüsefain İdaresi'nin resmi bir idare olması

³³ DTA, ŞUB. 2749/45. DTA, MKT. 7578/215; Mehmet Korkmaz, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, (İ.Ü. SBE. Basılmamış Doktora Tezi, 2018), s. 101.

³⁴ Cızan Vak'asında yaşanan elim hadiselerle dair ayrıntılı bilgi için bkz. Cabir Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005), s. 128-133.

³⁵ BOA, DH.MUİ. 1/42. Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne, 14 Teşrin-i evvel 1325 [27 Ekim 1909].

³⁶ DTA, YKLD.d. 3972/105; *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 147- 149.

³⁷ Süleyman Nutki, *Bahriye-i Ticariye Salmâmesi*, (İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1329), s. 4, 6; DTA, BN. 561/22015. Bahriye Nezareti'nin 8 Şubat 1912 tarihli yazısı. Cemiyetin nizamnamesi için ayrıca bkz. aynı eser, s. 6-11.

³⁸ Bkz. DTA, BN. 114/2705. Süleyman Nutki'den Harbiye Nezareti'ne ve Sadaret'e gönderilen 25 Kanun-ı sâni 1327 tarihli telgraflar.

hasebiyle buna teşebbüs edenlerin Divan-ı Harb-i Örfî'ye gönderileceklerini tebliğ etmiştir. Nitekim Nutki, Divan-ı Harb-i Örfî'ye celp edilmiş, yapılan sorgulamada konuya dair sadece mağduriyete dikkat çektiği ve greve ilişkin bir talebi olmadığına yönelik beyanda bulununca tahliye edilmiştir.³⁹ Nutki'nin cemiyet başkanı olarak gösterdiği tepkinin Sadaret, Harbiye ve Bahriye nezaretleri arasında bir etki oluşturduğu, hatta hükûmet tarafından cemiyetin hukuki yönden araştırılmasına kadar gidildiği ve bu yönde yazışmalar cereyan ettiği görülmektedir. Cemiyetin gemicilere iş bulma ve dayanışma maksatlı olduğu ve kamu yararına faydalı işler yaptığı hususu vesikalara yansımıştır.⁴⁰ Mesleki bir örgütlenmenin verdiği tepkinin hükûmet nezdinde etkisi görülmüştür.

Nutki, emekliliği döneminde tecrübe ve malumatından istifade edilmek üzere Bahriye Nezareti tarafından teşekkül edilen bazı komisyonlara da davet edilmiştir. 1914 yılında kapitülasyonların denizciliğe ve limanlara ilişkin yönlerini müzakere etmek üzere oluşturulan komisyona çağrılmış ve altı gün süreyle burada vazife yapmıştır.⁴¹ 1918 yılında Bahriye Nezareti bünyesinde deniz meteoroloji teşkilatının (İhbârât-ı Rihahiyye) yeniden tesisi gündeme geldiğinde Nutki, bu merkeze müdür olarak atanmış ve yaklaşık bir buçuk yıl burada görev yapmıştır.⁴²

Seyr-i Sefain Kılavuz ve Römorkör İdaresi Müdürlüğü

Nutki'nin emekliliği döneminde yaptığı önemli hizmetlerden biri de Mütareke'den sonra Seyrüsefain Umum Müdürlüğü bünyesinde İstanbul Kılavuz ve Römorkör İdaresi'nin kurulmasına öncülük etmesi olmuştur.⁴³ Aslında böyle bir idarenin kurulmasına ilişkin çalışmalara 1892 yılında teşebbüs edilerek bir komisyon kurulmuş ve talimatname hazırlanmışsa da icra safhasına geçirilememiştir. Nutki bu komisyondaki azalardan biriydi. O dönemde hükûmet nezdinde gerekli ilgiyi uyandırmayan Kılavuzluk Teşkilatı 1914 yılında Nutki'nin teşebbüsüyle tekrar gündeme getirildi.⁴⁴

Nutki, Kılavuzluk Teşkilatı'nın kurulmasına dair Sadaret'e gönderdiği telgrafında memleketin iktisadi ve inzibati hayatına faydalı olacağı görülen bu teşkilatın önemi üzerinde durmuştur. Bazı şirketlerin bunun için devlete yüklü miktarda para ödemek şartıyla imtiyaz talebinde bulduklarını hatırlatmıştır. Nitekim hükûmetin 1914 yılının mart ayında Liman Dairesi'nde bir komisyon teşkil etmesiyle çalışmalar başlanmış ve Avrupa'da buna ilişkin yürürlükte olan kurallar incelenerek bir nizamname hazırlanmıştır.⁴⁵ Fakat muhtemelen Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla çalışmalar devam ettirilememiştir. Savaş sona erdikten sonra İstanbul işgale uğrasa da işin peşini bırakmayan Nutki, teşkilatın kurulmasına ilişkin ısrarını sürdürmüştür. Sadaret'e gönderdiği 19 Mart 1919 tarihli telgrafında İstanbul Kılavuz ve Römorkör İdaresi'nin

³⁹ DTA, BN. 114/2705. Bahriye Nezareti'nden Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi Müdüriyeti'ne, 29 Şubat 1327 (11 Şubat 1912); DTA, BN. 114/2705. Harbiye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne, 16 Şubat 1327 (29 Şubat 1912); DTA, BN. 114/2705. Harbiye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne, 18 Şubat 1327 (2 Mart 1912).

⁴⁰ BOA, DH.İD. 132/9. Lef 1-5.

⁴¹ DTA, BN. 369/13372. Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi Beşinci Şubesine mahsus müsvedde evrak, 28 Eylül 1914.

⁴² Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, (2003), s. 150.

⁴³ Türkiye'de modern kılavuzluk teşkilatının kuruluşu ve gelişmesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Koraltürk, *Türkiye'de Kılavuz Kaptanlığın Tarihi/History of Turkish Pilotage*, Çeviri: Nilüfer Oral, (İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayınları, 2004), s. 30-114; aynı yazar, *Süleyman Nutki, Kılavuz Kaptanlık ve Siyah Kitap*, (İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayınları, 2009), s. 6-9.

⁴⁴ Murat Koraltürk, *Süleyman Nutki, Kılavuz Kaptanlık ve Siyah Kitap*, s. 7.

⁴⁵ DTA, BN. 574/22702. Süleyman Nutki'den Sadaret'e, 18 Mart 1919 tarihli telgraf; BOA, BEO. 4560/341978. Sadaret'ten Bahriye Nezareti'ne, 22 Mart 1919.

teşkilinin meşru bir hak olduğunu, işgal kuvvetlerinin bir müdahalesinin söz konusu olamayacağını Hariciye Nezareti tarafından teyit edildiğini bildirmiştir. İdarenin bulunmayışının hükûmetin haysiyetine zarar vereceğine ve hazinenin zararına olacağına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan idare teşkil edildiği takdirde umumi harp dolayısıyla işsiz kalan birçok emekli bahriyeli ile sivil kaptanlara yeni bir iş kapısı açılacağına vurgu yapmıştır. Kılavuz ve römorkör işlerinin yabancıların elinde kalmasının memleketin aleyhine olacağını değerlendirmiş ve teşkilatın bir an evvel kurulmasını talep etmiştir. Teşkilatın henüz uygulamaya geçirilememiş olmasının hazinenin zararına sebep olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

Nutki'nin ısrarı netice vermiş ve hükûmet teklifi kabul etmiştir. Deniz meteorolojisindeki görevinden istifa eden Nutki, İstanbul Kılavuz ve Römorkör İdaresi'ne müdür olarak atanmıştır.⁴⁷ Kendisine yardımcı olmak üzere muvazzaf iki bahriyeli yüzbaşı ile bir mülazım tayin edilmiştir.⁴⁸ Nutki'nin torunu Özdemir Nutku, haklı olarak bir yazısında, Türk kılavuzluk örgütünün kurulmasıyla yabancıların elinde bulunan kılavuzluk saltanatına son verildiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Nutki'nin buradaki görevinin ne kadar sürdüğü tespit edilememekle birlikte onun 9 Ekim 1923 tarihli bir dilekçesinden artık Kılavuzluk Teşkilatı görevinde bulunmadığı ve maddi olarak zor günler geçirdiği anlaşılmaktadır. Zira verdiği bir dilekçesinde yaşadığı maddi sıkıntılar sebebiyle kurucusu olduğu idare hasılatından uygun görülecek miktarda nakdi yardım istemiştir. Nutki'nin talebi incelenmiş ve onun bu teşkilatı kurmak ve idame ettirmekle devlete faydalı bir hizmette bulunduğu, milli bir müessese meydana getirerek memlekete önemli bir gelir kaynağı kazandırdığı mütalaa edilmiştir. Bu yüzden tespit edilecek uygun miktarda nakdi mükâfatın kendisine verilerek taltif edilmesinin yerinde olacağı kararı alınmıştır.⁵⁰ Diğer taraftan Nutki'nin bu talebi göz önüne alındığında onun hayatını maddi zorluklarla geçirdiği, emekli olduktan sonra da dâhil olmak üzere kiralık evlerde oturduğu, evin geçimini sağlamakta zorlandığı görülmektedir. Yaşına göre geç bir tarihte evlenen Nutki'nin çocuklarının çoğunun bu sırada eğitim safhasında oldukları da anlaşılmaktadır. Nutki, çektiği maddi sıkıntıları hatıralarında ayrıntılı olarak okuyuculara aktarmakta, İstanbul Bahriye Kumandanlığı ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile bu konuda yaptığı yazışmalara yer vermektedir.⁵¹

Yayıncılık Faaliyeti: *Umman ve Deniz Gazetelerinin Neşri*

Emekli olmadan iki yıl evvel II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük havası içinde yaşanan yayın patlaması sırasında Nutki, *Umman* adlı bir mecmua çıkarmıştır.⁵² 12 Kanun-ı evvel 1324/1 Zilhicce 1326 [25 Aralık 1908] tarihinde *Umman*'ın ilk sayısını yayınlamıştır. Fakat altı sayı yayımlandıktan sonra gazete kapanmıştır. Gazetede Rıza Şakir başyazar olarak künyede yer almıştır. Ali Rıza Seyfi,

⁴⁶ Aynı vesika; *DTA*, BN. 574/22702. Sadaret'ten Bahriye Nezareti'ne, 23 Mart 1919.

⁴⁷ *DTA*, BN. 574/22702. Bahriye Nezareti Birinci Daire Altıncı Şubesinin "Kılavuzluk İdaresinin Teşkili Hakkında" başlıklı 26 Mart 1919 tarihli yazısı; *DTA*. BDR. 46/1214. Bahriye Dairesi Riyaseti'nden Seyri Sefâin Müdüreyet-i Umumiyesi'ne, 9.10. 1923; *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 151.

⁴⁸ *DTA*, BN. 571/22580. Bahriye Nezareti İkinci Dairesinin 14 Mayıs 1919 tarihli mütalaa yazısı; *DTA*, BN. 571/22580. Bahriye Nezareti İkinci Daire Birinci Şube'nin 18 Mayıs 1919 tarihli yazısı. Nutki ile birlikte ataması yapılan bahriye zâbitlerinin künye bilgileri için bkz. *DTA*, YKL.d. Zâbitân Mevaki Münakale Defteri, 4073/419.

⁴⁹ Özdemir Nutku, agm., s. 145.

⁵⁰ *DTA*. BDR. 46/1214. Bahriye Dairesi Riyaseti'nden Seyr-i Sefâin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne, 09.10. 1923.

⁵¹ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 150-178.

⁵² *BOA*, DH.MKT. 2674/5. 16 Teşrin-i sâni 1324 [29 Kasım 1908].

Ali Haydar Emir, Ali Fahri gibi bahriye kökenli yazarlarla birlikte Nutki'nin ve Rıza Şakir'in yazıları yer almıştır.⁵³

Nutki, yukarıda bahsi geçen *Umman* tecrübesinden iki yıl sonra ve artık emekli olduğu bir dönemde yine yayıncılık işine girmiş ve uzun süreli olmasa da önce *Umman*, ardında da *Deniz* adlı süreli yayınları çıkarmıştır. Muvazzaf subayken Bahriye Nezareti'nin süreli yayınları olan *Ceride-i Bahriye* ile *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye*'nin yayınlanmasında kazandığı tecrübeleri emekli olduktan sonra bu yayınları çıkarmasında etkili olmuştur. *Umman* haftanın üç günü neşredilmek üzere çıkmıştır. 25 Teşrin-i sâni 1326 / 6 Zilhicce 1328'de [9 Aralık 1910] tarihinde ilk sayısı çıkan gazetede kardeşi Ali Rıza Seyfi başyazar olarak yer almıştır. Fakat bu süreli yayın çok kısa ömürlü olmuş ve ilk sayısının çıkmasıyla sınırlı kalmıştır.⁵⁴ Nutki, *Umman* adıyla farklı zamanlarda çıkardığı her iki süreli yayının ilk sayfasında logonun altında “Vukuât-ı zamandır eyleyen insanları ikaz / Sükûn-ı dâiminde şevki gelmez bahr-i ummânın” beytini kullanmıştır.

Nutki'nin yayıncılık macerası Osmanlı Seyrüsefain İdaresi Dersaadet Kaptan ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti Başkanı olduktan sonra da devam etmiş ve cemiyetin yayın organı olarak bu sefer haftalık *Deniz* adlı bir mecmua çıkarmıştır. Mecmuanın ilk sayısı 19 Kanun-ı sani 1327'de [1 Şubat 1912] yayınlanmış olup 35. sayıya kadar devam etmiştir. Mecmuada donanma, denizcilik, deniz ticareti gibi konulara dair haber ve yazılar yer almıştır. Bu mecmuada Nutki, bazen ismiyle bazen de isimsiz olarak yazılar kaleme almıştır.⁵⁵

VEFATI

Emekli olduktan sonra Osmanlı Seyrüsefain İdaresi Dersaadet Kaptan ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti'nin ve daha sonra kendisinin öncülüğünde kurulan İstanbul Kılavuz ve Römorkör İdaresi'nin başkanlığı görevlerinde bulunan ve yine bu süreçte Bahriye Nezareti'nin çeşitli komisyonlarına davet edilerek tecrübe ve önerilerinden istifade edilen Nutki, neredeyse son nefesine kadar aktif olarak çalışmıştır. Bu dönemlerde iki ayrı ikametgâhta kiracı olarak yaşadığı tespit edilmektedir. İlki Koşuyolu Caddesi Emin Bey sokağındaki 4 numaralı hane, ikincisi de Haydarpaşa'da İbrahimağa semtindeki bir hanedir.⁵⁶

Maruz kaldığı bazı hastalıklar ve bilhassa gözünde oluşan katarakt sebebiyle vefatından önceki aylarda evinde yatarak günlerini geçiren ve yine bu sırada boş durmayıp anılarını bizzat

⁵³ Nutki'nin *Umman*'da kaleme yazılar şunlardır: “Tarihten Mühim Bir Fıkra”, (sayı 1, 12 Kanun-ı evvel 1324, s. 3); “Bahriye İhtiyatları”, (sayı 1, 12 Kanun-ı evvel 1324, s. 4), (sayı 3, 17 Kanun-ı evvel 1324, s. 4), (sayı 4, 19 Kanun-ı evvel 1324, s. 4), (sayı 5, 28 Kanun-ı evvel 1324, s. 5), (sayı 6, 31 Kanun-ı evvel 1324, s. 4); “Tarih-i Ticaret-i Bahriye”, (sayı 2, 14 Kanun-ı evvel 1324, s. 4), (sayı 4, 19 Kanun-ı evvel 1324, s. 4); “İsmail Hakkı Bey'e Açık Mektub”, (sayı 6, 31 Kanun-ı evvel 1324, s. 4).

⁵⁴ *Umman*'ın bu sayısına Hakkı Tarık Us Kütüphanesi ile Milli Kütüphane'nin süreli yayınlar koleksiyonundan ulaşmak mümkündür. Haber ve yazılarda isim yer almamakla birlikte s. 13'te yer alan “*Ertuğrul Seferi Yabut Fâili Meçbul Kalmış Bir Cinayet Ertuğrul Fırkateyni Kumandanı Osman Paşa*” adlı yazının Nutki tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonra *Ertuğrul Faciası* adlı eserinde bu başlıklı yazısından da bahsetmektedir.

⁵⁵ 15 günde bir yayınlanan *Deniz* adlı mecmuada deniz ticaretinin yanı sıra deniz harp tarihi, tahlisiye, dalgıçlık gibi denizcilik farklı konularında yazı ve haberler mevcuttur. Yazılarda genelde isim mevcut olmamakla birlikte çoğunu Süleyman Nutki'nin kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Mesela Basra ile ilgili iki yazıda isim mevcut olmasa da yazarın daha evvel oradaki tecrübelerinden bahsetmesi yazının Nutki'ye ait olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bkz. “*Basra'da İdare-i Nehriye Fabrikası*”, (sayı 27, 5 Temmuz 1328, s. 2), “*Basra Bahriyesi*”, (sayı 28, 26 Temmuz 1328, s.3). Süleyman Nutki'nin doğrudan imzası bulunan aynı mecmuada yer alan iki yazı için bkz. “*Bahriye Müverrihi Muâsırımız Safvet Beyefendi'ye*”, (sayı 30, 9 Ağustos 1328, s. 4), “*Liman Dairesinin Nazar-ı Dikkatine*”, (sayı 33, 30 Ağustos 1328, s. 4).

⁵⁶ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 159, 167.

yazan, bazen de oğullarına anlatarak onlara yazdıran Nutki, 15 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Ölümü üzerine Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı tarafından Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan ilanda “*kudema-yı ümera-yı bahriyeden olup ilmî ve edebî çalışmalarıyla da bilinen Süleyman Nutki Bey'in bahriye mesleğine senelerce verdiği güzide hizmetlerinin bahriye için iftihar vesilesi olduğu*” ifadesi kullanılmıştır. Vefatından büyük üzüntü duyulduğu ve son ihtiram vazifesini ifa etmek için bahriye zâbitlerinin 17 Ekim 1924 Cuma günü saat on buçukta Haydarpaşa vapur iskelesinde cenaze merasimine iştirak etmeleri hususu ilanda rica edilmiştir.⁵⁷ Nutki'nin cenazesi 17 Ekim'de Karacaahmet Mezarlığı'ndaki ebedi istirahatgâhına defnedildi.

Süleyman Nutki Bey'in; Emrullah (d.1902-ö.1980),⁵⁸ Seyfullah (d.1903),⁵⁹ Atullah (d. 1904-ö. 1994),⁶⁰ İbrahim Sadullah (d.1908) ve Hayrullah (d.1906-ö.1935) isimlerinde beş erkek evladı bulunmaktadır.⁶¹

YAZARLIK HAYATI: KİTAP VE MAKALELERİ

Süleyman Nutki'nin telif ve çeviri olarak üzerinde çalıştığı eserler incelendiğinde onun geç dönem Osmanlı deniz harp tarihi ile deniz ticareti konularına odaklandığı, yine denizcilikle ilgili olmak üzere iki lügat hazırladığı görülmektedir. Kitapları basım tarihine göre aşağıda ele alındıktan sonra çeşitli dergilerde yazdığı makalelerinden ulaşılabilenlerin künye bilgileri paylaşılacaktır.

Kurna ve Fed'am Çavuş

Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1304. 49 sayfa. Basra'nın Kurna kasabasında ilkel deniz vasıtalarıyla nehirde yolculuk yapan Fed'am isimli bir çavuşun eşkiya tarafından katledilmesinin konu edildiği edebiyat kategorisinde hikâye türü bir eserdir.⁶²

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 17 Teşrinievvel 1924, s. 5. “Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'ndan” başlıklı ilan.

⁵⁸ Emrullah Nutku, 14 Ocak 1914'te Bahriye Mektebi'ne öğrenci olarak girdi. Bahriye Nezareti tarafından 1918 yılının ilk aylarında tahsil için Almanya'ya gönderildi. Aynı yılın sonlarında İstanbul'a döndü ve zırhlı gemilerde görevlendirildi. Milli Mücadele esnasında 1 Ekim 1921'de Anadolu'ya geçti. Preveze gambotu seyir zabıtlığı vazifesinde bulundu. 1925 yılında yüzbaşı rütbesine terfi etti. Diğer taraftan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduğundan bahriyede askerî hâkim sınıfına geçti. 1934 yılında emekliye ayrıldı. Bkz. *DTA*, YKL.d. Zâbitân Künye Defteri, 3949/155-156. Kadıköylü Mehmed Emrullah bin Süleyman Nutki'nin askerî safahatına dair künyesi. Emrullah Nutku, IX. Dönem Erzurum, X. Dönem ise Trabzon milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Deniz tarihine ve siyasi konulara ilişkin kaleme aldığı eserleri mevcuttur.

⁵⁹ Askerî tabip olduğu ve albay rütbesine kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. *Kı'a Tabipliği Notları* adlı bir eseri, Genelkurmay Başkanlığı tarafından (Ankara 1943, 27 s.) yayınlanmıştır.

⁶⁰ Atullah Nutku, 1918 yılında Bahriye Mektebi'ne girdi. 1925 yılında inşaiyye mühendisi olarak teğmen rütbesiyle mezun oldu. 1937'de yüzbaşı, 1941'de binbaşı rütbelerine terfi etti. 1939 yılında gemi inşası hususunda ihtisas yapması amacıyla devlet tarafından İngiltere'ye gönderildi. 1941'de İstanbul'a döndüğünde İstanbul'da tersanede gemi inşasında görev yaptı. Bkz. *DTA*, YKL.d. Zâbitân Künye Defteri, 3966/118-119. Haydarpaşalı Atullah bin Nutki'nin askerlik safahatına ilişkin künye kaydı. Ata Nutku için ayrıca bkz. Gökhan Tok, “Türkiye'nin Gemi Yapan Adamı Ata Nutku”, *Bilim ve Teknik*, Mayıs 1997, s. 70-77.

⁶¹ Ailenin soyağacına ilişkin bkz. Osman Yıldız, *agt.*, s. 13; Aydın Eken, *age.*, s. 5.

⁶² Nutki anılarında eserin ortaya çıkış hikâyesini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bkz. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, (2003), s. 83. Eser, Atatürk Kitaplığı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi ile Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu ile mevcuttur. Esere dair değinilmesi gereken hususlardan biri de Bahriye Kalyon kâtiplerinden Ahmed Şekib'in, *Kurna Yahut Fed'am Çavuş* adlı bir eseri neşretmek üzere Maarif Nezareti'ne müracaat ettiği görülmektedir. Bu müracaata 6 Mayıs 1303 tarihinde nezaretçe müspet cevap verilmiştir. Fakat Ahmed Şekib'in yayınlanmış böyle bir eseri mevcut değildir. Ancak Nutki'nin eseriyle aynı isimde olması dikkat çekmektedir. Ahmed Şekib'in müracaatına Maarif Nezareti'nce verilen 6 Mayıs 1303 tarihli cevaba ilişkin vesika Nutki'nin Deniz Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu'nda bulunan hatıratı arasındaki müteferrik evrak içinde (envanter nu: AA.7290/demirbaş nu: 7029.7046) bulunmaktadır.

Mühendisin Refiki (Müellifi Henry Layard)

İngilizce'den Çeviren Bahriye Kolağası Süleyman Nutki, Matbaa-ı Ebuza'ya, Kostantiniyye 1303, 156 sayfa. Gemi kaptanları ile bahriyeli öğrencilerin denizcilğe dair bilgilerini artırmaya yönelik rehber mahiyetinde hazırlanmış bir eserdir. Eser, Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege bağışı kitaplar arasında mevcuttur.

Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye

Bahriye Matbaası, İstanbul 1307, 132 sayfa. Eserin adı bazı nüshalarda “Musavver Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmaniyye” olarak geçmektedir. Eser, bir giriş ve 10 bölümden oluşmaktadır. Şehzade Süleyman'ın Rumeli'ye geçişinden Rusların 1853 Sinop Baskını'na kadar olan dönemdeki önemli deniz savaşları, isimleri belirtilmemiş olmakla birlikte Türkçe ve İngilizce kaynaklardan derlenerek genel hatlarıyla okuyucuya sunulmaktadır. Fakat metin içerisinde verilen bilgilerin ve bilhassa rakamsal verilerin kaynak gösterilmeden yazılmış olması kitabın bir referans eser olma özelliğine gölge düşürmekle birlikte bunun dönemin yazım tekniğinin gereği olduğu da unutulmamalıdır. Eser, Türk deniz harp tarihi yazımı açısından incelendiğinde, çok kapsamlı olmasa ve akademik bir yazım tekniğiyle kaleme alınmamış da olsa konuya kronolojik bakış açısıyla yaklaşan, bu alanda yapılmış ilk çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle Nutki, iddia edildiği gibi sadece sözlük ve hatırat türü eserler kaleme alan veya tercüme eserleri bulunan bir yazar kategorisinde olmayıp deniz harp tarihine dair telif eseri bulunan yazarlar arasında olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Nutki'nin bu eseri, sonraki yıllarda Latin harflerine aktarılarak yayınlanmıştır.⁶³

Bahriye Kur'a Neferi, Birinci Sene

Bahriye Matbaası, 1307, 44 sayfa; Bahriye Kur'a Neferi, İkinci Sene, Bahriye Matbaası, 1307, 106 sayfa; Bahriye Kur'a Neferi, Üçüncü Sene, Bahriye Matbaası, 1310, 59 sayfa; Bahriye Kur'a Neferi, Dördüncü Sene, Bahriye Matbaası, 1312, 55 sayfa; Bahriye Kur'a Neferi, Beşinci Sene, Bahriye Matbaası, 1313, 53 sayfa. Eser bahriyeli bir neferin gözünden talimler, gemide yaşam ve deniz seyahatlerine dair önemli detayları hikâye ederek okuyucuya sunmaktadır. Bu yönüyle edebî hikâye türü bir çalışmadır. Nutki'nin harp gemileriyle yaptığı seyirlerde edindiği tecrübesinin izlerini bu eserin kurgusuna ustaca yansıttığı görülür. Eser hazırlanırken kur'a neferinin beş yıl askerlik yapmasından yola çıkılarak elde edilmiş olan tecrübeler her yıla bir cilt olmak üzere beş ayrı cilt olarak basılmıştır. Nutki, eserin başında Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'ya hitaben yazdığı bir teşekkür yazısında, bu eserin bahriye askerlerine okutturulmasının faydalı olacağı mütalaasında bulunmuştur.

Ceride-i Bahriyye'de yer alan bir ilanda eserden herkesin istifade edebileceği ve adeta bilimsel bir roman tarzında yazıldığı, okuyucuda merak uyandıracağı, zihni yormayacağı ve bahriye askerleri için de bir okuma kitabı olabileceği beyan edilmiştir. Kitabın satışından elde edilecek gelirin Bahriye Matbaası'na bağışlanacağı açıklanmıştır.⁶⁴ Eser sonraki yıllarda beş cildi bir arada olarak Latin harfleriyle yayınlanmıştır.⁶⁵ Bu yayında eserin orijinal baskısında giriş kısmında yer alan Nutki'nin

⁶³ Bkz. Süleyman Nutki, *Osmanlı Deniz Savaşları (Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye)*, Yayına Hazırlayanlar: İskender Pala ve diğerleri, 2. Baskı, (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Yayınları, 1993).

⁶⁴ *Ceride-i Bahriyye*, sayı 140, 27 Eylül 1310, s. 128.

⁶⁵ Bkz. Süleyman Nutku, *Bahriye Kur'a Neferi*, Yayına Hazırlayan: Emrullah Nutku, 3. Baskı, (Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2005), 154 sayfa.

Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'ya hitaben kaleme aldığı teşekkür yazısı ile esere ilişkin bazı bahriyeli zabıtların mütalaalarını yansıtan giriş yazılarının konulmadığı görülmektedir.

Aden Körfezi Rehberi, Mütercimi

Süleyman Nutki, Bahriye Matbaası, 1310, 276 sayfa. Kızıldeniz'in güneyindeki en stratejik mevkiilerden olan Babülmendeb Boğazı'ndan Basra Körfezi'ne giriş mevkiinde bulunan Hürmüz Boğazı'na kadar olan Arap Yarımadası sahillerine ilişkin malumat içeren rehber mahiyetinde bir eserdir. Bahriye Fen Komisyonu'nun İngilizce'den Türkçe'ye çevrilecek eserler projesi kapsamında İngilizce'den tercüme edilmiştir. Nutki söz konusu çalışmayı tercüme ederken Muhib-i Sürur fırkateyni ve Akka gambotuyla ayrı zamanlarda İstanbul'dan Basra'ya yaptığı seyir esnasındaki tecrübelerini esere yansıtmıştır. Bu haliyle eserin birebir aynen tercüme olmadığı, mütercim tarafından bazı bilgiler ilave edildiği görülmektedir.

Denizde Men'i Müsadememe

Yazarı: Thomas Gray, mütercimi: Süleyman Nutki, Bahriye Matbaası, 1314, 128 sayfa. Uluslararası Denizde Çatışmayı Önleme Nizamnamesi'nin şerhi olan bu eser, İngilizce'den tercüme edilmiştir. Kitap olarak basılmadan evvel Ceride-i Bahriye'nin muhtelif sayılarında aynı başlıkla tefrika edildiği de anlaşılmaktadır.

Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcud Âsâr-ı Nefise ve Kitab-ı Mütenevvia Fihristi (Hazırlayanlar: Süleyman Nutki - Miralay Hikmet)

56 sayfa, 39 cm. Süleyman Nutki'nin Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi Müdürü Albay Mehmet Hikmet Bey ile birlikte hazırladığı bu katalogun basım yılı dış kapakta 1317, iç kapakta ise 1315 olarak yazılmıştır. Bahriye Matbaası'nda basılmış olup Bahriye Müzesi ve Kütüphanesi'nin hazırlanan ilk katalogu olma özelliğine sahiptir. Eserin basılı nüshası sadece Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bahriye Müzesi'nin bu ilk katalogundan sonra bilinen ikinci katalogu 1917 yılında basılmıştır.⁶⁶ Bu eser, Süleyman Nutki'nin hazırladığı eserler arasında şimdiye kadar gösterilmemiş veya görülmemiş olup ilk defa bu makalede konuya dikkat çekilmiştir.

Basra Körfezi Rehberi

Mütercimi: Süleyman Nutki, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1317. Osmanlı Devleti'nde Basra Körfezi'ne dair hazırlanan ilk basılı eser olan bu çalışma, körfezin bütün sahilleri başta olmak üzere limanlar, adalar, deniz fenerleri ve sahil şehirlerinin fiziki özelliklerine dair bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu kitap aslında İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin periyodik olarak yayınladığı ve ilk baskısı 1864 senesinde yapılan *The Persian Gulf Pilot*⁶⁷ adlı eserin 1883 senesinde yapılan ikinci basımının tercümesidir. Fakat yapılan tercümenin asıl metnin aynısı olmadığı da görülmektedir. İngilizce nüshada bölgedeki devletlerin hâkimiyet alanlarıyla ilgili bilgiler İngiliz politikalarına uygun verilmişken, Nutki'nin yaptığı tercümede bu kısımlar değiştirilerek Osmanlı Devleti'nin bakış açısına göre okuyucuya sunulmuştur. Nutki kendi tecrübeleri neticesinde elde ettiği malumatı da

⁶⁶ *Bahriye Müzesi Kataloğu*, Hazırlayan: Ali Sami, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1333/1917), 84 sayfa+40 resim. Eser, Atatürk Kitaplığı ve Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi koleksiyonlarında mevcuttur.

⁶⁷ *The Persian Gulf Pilot*, Compiled by C.G. Constable – A. W. Stiffe, Second Edition, Hydrographic Office, (London: 1883).

eserin ilgili bölümlerine dâhil etmiştir.⁶⁸ Bu çalışma, İngiliz Deniz Kuvvetlerinin periyodik yayınlarından olan *The Red Sea and Gulf of Aden Pilot* adlı eserin tercümesi olan Rehber-i Bahr-i Ahmer⁶⁹ ve Aden Körfezi Rehberi adlı eserlerle birlikte ele alındığında Süveyş'ten itibaren Basra'ya kadar yolculuk yapacak denizcilere Kızıldeniz, Aden körfezi, Umman Denizi ve Basra Körfezi olmak üzere Arap Yarımadası sahillerine dair malumat vermesi açısından önem arz etmektedir.

Istılâhât-ı Bahriye

Matbaa-i Bahriyye, 1321, 100 sayfa. Çeşitli gemi türleri ile bunların aksamının levhalar (çizimler) üzerinden tanıtıldığı bir eserdir. Kullanılan denizcilik terimlerinin açıklamaları mevcut olmayıp sadece çizimler üzerindeki yerlerinin işaret edildiği ve ilgili yerlere numaralandırıldığı görülmektedir. Bu eserde verilen çizimler ve bilgiler daha evvel Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye'nin farklı sayılarında yayınlanmıştır. Istılâhât-ı Bahriye adıyla 1309 (1892) yılında (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye) o sırada İstanbul Liman Reisi olan William Thompson tarafından yayınlanan bir çalışma daha bulunmakta olup bu eserde Türkçe, İngilizce, Fransızca karşılıklarıyla denizcilik terimleri verilmiştir. Süleyman Nutki'nin eseriyle karıştırılmaması gereken bu çalışmanın Türk sularında seyreden yabancılara, kendi dillerinde bulunan terimlerin Türkçe karşılıklarını vermek üzere düzenlenmiş rehber olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰

Ertuğrul Firkateyni Faciası (Vesâik-i Resmîye ve Hususîyeye Müstenittir)

Muharriri: Süleyman Nutki, sahibi ve nâşiri: İbrahim Edhem, Matbaa-i Bahriyye, 1327, 133 sayfa+ sayfa sonunda 10 fotoğraf. Bu konuya dair yapılmış ilk kitap çalışması olup aynı zamanda hâlen de en önemli kaynak olma niteliğini taşımaktadır. Çalışmanın ana gövdesini Ertuğrul firkateyninin Japonya seyahatine ilişkin daha evvel Ceride-i Bahriye'de yayınlanmış yazılar oluşturmaktadır. Geminin kumandanı Osman Paşa'nın yolculuk esnasında gönderdiği telgraf ve mektupların tefrika hâlinde Ceride-i Bahriye'de yayınlandığı göz önüne alındığında bu çalışmanın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Firkateyn seyir esnasındayken oradan gönderilen haberler ve mektupları tefrika hâlinde Ceride-i Bahriye'de yayınlayan Nutki, II. Meşrutiyet döneminde konuyu bir kitap hâline getirirken bunları kitabına almakla birlikte aynı zamanda yaşanan faciayı ve sonrasındaki gelişmeleri kendi yorumuyla okuyucuya aktarmıştır. Facianın yaşandığı yıllarda sansür sebebiyle İstanbul'daki matbuatta konuya dair olumsuz bir değerlendirmenin yayınlanması mevzu bahis olamayacağı göz önünde bulundurulduğunda Nutki'nin sonradan konuya dair eleştirel bir yaklaşımla bu konuda kitap yazması ayrıca kayda değerdir. II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlük havası içinde basımı gerçekleştirilen eserde Nutki, daha evvelki eserlerinde pek görülmeyecek bir şekilde giriş kısmında, bu facianın yaşanmasına sebep olarak Sultan II. Abdülhamid'i ve dönemin Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'yı göstermiştir. Yaşanan faciayı, II.

⁶⁸ Basra Körfezi Rehberi adlı eserle ilgili yapılan bir değerlendirme için bkz. Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar*, (Ankara: TTK Yayınları, 2004), s. 4. Benzer bir diğer değerlendirme için bkz. Burcu Kurt, *Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu*, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), s. 2.

⁶⁹ *Rehber-i Bahr-i Ahmer*, Mütercim ve Nâşirleri: Bahriye Yüzbaşı Cemal – Bahriye Mülâzımı Tefvik, (İstanbul: İstapan Matbaası, 1307). Eserin mütercimleri Kızıldeniz ile ilgili kendi şahsi izlenimlerini ve Süveyş Kanalı Nizamnamesini de esere ilave etmişlerdir.

⁷⁰ Thompson'un eserinin tıpkıbasımı 1995 yılında Deniztemiz Derneği tarafından gerçekleştirilmiştir. Konuya ilişkin değerlendirme için bkz. Mustafa Pultar, "Kültür Gemimizin Grandisindeki Subay", *Yelken Dünyası*, sayı 239, (Mart 2004), s. 82. Hem Thompson'un hem de Nutki'nin yayına hazırladığı iki eserle ilgili bir değerlendirme için ayrıca bkz. aynı yazar, "İlk Türkçe Denizcilik Sözlükleri", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 34, (2005-2006), s. 302-303.

Abdülhamid döneminin en kara tablolarından ve en ürpertici cinayetlerinden biri olarak nitelendiren Nutki, beş yüz civarında iyi yetişmiş denizci subayın hayatının çürük bir tekne içinde kasıtlı olarak bir tehlike girdabına atıldığı yorumunda bulunmuştur. Eserlerinde II. Abdülhamid dönemi bahriye ve donanma politikasına pek değinmeyen Nutki, Ertuğrul'un İstanbul'dan hareket edeceği günlerdeki genel durumu özetlemek için kurduğu bir cümlede, o sırada bahriye zabitelerinin bütün hayatlarını Haliç'e esir olarak geçirdiklerinden söz etmiştir.⁷¹ Nutki, bu eserin yayımından evvel çıkarmış olduğu Umman adlı süreli yayının ilk sayısında (9 Aralık 1910) kendisinin kaleme aldığı ve Ertuğrul fırkateyni kumandanı Osman Paşa'nın hayatını anlattığı bir yazısında faciayı "Fâilî mektûm kalmış bir cinayet" olarak tanımlamıştır.

Konuya ilişkin en fazla kaynak gösterilen eser olan bu özgün çalışma, Nutki'nin deniz harp tarihi ve Türk denizcilik tarihi alanında önemli yazarlar arasında yer aldığı en önemli göstergelerinden biridir. Bu kitap sonraki yıllarda Latin harfleriyle dili sadeleştirilerek de basılmıştır.⁷² Eserin Arap harfli baskısı, Atatürk Kitaplığı'nda ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda mevcuttur.

Bahriyye-i Ticariyye Salnâmesi

Matbaa-i Bahriyye, 1329, 131 sayfa. Nutki, bu çalışmayı Dersaadet Kaptanlar ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti reisi olduğu dönemde yapmıştır. Osmanlı Kaptan ve Makinistler Cemiyeti'nin salnâmesi olan bu eser, Osmanlı Devleti'nde deniz ticaretine ilişkin ilk ve tek salnâme olma özelliğine sahiptir. Eserde cemiyetin nizamnamesi de mevcuttur. Bu salnâmenin transkripsiyonu ile değerlendirmesi yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁷³

Kâmûs-ı Bahrî

Matbaa-i Bahriyye, 1333, 425 sayfa. Denizcilik, gemicilik ve deniz teknolojisi terimlerine ilişkin alanında hazırlanmış ilk ve en önemli sözlüklerden biridir. Bu eserin sonraki yıllarda Latin harfleriyle basımı da gerçekleştirilmiştir.⁷⁴ Bu yayını gerçekleştiren Prof. Dr. Mustafa Pultar, aynı zamanda Nutki'yi tanımlamak amacıyla kullandığı "Kültür Gemimizin Grandisindeki Subay" başlıklı makalesinde Kamus-ı Bahrî için "Nutki, bu sözlüğünden başka bir şey yayımlamamış olsaydı bile, deniz kültürümüzün en önemli katkılarından birini yapmış sayılırdı" ifadesini kullanmıştır.⁷⁵ Kamûs-ı Bahrî, deniz harp tarihi, deniz ticareti veya özetle söylemek gerekirse denizcilik tarihi çalışanların hâlen yegâne başvuru kaynağı arasında yer almaktadır.

⁷¹ Süleyman Nutki, *Ertuğrul Fırkateyni Faciası*, (İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1327), s. 7.

⁷² Bkz. Süleyman Nutki, *Resmî ve Özel Belgeler Işığında Resimli Ertuğrul Fırkateyni Faciası*, Osmanlıca'dan çeviren: Nevzat Çelik ve diğerleri, yayına hazırlayan: Yaşar Necdet Çelik-Süleyman Sezer, (İstanbul: Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, DZKK. Yayınları, 2005), 113 sayfa.

⁷³ Bkz. Kasım Sözer, *1913 Tarihli Bahriyye-i Ticariyye Salnamesindeki Bilgiler Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Deniz Ticaret Yapısının Değerlendirilmesi*, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 253 s.

⁷⁴ Bkz. Süleyman Nutki, *Kamûs-ı Bahrî Deniz Sözlüğü*, Hazırlayan: Mustafa Pultar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 367 sayfa.

⁷⁵ Mustafa Pultar, "Kültür Gemimizin Grandisindeki Subay", s. 82. Aynı yazar, bu makalesinden bir sene sonra kaleme aldığı diğer bir makalesinde ilk Türkçe denizcilik sözlüklerini ele almış ve bu kapsamda Nutki'nin hem İstılahat-ı Bahriye hem de Kamus-ı Bahrî adlı eserlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bkz. Mustafa Pultar, "İlk Türkçe Deniz Sözlükleri", s. 299-306.

İstanbul Limanıyla Boğazlarda ve Marmara Havzasında Kılavuzluk ve Römorkör Teşkilatı Safahatına Ait Siyah Kitab

Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1336, 42 sayfa. Bu çalışma Türkiye'de modern bir kılavuzluk teşkilatının kurulması ve bunun önemine ilişkin olup, teşkilatın kurulması ve tarihçesi konusunda önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu eser, Atatürk Kitaplığı'nda ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege bağışı kitaplar arasında mevcuttur. Eserin Latin harfleriyle yayını da gerçekleştirilmiştir.⁷⁶ Bu çalışma Nutki'nin hayattayken basımını gerçekleştirdiği son kitap olarak kayıtlara geçmiştir.

Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları

Hazırlayan: Nurcan Bal, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2003. Süleyman Nutki'nin kendisinin yazdığı yahut da çocuklarına yazdırdığı hatıraları on bir defter hâlinde olup bunlar torunu Yavuz Nutku tarafından 2001 yılında Deniz Müzesi Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Arap harfleriyle kaleme alınan hatırat 2003 yılında Latin harfleriyle sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Hatırat arasında Nutki'nin eşi Firûze Hanım'a ait iki defter ile Ertuğrul fırkateyni süvarisi Ali Bey'in Nutki'ye fırkateynin seyrine ilişkin gönderdiği bazı mektuplar da mevcut olup bunların yayınlanmadığı görülmektedir. Nutki'nin hatıraları geç dönem Osmanlı denizcilik tarihi açısından son derece önemli olup ailesi, eğitimi, donanmadaki görevleri, Bahriye Nezareti'ndeki yayıncılık faaliyetleri, Deniz Müzesi'nin kuruluşu, Bahriye Matbaası gibi çok farklı konularda birinci elden bilgi vermektedir.

Nutki'nin hatıratını ihtiva eden defterler Deniz Müzesi Kütüphanesi'ne bağışlanmadan önceki yıllarda özetlenerek ve dili sadeleştirilerek birkaç yayına konu olmuştur. Bunlardan ilki 1958 yılında (Ağustos-Eylül-Ekim) aylarında 64 sayı halinde Cumhuriyet gazetesinde Nutki'nin kardeşi Ali Rıza Seyfioğlu'nun izniyle Cemaleddin Saracoğlu tarafından bir yazı dizisi hâlinde yayınlanmıştır. 1973 yılında ise Emrullah Nutku ve Ata Nutku'nun izniyle Osman Öndeş tarafından sadeleştirilerek Hayat Tarih Mecmuası'nın Ağustos sayısından itibaren her ay "Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları" başlığı altında 1974 yılının Ocak sayısı da dâhil olmak üzere yayınlanmıştır.

Nutki'nin yukarıdaki eserlerinin haricinde kaleme aldığı yazı ve makaleleri Ceride-i Bahriye, Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye, Donanma Mecmuası, Risale-i Mevkute-i Bahriye gibi dergilerde yayınlanmıştır. Ceride-i Bahriye'nin çeşitli kütüphanelerde (Hakkı Tarık Us, Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane, Deniz Müzesi Kütüphanesi) farklı sayıları bulunmakla birlikte tam koleksiyonuna ulaşmak mümkün olmadığından Nutki'nin yazılarının tespiti de güç olmaktadır. Bu mecmuada şimdilik rastlanılan yazıları şunlardır:

- "Sefâin Pusulalarının Tashih ve Tanzimi", (sayı 399, 4 Kanun-ı evvel 1324, s. 112).

- "Ceride-i Bahriye Başmuharriri Süleyman Nutki Bey'in Bahriye İhtiyatlarını Teşkil Eden Sivil Gemiciler Hakkındaki Konferansı", (sayı 411, 12 Mart 1325, s. 211-212).

⁷⁶ Bkz. Süleyman Nutki, *Kılavuz Kaptanlık ve Siyah Kitab [İstanbul Limanıyla Boğazlarda ve Marmara Havzasında Kılavuzluk ve Römorkör Teşkilatı Safahatına Ait Siyah Kitab]*, Hazırlayan: Murat Koraltürk, (İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayını, 2009), 36 sayfa. Ayrıca yine aynı yazarın Nutki'nin bu eserine ilişkin bir değerlendirme yazısıyla birlikte çevirisini yaptığı bir diğer çalışması için bkz. Murat Koraltürk, "Süleyman Nutki ve Siyah Kitab", *Müteferrika*, sayı 31, (2007 Yaz), s. 131-163.

- “Basra’da Asayiş”, (sayı 414, 2 Nisan 1325, s. 229-230).

Nutki'nin Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye’de yazdığı yazılar ise şunlardır:⁷⁷

- “Ertuğrul Talim Firkateyni” (sayı 1, Haziran 1305, s. 1-7),

- “Sevkiyât-ı Âsâkir-i Berriye” (sayı 1, Haziran 1305, s. 8-10); (sayı 2, Temmuz 1305, s. 42-45); (Teşrin-i evvel 1305, sayı 5, s. 162-164); (sayı 6, Teşrin-i sani, 1305, s. 202-205); (sayı 8, Kanun-ı sâni 1305, s. 281-285); (sayı 9, Şubat 1305, s. 319-324).

- “Sanayi-i Bahriyye”, (sayı 2, Temmuz 1305, s. 51-53); (Teşrin-i evvel 1305, sayı 5, s. 165-168); (sayı 6, Teşrin-i sani, 1305, s. 206-210); (Temmuz 1306, s. 163-170).

- “Bir Dakikadan Az Bir Zamanda Denizde Vakt-i Hakiki Mühlik Tayini”, (Kanun-ı evvel 1305, c. 1, sayı 7, s. 241-253).

- “Şems-i Daire Semt-i Evvel Üzerine Geldikte Alınan İrtifâ ile Tûl Tayin Etmek”, (Haziran 1306, s. 113-129).

- “Kömür Hamûlesi”, (Temmuz 1306, s. 146-154); (Ağustos 1306, s. 185-196).

- “Pusuluları Bit-tashih İnhirafı Tecrid Etmek Usûlü”, (Eylül 1306, s. 225-232); (Teşrin-i evvel 1306, s. 265-270)

- “Tüccar Talim Sefâini ve Terakkiyât-ı Bahriyye Böyle Hâsil Olur”, (Teşrin-i sâni 1306, s. 305-318).

- “Sefâine Vaz’ Olunacak Pusuluların Tayin-i Mevkileri”, (Kanun-ı evvel 1306, s. 345-354).

- “Sahil Muhafazasına Mahsus Toplar”, (Kanun-ı sâni 1306, s. 385-388).

- “Âsâr-ı Kadimede İnşa Olunan Sefâin-i Cesîme”, ((Kanun-ı sâni 1306, s. 389-394).

- “Tetkikat-ı Tarihiyye”, (Mayıs 1307, s. 81-96); (Haziran 1307, s. 121-140).

- “Denizde Men’-i Müsademe”, (Ağustos 1307, s. 226-234); (Teşrin-i evvel 1307, s. 273-288); (Kanun-ı evvel 1307, s. 352-357).

- “Tüccar Sefâyin-i Mensûbinine Mahsus Malumât-ı Nâfia”, (Kanun-ı sâni 1309, s. 427-435); (Şubat 1309, s. 467-479); (Mart 1310, s. 41-45); (Nisan 1310, s. 4-45); (Mayıs 1310, s. 81-85); (Haziran 1310, s. 130-136); (Temmuz 1310, s. 161-166); (Ağustos 1310, s. 201-205); (Eylül 1310, s. 241-247); (Teşrin-i evvel 1310, s. 281-288); (Teşrin-i sâni 1310, s. 321-339); (Kanun-ı evvel 1310, s. 361-371).

- “Tulû’ ve Gurub-ı Âfitâb Rasadâtı İçin Tashihât”, (Temmuz 1310, s. 168-172).

- “Süfün-i Harbiyyede Baş Ateşinin Derece-i Ehemmiyeti”, (Kanun-ı sani 1310, s. 401-406).

⁷⁷ Bu mecmuanın tam koleksiyonuna ulaşmak mümkün olmadığından görülmeyen nüshalarında Nutki'nin yazıları olabileceği ihtimal dâhilindedir.

- “Kevâkib-i Sâbitenin Mevâzii”, (Ağustos 1312, s. 201-207); (Eylül 1312, s. 241-248).
- “Tulû’ ve Gurub Diyağramı”, (Ağustos 1312, s. 208-211)
- “Kevakib-i Sâbitenin Mevâzii”, Temmuz 1312, s. 161-165; Ağustos 1312, s. 201-207; Eylül 1312, s. 241-248.
- “Süfün-i Harbiyye-i Cedide'nin Sünûfu”, (Mart 1314, sene 10, cüz 1, s. 65-74, s. 77-80)
- “Bahrî Harp Oyunu (Oyunun Tarifâtı), (Mart 1314, s. 89-102)
- “Süfün-i Harbiyenin İdare-i Umumiyesi ve Zâbitânın Vezâif Cetvelleri, (sene 1317, s. 89-92, 105-108, 121-123); (Sene 1318, c. 19, s. 81-84).
- “İfade”, (Teşrin-i sâni 1324, 16. cüz, s. 1-2).

Donanma Mecmuası'nda yer alan yazıları ise şunlardır:⁷⁸

- “Girid ve Tefevvuk-ı Bahrî, (sayı 5, Temmuz 1326, s. 421-426).
- “Hakayık-ı Tarihiyye Mahsûl-i Hayal Değildir”, (sayı 15, Mayıs 1327, s. 1372-1376). Nutki bu yazısında, bizzat şahit olduğu 93 Harbi'nin deniz cephesine ilişkin gözlemlerine yer vermiştir.
- “İki Söz”, (sayı 18, Ağustos 1327, s. 1651-1660). Nutki bu yazısında Preveze Komodorluğu sırasında edindiği tecrübelerini paylaşmamıştır.
- “Arnavutluk'un Cenub Kapısı”, (sayı 20, Teşrin-i Evvel 1327, s. 1826-1831); (sayı 21, Teşrin-i sâni 1327, s. 1916-1922). Nutki'nin bu yazısı Preveze Komodorluğu sırasında edindiği tecrübelerini paylaştığı 18. sayıdaki yazısının devamı niteliğindedir.
- “Kanlı ve Şanlı Misaller: Beyrut Hadisesi Münasebetiyle”, (sayı 25, Mart 1328, s. 21-27).
- “Memâlik-i Osmaniye'nin Cenûb Kapısı ve Vahdet-i İslâm”, (sayı 28, Haziran 1328, s. 159-163). Yazıda, İngiltere'nin Basra Körfezi sahillerine de faaliyetlerine ve şeyhlerle münasebetlerine yer verilmiştir.
- “Bahriye Müze ve Kütüphanesi”, (sayı 31, Eylül 1328, s. 348-352).
- “Hamidiye Kruvazörü ve Alabama”, (sayı 16-40, Haziran 1329, s. 723-729).⁷⁹
- “Kuvve-i Bahriye Karşısında: Tarih-i Milliyemiz ve Biz”, (sayı 19-120/43-44, Eylül-Teşrin-i evvel 1329, s. 879-883);
- “Kuvve-i Bahriye- Ticaret-i Bahriyye”, (sayı 19-20/43-34, Eylül-Teşrin-i evvel 1329, s. 903-907).

⁷⁸ Nutki'nin Donanma Mecmuası'nda yer alan yazılarının künye bilgileri için bkz. Zehra Çakmaktepe, *Donanma Mecmuası, İnceleme, Tablîlî Fibrîst ve Seçme Metinler*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002), s. 172-173.

⁷⁹ Nutki'nin “Hamidiye Kruvazörü ve Alabama” başlıklı yazısı, aynı başlıkla *Deniz Kuvvetleri Dergisi*'nde (sayı 562, sene 1997, s. 52-56) Sebahattin Öksüz tarafından Latin harfleriyle yayınlanmıştır.

Risâle-i Mevkute-i Bahriye adlı mecmuada yer alan yazıları ise şunlardır:⁸⁰

- “93 Harbi Hatırası”, (c. 1, sayı 7, Mayıs 1331, s. 289-295)

- “Mesâha-i Bahriyye ve Harita-i Bahriyye İmâlinin Merâtib-i Terakkiyyâtı”, (c. 5, sayı 3, Kanun-ı sâni, 1335, s. 691-703).

Ordu ve Donanma adlı mecmuanın (13 Mart 1328) ve (13 Nisan 1328) tarihli ve 2., 3. sayılarında “Çanakkale’deki Osmanlı Muhâberât-ı Bahriyesinden (Girit Muhârebâtı Esnasında Sefâin-i Harbiye-Usûl-i Harb)” adlı makalesi de mevcuttur.

Nutki'nin yukarıda tespit edilebilen kitap, makale ve yazıları haricinde Rasadât-ı Bahriyye Dair Bir Ders-i Amelî ve Bağdat-İstanbul Seyahatnâmesi adlı iki çalışması daha olduğu oğlu Emrullah Nutku tarafından ifade edilmekteyse⁸¹ de bunlara erişmek mümkün olamamıştır. Nutki anılarında yazdığı üzere Basra'ya Akka gambotunu götürdüğü 1882 tarihinden itibaren oradaki üç yıllık görev süresindeki intibalarına ilişkin yazılarını 1888 yılında İstanbul'da *Tarik Gazetesi*'nin Şubat ile Ağustos ayları arasındaki muhtelif sayılarında “Hitta-i Irâkiyye ve Cezîretülarap Seyahati” başlığıyla yayınlamıştır.⁸² Nutki'ye ilişkin mevcut yayınlarda bu yazılarından bahsedilmediği göz önüne alındığında ileride yapılacak çalışmalarda onun farklı gazete ve mecmualarda yazılarının ortaya çıkması muhtemeldir.

Görüldüğü üzere Nutki'nin deniz tarihiyle ilgili farklı süreli yayınlarda yazdığı bilimsel ve teknik konulu makaleler hacimli birkaç kitap teşkil edecek derecededir. Nutki'nin yazılarında güncel ve siyasi konulara girmeyip daha ziyade deniz harp tarihçiliği ile denizciliğin teknik konularında kalem oynattığı dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Süleyman Nutki, görev yaptığı donanma gemilerinde başarılı bir bahriye güverte subayı, süvari ve denizci olduğu kadar gerek telif ve gerekse tercüme eserler ortaya koyan aydın bir fikir adamı ve kalemi elinden bırakmayan, yazmayı seven velut bir yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun deniz harp tarihi, deniz ticareti, deniz sanayi ve teknolojisi, deniz sözlükleri gibi kitap ve makale çalışmaları göz önüne alındığında son dönem Osmanlı bahriyesinde sıra dışı bir isim olduğu görülmektedir. Diğer taraftan sorumluluk ve inisiyatif alan, özgüven sahibi, cesur, yeri geldiğinde gözünü budaktan esirgemeyen bir mücadeleci, teşkilatçı, başarılı ve özverili işlere imza atan çok yönlü bir kültür adamı gibi vasıflara da sahip olduğu hayat hikâyesinden ortaya çıkmaktadır.

Nutki'nin yazdıkları incelendiğinde onun hikâye (*Kurna ve Fed'am Çavuş, Bahriye Kur'a Neferi*), gemicilere yol göstermek üzere hazırlanan rehber (Basra Körfezi ile Aden Körfezi rehberleri), deniz harp tarihi (*Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmaniyye ve Ertuğrul Firkateyni Faciası*), sözlük (*İstulâhât-ı Bahriyye ve*

⁸⁰ Hüseyin Yıldırım, *Risâle-i Mevkute-i Bahriyye, Deniz Mecmuası, Donanma Dergisi, Deniz Kuvvetleri Dergisi Makaleler Listesi*, (Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1994), s. 29.

⁸¹ *Süleyman Nutki Bey ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş*, (Oğlu Emrullah Nutku'dan Alınan Malumat), Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Kısmı, Bel.Mtf. 55001.

⁸² Nutki anılarında, bu seyahate dair intibalarını 1885 senesi ortalarında *Zaman* ve *Vakit* gazetelerinde yayınladığını ifade etmekteyse de yaptığımız araştırmada bunların 1888 yılında *Tarik* gazetesinde basıldığı tespit edilmiştir.

Kamûs-ı Bahriye), katalog (Bahriye Müze ve Kütüphanesi Kataloğu), salnâme (Ticaret-i Bahriye Salnâmesi) gibi türlerde kitap çalışmaları olduğu tespit edilmektedir.

Kendi hayatına dair detaylı bilgi vermesinin yanında, geç dönem Osmanlı donanması ve bahriye teşkilatı ile 93 Harbi deniz cephesi hakkında kısmen de olsa birinci elden bilgi veren yayınlanmış olan hatıraları şüphesiz önem arz etmektedir. Hatıralarında olaylara kendi şahsi zaviyesinden bakmış, içinde yer aldığı olayları detaylı bir şekilde yazmış olmakla birlikte bazı konulara ise değinmemeyi tercih etmiştir. Mesela Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi sırasında Dolmabahçe Saray'ının önünde bulunan zırhlı gemilerde görevli olduğu ve olaya bizzat şahitlik ettiği hâlde bu konuyu anlatırken ketum davranmıştır. Yine onun 1867'de Bahriye Mektebi'ne girdiği ve 1910 yılında emekli olduğu göz önünde bulundurulduğunda II. Abdülhamid döneminin tamamına şahitlik etmesine rağmen, günümüze kadar süregelen bir tartışma konusu olan padişahın donanma politikasına dair kayda değer bir malumat vermemektedir. II. Meşrutiyet döneminde yazmış olduğu *Ertuğrul Firkateyni Faciası* adlı eserinin bir iki satırında bu elim hadiseden dolayı padişahı ve dönemin bahriye nâzırını sorumlu tuttuğu ifadeleri mevcuttur. O sırada bahriye zabitlerinin de bütün hayatlarını Haliç'e esir olarak geçirdiğini beyan etmektedir. Bu metinler hariç tutulacak olursa II. Abdülhamid dönemi donanmasına dair Nutki'nin eserlerinde araştırmacıların dışı dokunur bir malumat bulamamaları hayal kırıklığı yaratmaktadır. Şüphesiz bu hâl yazarın bir tercihidir ve yazdığı eserlerin Türk denizcilik tarihinin aydınlanmasında önemli bir katkı sunduğu gerçeğine de gölge düşürmez.

Nutki'nin Osmanlı denizciliğine ilişkin yazdığı eserlerin tamamı eski harflerle basılmıştır. Bunların çoğunun sadece bazı kütüphanelerde bulunması, eserleriyle ilgili analitik bir çalışma bulunmaması, farklı yerlerde yayımlanan yazılarının bir araya getirilmemiş olması onun yazı hayatındaki yerinin yeterince takdir edilmesini zorlaştırmıştır. Bilhassa yazı ve makalelerinin şimdiye kadar derli toplu bir fihristinin/kataloğunun olmayışı deniz tarihimiz için önemli bir eksikliklerdir. Bu makalede söz konusu eksiklik büyük ölçüde giderilmeye çalışıldığı gibi daha evvel gözden kaçmış birkaç kitap çalışmasına da dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

BEO [Bâbîâli Evrak Odası], Kutu/Gömlek Nu: 2795/209592; 4560/341978.

DH.İD. [Dâhiliye Nezâreti İdare]: Kutu/Gömlek Nu: 132/9

DH.MKT. [Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî]: Kutu/Gömlek Nu: 2674/5; 948/91.

DH.MUİ. [Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi]: Kutu/Gömlek Nu: 1/42.

Y.MTV. [Yıldız Mütenevvia]: 309/141.

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

BH.SAİD. [Bahriye Nezareti Sicil-i Ahval İdaresi Evrakı], Kutu/Gömlek Nu: 18950/6.

BN. [Bahriye Nezareti Fonu], Kutu/Gömlek Nu: 114/2705; 171/3878; 361/13064; 369/13372; 561/22015; 571/22580; 574/22702; 649/26046.

BDR. [Bahriye Dairesi Riyaseti]: 46/1214.

Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Jurnal Kalemî [EHB.J.d.]: 353/1-48.

Künye Defterleri Bölümü, Zabitan Künye Defteri, Defter Nu: 1/51.

MKT. [Bahriye Nezareti Mektubî Kalemî Defterleri]: 7578/215.

ŞUB. [Şura-yı Bahriye Defterleri]: 2749/45.

YKL.d. (Bahriye Nezareti Yoklama Kalemî Defteri), 3949/155-156; 3972/105; 3942/157; 3975/71, 101; 3963/179; 3970/336; 4073/419.

Yazma Eserler

Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları, El Yazması Nüsha, c. II, s. 4, Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, (Demirbaş Nu: AA.730).

Süleyman Nutki Bey ve Eserleri Hakkında Biyografik Fiş, (Oğlu Emrullah Nutku'dan Alınan Malumat), Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Kısmı, Bel.Mtf. 55001.

Kitap ve Makaleler⁸³

Bahriye Müzesi Kataloğu, Haz.: Ali Sami, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1333/1917.

Betül Çoşkun, "Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar: Salime Servet Seyfi", *Turkish Studies*, c. 7/2, (Bahar 2012), 261-278.

Çoker, Fahri, *Bahriye Mektebimiz*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Basımevi, 1973.

Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu, İstanbul: DZKK.lığı Yayınları, 2020.

Eken, Aydın, *Ord. Prof. Ata Nutku: Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, 2013.

Eldem, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz, Osmanlı Nişan ve Madalyaları Taribi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2004.

⁸³ Nutki'nin kendisinin yazmış olduğu kitap ve makalelerin, bu makale metni içerisinde ayrıntılı künyeleri verildiğinden ayrıca buradaki kaynakçaya alınmasına gerek görülmemiştir.

- Hafız Faik Efendi, *İstanbul'dan Bombay'a Bir Osmanlı Fırkateyni'nin Keşif Seyahati*, Hazırlayan: A. Ergun Çınar, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- Koraltürk, Murat, "Süleyman Nutki ve Siyah Kitap", *Müteferrika*, 2007 Yaz, sayı 31, 131-163.
- Koraltürk, Murat, *Süleyman Nutki, Kılavuz Kaptanlık ve Siyah Kitap*, İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayınları, 2009.
- Koraltürk, Murat, *Türkiye'de Kılavuz Kaptanlığın Tarihi / History of Turkish Pilotage*, Çeviri: Nilüfer Oral, İstanbul: Türk Kılavuz Kaptanlar Derneği Yayınları, 2004.
- Korkmaz, Mehmet, "Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin Kurucu Müdürü Mehmet Hikmet (Salahor) Paşa (1863-1934): Hayatı, Askerî Faaliyetleri ve Eserleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 43, (2020), s. 109-154.
- Kurşun, Zekeriya, *Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar*, Ankara: TTK Yayınları, 2004.
- Bahriye Salnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1322.
- Miize ve Kütüphane İdaresinde Mevcud Asâr-ı Nefise ve Kitab-ı Mütenevvia Fibristi*, (Hazırlayanlar: Süleyman Nutki - Miralay Hikmet), İstanbul: Bahriye Matbaası, 1315.
- Nutku, Özdemir, "Süleyman Nutku Bey'in Türk Denizciliğine Katkıları", *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul (1995), s. 145-150.
- Özege, M. Seyfeddin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. 2, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973.
- Pultar, Mustafa, "Kültür Gemimizin Grandisindeki Subay", *Yelken Dünyası*, sayı 239, (Mart 2004), s. 82-86.
- Pultar, Mustafa, "İlk Türkçe Denizcilik Sözlükleri", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı 34, (2005-2006), s. 299-306.
- Rehber-i Babr-i Ahmer*, Mütercim ve Nâşirleri: Bahriye Yüzbaşı Cemal – Bahriye Mülâzımı Tevfik, İstanbul: İstapan Matbaası, 1307.
- Süleyman Nutki, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Haz.: Nurcan Bal, İstanbul: DZKK Yayınları, 2003.
- The Persian Gulf Pilot*, Compiled by C.G. Constable – A. W. Stiffe, London: Second Edition, Hydrographic Office, 1883.
- Tok, Gökhan, "Türkiye'nin Gemi Yapan Adamı Ata Nutku", *Bilim ve Teknik*, (Mayıs 1997), s. 70-77.
- Yıldırım, Hüseyin, *Risâle-i Mevkute-i Bahriye, Deniz Mecmuası, Donanma Dergisi, Deniz Kuvvetleri Dergisi Makaleler Listesi*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1994.
- Yıldız, Osman, "Ali Rıza Seyfioğlu", *TÜBAR-XII*, (Güz 2002), s. 89-109.

Yayınlanmamış Tezler

- Çakmaktepe, Zehra, *Donanma Mecmuası (İnceleme, Tablîlî Fibrîst ve Seçme Metinler)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Duysak, Cabir, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesinde Seyyid İdrîsî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Korkmaz, Mehmet, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, İ.Ü. SBE. Doktora Tezi, 2018.
- Kurt, Burcu, *Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Sözer, Kasım, *1913 Tarihli Bahriye-i Ticariye Salnamesindeki Bilgiler Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Deniz Ticaret Yapısının Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Yıldız, Osman, *Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu) Hayatı ve Eserleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Sürelî Yayınlar⁸⁴

Cumhuriyet

Ceride-i Bahriye

Deniz

İkdam

Tarik

Umman

⁸⁴ Kullanılan sürelî yayınların ayrıntılı künyeleri ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

سید بنک اسم و شهرت و صفت و مملکت

سید بنک	اسم	شهرت	صفت
سید بنک	محمد	سید بنک	صفت

محل آقایی و مصلحت و قوعا

محل آقایی	مصلحت	رقاق	محل آقایی
محل آقایی	مصلحت	رقاق	محل آقایی

دفتر نفوس مصلحت

نوع دفتر نفوس	عدد دفتر نفوس	نوع دفتر نفوس
نوع دفتر نفوس	عدد دفتر نفوس	نوع دفتر نفوس

سید بنک و نفوس و اصل و نسبی و صفت

سید بنک و نفوس و اصل و نسبی و صفت

EK-1: Süleyman Nutki Bey'in, 1270 Yılında Doğduğunu Gösteren ve Diğer Şahsi Bilgilerini de İçeren Osmanlı Devleti'nde Tezkere-i Osmâniye Olarak Adlandırılan Nüfus Cüzdanı. (Kaynak: Deniz Müzesi Kütüphanesi, AA.7289).

EK-2: Süleyman Nutki Bey (soldan 3. sırada), Bahriye Müze ve Kütüphanesi Müdür Muavinliği yaptığı dönemde kütüphanede personel ile birlikte. Nutki'nin hemen sağında ise Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin kurucu müdürü olup 12 boyunca bu görevini sürdüren Miralay Mehmet Hikmet (Salahor) Bey yer almaktadır. (Kaynak: Deniz Müzesi Fotoğraf Arşivi. Nu: AA. 605).

Dini Kültlerde Terör Örgütüne Dönüşme Potansiyeli: Aum Shinrikyo Vakası

The Potential for Religious Cults to Transform into Terrorist Organizations: The Aum Shinrikyo Case

<https://doi.org/10.52792/tws.989841>

Kürşad Kaan ERGÜN

Araştırma Makalesi

¹ Adalet Bakanlığı

ORCID: 0000-0002-4943-7049

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kürşad Kaan ERGÜN

E-posta/E-mail:

kkaganergn@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

02 Eylül 2021

Revizyon talebi/Revision Requested:

10 Eylül 2021

Son revizyon /Last revision:

04 Ekim 2021

Kabul tarihi/Accepted:

10 Ekim 2021

Atıf/Citation:

Ergün, Kürşad Kaan. "Dini Kültlerde Terör Örgütüne Dönüşme Potansiyeli: Aum Shinrikyo Vakası". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 196-207.

Özet

Günümüzde, Dünya üzerinde belki de milyonlarca dini grup ve oluşum bulunmaktadır. Bu grup ve oluşumların bir kısmı, yapısal olarak kuruluş amaçları itibariyle şeffaf ve yalnızca ibadet odaklı olup, diğer bir kısmı ise kült olarak tabir edilen yapılarla ortak özellikler göstermektedir. Kült benzeri özellikler taşıyan bu dini grupların bir kısmı bürokratik, ekonomik ve insan gücü anlamında büyük bir gücü elinde barındırmaktadır. Kült benzeri özellikler taşıyan ve büyük bir gücü bünyesinde barındıran dini grupların büyük çoğunluğu toplum açısından herhangi bir tehlike arz etmez iken, bu gruplar terör örgütlerine dönüşmeleri durumunda, devlet ve toplum açısından geleneksel bir terör örgütünden çok daha fazla tehlike yaratacaklardır. Bu makalede, kült benzeri dini grupların terör örgütlerine dönüşmeleri halinde, sahip oldukları avantajlar nedeniyle geleneksel terör örgütlerinden daha tehlikeli olacakları hususu, yaşanmış, bir örnek olan Aum Shinrikyo örgütü merkeze alınarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aum Shinrikyo, dini kült, terörizm, gizli tehlike

Abstract

Today, there are perhaps millions of religious groups and formations worldwide. Several of these organizations and groupings are transparent and only concerned with spiritual issues in accordance with their structure and objectives of establishment. Others, on the other hand, have characteristics with so-called cult formations. Additionally, some of these cult-like religious organizations wield considerable bureaucratic, economic, and human power. The majority of religious organizations that exhibit cult-like characteristics and wield considerable influence do not represent any threat to society. However, if these groups turn into terrorist organizations, they pose a much greater threat to the state and society than a conventional terrorist organization. This article will examine the argument that if cult-like religious groups become terrorist organizations, they will be more dangerous than conventional terrorist organizations owing to their advantages. The Aum Shinrikyo organization will be used as a case study.

Key Words: Aum Shinrikyo, religious cults, terrorism, hidden danger

GİRİŞ

Günümüzde, sayıları belki de milyonlarla ifade edilebilecek miktarda dini grup ve oluşum bulunmaktadır. Genellikle ibadet odaklı olarak kurulan bu grup ve oluşumların büyük çoğunluğu topluma veya devlete karşı herhangi bir tehlike oluşturmazken, bir takım yapısal özellikleri ile diğerlerinden farklı olanlarının, zamanla belirli nedenler sonucunda terör örgütüne dönüştükleri ve bu şekilde toplum ve devlet açısından tehlike oluşturdukları görülmüştür. Terör örgütüne dönüşen bu yapıların, kült benzeri özellikler taşıyor olmaları nedeniyle diğer dini gruplardan farklılık gösterdikleri gözlemlenmektedir. Kült benzeri özellikler ile kast edilen, bu grupların yapısal olarak ruhani lidere koşulsuz itaat, grup dışına karşı kati suretle gizlilik, keskin çizgilerle belirlenmiş olan örgütsel ve hiyerarşik yapı, grup üyelerinin sosyal hayattan izole edilerek tüm yaşamlarını gruba adanmalarının sağlanması şeklindeki özellikler olup, bu makalede, kült benzeri özellikler gösteren dini yapıların terör örgütüne dönüşmeleri halinde, devlete ve topluma karşı geleneksel bir terör örgütünden daha fazla tehlike arz edecekleri tezi, bu tarz terör örgütlerinin en ünlülerinden birisi olan Aum Shinrikyo örgütü merkeze alınarak tartışılacaktır.

Başka bir ifadeyle, bu makale ile vurgulanmak istenen ana tartışma konusu, kült benzeri özellikler taşıyan dini grupların, terör örgütüne dönüşmeleri durumunda kuruluşları itibariyle terörü araç olarak kullanan geleneksel terör örgütlerinden daha tehlikeli olacakları hususudur. Dünyada aktif olarak faaliyet gösteren çok sayıda dini oluşumun bulunması, bu oluşumların azımsanamayacak bir kısmının kült benzeri özellikler taşıyor olmaları, kült benzeri özellikler taşıyan dini gruplarda da terör örgütüne dönüşme potansiyeli bulunuyor olması nedeniyle, makalede tartışılan konu büyük önem arz etmektedir. Bu şekilde bir dönüşüm geçiren çok sayıda terör örgütü bulunmamaktadır. Buna rağmen, makalenin ana konusunun bir takım dini grupların yapısal özellikleri nedeniyle sahip oldukları dönüşüm potansiyeli olması nedeniyle makalede örnek çeşitliliğinden ziyade söz konusu grupları potansiyel tehlike konumuna sokan özelliklere vurgu yapılmıştır.

Bu çalışmada terör örgütleri ile kült yapıları arasındaki benzerlikler, kült yapılarının kuruluşları itibariyle siyasi arenada ve toplum nezdinde sahip oldukları avantajlar belirtilerek, örnek olay incelemesi ile ortaya konulacaktır. Bahsedilen tartışma konusunda ortaya konulan iddiayı vurgulamak amacıyla, kült benzeri özellikler taşıyan bir dini grup olarak kurulan, ancak daha sonra çeşitli nedenler doğrultusunda terör örgütüne dönüşen Aum Shinrikyo isimli örgütün geçirdiği süreçler analiz edilmiş olup, analiz sonuçları değerlendirilerek tartışma konusu sonuca bağlanacaktır.

Makalenin ilk kısmında, terörizm ve kült terörizmi kavramlarının tanımları yapılarak, tanımlar arasında bulunan farklılıklar örnekler ile belirtilecektir. İkinci kısımda ise, dini kültürler ile terör örgütleri arasında bulunan benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak, bu sayede dini kültürlerin kuruluşları itibariyle sahip oldukları avantajların, kültürlerin terör örgütüne dönüşmeleri halinde devlet ve toplum açısından yarattıkları tehlikeler analiz edilecektir. Üçüncü kısımda ise Aum Shinrikyo örgütü örnek olay olarak açıklanan tanımlar ve veriler ışığında incelenerek, ana tartışma konusunda vurgulanan dini kültürlerin terör örgütlerine dönüşmeleri durumunda daha tehlikeli olacakları hususu gösterilecektir. Son kısımda ise makalenin ana tartışma konusunu oluşturan varsayımın oluşmasına neden olan faktörler ayrı ayrı anlatılacaktır.

GELENEKSEL TERÖRİZM VE KÜLT TERÖRİZMİ KAVRAMLARI

Konu terörizm olduğu zaman, uluslararası literatürde öne çıkan en önemli sorunlardan bir tanesi, terörizmin tanımı hususudur. Öncelikle vurgulamak gerekir ki, terör eylemleri siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen eylemler niteliğindedir. Terörizmin bu yapısı nedeniyle uluslararası arenada devletlerin farklı terör örgütlerine farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Devletler, siyasi yaklaşımlarına ve devletler arası ilişkilerin güncel niteliğine bağlı olarak belirli grupları terörist olarak veya özgürlük savaşçıları olarak nitelendirmektedirler.¹ Açıklanan bu nedenden dolayı, terörizmin uluslararası toplumda herkes tarafından kabul görmüş ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Bu nedenle terörizmin tanımı toplumdaki topluma veya yazardan yazara değişiklik gösterebilmektedir.

Mevcut durum bu şekilde olmasına rağmen, genel anlamda kabul görmüş tanımlar da bulunmaktadır. Örneğin, Bruce Hoffman'ın, *Inside Terrorism* isimli kitabında yapmış olduğu tanım da bu minvaldedir. Hoffman terörizmi, siyasi bir amaca ulaşma gayesi kapsamında kullanılan şiddet veya şiddet kullanma tehdidi olarak tanımlamaktadır.² Alex P. Schmid ise terörizmi, “Devlet tarafından veya gizli oluşumlar tarafından, kriminal veya politik nedenler doğrultusunda gerçekleştirilen ve amacı hedeflerin imhası olmayan, şiddet içeren eylemler” olarak tanımlamaktadır.³ Hoffman ve Schmid tarafından yapılmış olan genel nitelikli tanımlar, terörizm literatüründe kabul görmüş tanımlardan olmaları ve bu çalışmada vurgulanan terörizm olgusunu açıklayıcı nitelikte olmaları nedeniyle bu makalede değinilecek olan hususlar açısından yeterli bir tanım niteliğindedir.

Makalenin konseptsel olarak ana konusunun kült terörizmi olması nedeniyle, kült kavramının da tanımının yapılması gerekmektedir. Kült kavramının tanımı için, bu konuda yapmış olduğu çalışmalarla öne çıkan yazar Masoud Banisadr'ın eserlerine bakılması faydalı olacaktır. Banisadr kültleri, lider ve davranış odaklı, güçlü bir örgütsel yapıya sahip, dışı kapalı, gizliliği ön planda tutan, kendilerini toplumun geri kalanından izole eden insan toplulukları olarak tanımlamaktadır.⁴

Terörizm ve kült terimlerinin tanımları bu şekilde olmakla birlikte, geleneksel terörizm ve kült terörizmi ile belirtmek istenen yapılar birbirlerinden farklı yapılardır. Bu makalenin konusu açısından, geleneksel terörizm kavramı ile, kuruluşundan itibaren terörizmi araç olarak kullanan terör örgütleri kastedilmekte iken, kült terörizmi kavramı ile, kült benzeri özellikler taşıyan dini gruplardan dönüşen terör örgütleri kastedilmektedir.

Bu açıklamalar ışığında PKK, IŞİD, Tamil Kaplanları, FARC, Kızıl Tugaylar gibi örgütlerin kuruldukları andan itibaren siyasi hedeflerine ulaşmak amacıyla şiddeti araç olarak kullanmaları nedeniyle yapısal anlamda geleneksel terör örgütü kapsamında; Aum Shinrikyo, Boko Haram, Jund As-Samaa gibi örgütlerin ise kuruldukları ilk aşamada siyasi bir yönü olmayan ve ibadet odaklı olarak insanları bir araya getirmeyi hedefleyen gruplar olarak kurulup, ilerleyen aşamalarda çeşitli

¹ Terör çalışmalarında yaygın olarak kullanılan söylem, “One Man’s Terrorist Another Man’s Freedom Fighter” şeklindedir.

² Alex Schmid, *Terrorism - The Definitional Problem*, Case W. Res. J. Int’l L. 375 (2004)

³ Bruce Hoffman *Inside Terrorism*, (USA: Columbia University Press, 2005), 3.

⁴ Alex Schmid, *Terrorism - The Definitional Problem*, Case W. Res. J. Int’l L. 375, 2004), 36.

⁵ Masoud Banisadr, *Living and Escaping Terrorist Cults*, (2016).

nedenlerden dolayı şiddeti araç olarak kullanmaya başlamaları nedeniyle kült terör örgütü kapsamında kaldıkları söylenebilir.

DİNİ KÜLTLER VE TERÖR ÖRGÜTLERİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Makalenin giriş kısmında da değinildiği üzere, kültürler ile ortak birtakım özellikler taşımaları nedeniyle diğerlerinden farklılık gösteren dini gruplar bulunmaktadır. Bu grupları, diğerlerinden ayıran kült benzeri özellikler, ruhani lider odaklı olma, güçlü bir örgütlenme içerisinde olma, dışa kapalı ve gizliliği öne çıkaran tutumları benimseme, toplumun geri kalanından izole olma şeklinde ifade edilebilir. Bu özellikler, geçmişten günümüze kurulmuş olan terör örgütlerinde var olan veya bu örgütlerin sahip olmaya çalıştıkları özelliklerdir. Şöyle ki, terör örgütleri tarafından mensupları lider kadroya bağlı olan, herkesin iş bölümünün belli olduğu sağlam bir örgütlenme yapısına sahip, gizliliğin ön planda olduğu, toplumun geri kalanından izole olarak yaşanan bir yapı kurulması hedeflenmektedir.

Terör örgütleri için durum böyle iken kült benzeri özellikler taşıyan dini gruplar için de farklı nedenler doğrultusunda durum aynı şekildedir. Söz konusu dini gruplar da modern devletin kurallarının dışında, kendi inanç sistemlerinin öngördüğü yaşam tarzını benimseyen, gruplarına sonuna kadar bağlı olan, grup içi kuralları ve yaşantıları yalnızca grup içerisinde tutan, ruhani liderlerine koşulsuz sadakat gösteren üyelerden oluşmaktadırlar.

Terör örgütleri ve dini kültürler arasında bulunan benzer özelliklerin makalenin konusunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi adına detaylı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle üzerinde durulması gereken konu, dini kültürlerin ve terör örgütlerinin benzer örgütlenme şekilleridir. Terör örgütleri, örgüt içi hiyerarşiyi sağlayabilmek adına, lider kadroya bağlı bir kadro oluşturmak zorundadır. Şiddet içeren eylemleri, süreklilik içerisinde ve güvenlik güçlerine yakalanmadan yapabilmek adına, örgütsel yapıyı güçlü kurmalıdırlar. Bu nedenle terör örgütlerinde iş bölümü, birimler ve alt birimler arası ilişkiler, rütbelere ve hiyerarşi gibi örgütlenme yapısına ilişkin konular büyük önem arz etmekte olup, bu önem derecesine uygun bir şekilde düzenlenmektedir.⁵

Dini kültürlerde ise, ruhani lider ve etrafında bulunan çekirdek kadro modern devlet kurallarını yok sayacak, ruhani liderden gelecek “dini” emirleri sorgulamadan yerine getirecek, gerektiğinde bağlı bulunduğu gruba maddi yardımlarda bulunacak bir grup oluşturmak zorundadırlar. Bu nedenle, terör örgütlerinde olduğu gibi, dini kültürlerde de iş bölümü, birimler ve alt birimler arası ilişkiler, rütbelere, hiyerarşi ve lidere kesin bağlılık gibi konular çok önemli olup, örgütsel yapı bu konular baz alınarak oluşturulmaktadır.⁶

Terör örgütleri ve dini kültürler açısından önem arz eden ve benzerlik gösteren konulardan bir diğeri ise gizlilik konusudur. İki oluşum da gizliliğe büyük önem vermektedirler. Terör örgütlerinde de dini kültürlerde de yeni katılımcıların uzun bir kabul süreci bulunmaktadır. Yeni katılımcılar, tam olarak kabul edildikleri durumda dahi katıldıkları oluşumun işleyişiyle ve iç yapısıyla alakalı olarak çok fazla bilgiye sahip değildirler. Üyeler yapı içerisinde ilerledikçe, kendilerine izin verildiği ölçüde, bilmesi gerektiği kadarıyla gizli bilgilere vakıf olabilmektedirler.

⁵ João Ricardo Faria, and Daniel Arce. "A Vintage Model of Terrorist Organizations." (*The Journal of Conflict Resolution* no. 4, 2012), 56.

⁶ Colin Campbell, "Clarifying the Cult." (*The British Journal of Sociology* no. 3, 1977), 28

Yukarıda bahsedilen gizlilik konusu, terör örgütleri açısından deşifre olmamak ve etkisiz hale getirilmemek adına önem arz etmektedir.⁷ Dini kültürler ise, ruhani lidere bağlılığı tam olan, maddi hayatın kendisinden uzaklaşmış, kendisini maneviyata adanmış, yekvücut hareket edebilen ve toplumun kalanından soyutlaşmış üyelerle bir grup oluşturabilmek adına ketumiyete önem verecek şekilde hareket etmek zorundadırlar.⁸

Karşılaştırması yapılan iki grup açısından benzerlik gösteren bir diğer konu ise lidere bağlılık konusudur. Terör örgütleri kuruluş amacı itibarıyla kanunlara aykırı eylemlerde bulunacak gruplardandır ve mensuplarının bu durumu kabullenerek kanunlara göre değil, bağlı oldukları örgütün lider kadrosunun emir ve talimatlarına göre hareket prensibini koşulsuz olarak içselleştirmiş olmaları beklenmektedir. Aksi takdirde örgütün siyasi amaçları doğrultusunda şiddet içeren eylemlerde bulunması ve devlet tarafından gerçekleştirilecek olan güvenlik operasyonlarına karşı kendisini savunması mümkün olmayacaktır.

Dini kültürlerde ise ruhani liderin Tanrı ile insanlar arasında bulunan köprü olduğu, ruhani liderin Tanrının sözlerini aktardığı, yerine göre “mesih” konumunda olduğu, liderde Tanrı tarafından bahşedilmiş olan günahları affetme, kulları cehennem azabından veya yaklaşmakta olan kıyamet gününde yaşanacak olan cezalandırmalardan⁹ koruma ve bağışlama yetkisinin bulunduğu gibi inanışların bulunması nedeniyle, mensupların lidere koşulsuz itaati bulunmaktadır. Bu durumda denilebilir ki dini kültürlerde grubun bir araya gelme amacını oluşturan fikirlerden ziyade, liderin kendisine yönelik bir sadakat oluşmaktadır.¹⁰

Dini kültürler ile terör örgütleri açısından benzerlik gösteren özelliklerden sonuncusu ise kültürlerin ve terör örgütlerinin sahip oldukları yerel ve uluslararası finans kaynaklarıdır. Terör örgütleri örgütün rutin faaliyetlerini ve eylemlerini finanse etmek adına farklı kaynaklardan faydalanmaktadırlar. Devlete karşı bir savunma mekanizması olarak ve örgütün kuruluşundan itibaren oluşturmaya çalıştığı gizlilik ve ketumiyeti bu bağlamda da sağlamak amacıyla finans kaynaklarını genel itibarıyla ülke dışında oluşturmayı hedeflemektedirler. Dini kültürler ise, yine aynı şekilde faaliyetlerini karşılamak adına farklı finans kaynakları kullanmaktadırlar. Dinin bütünleştirici etkisi nedeniyle, dini kültürler dünyanın farklı yerlerinde, farklı şirketlerden, bireylerden, yerine göre ülkelerden maddi destek görebilmektedirler. Bu nedenle dini kültürlerde yurtdışında farklı finans kaynakları oluşturmaktadırlar.¹¹

Sonuç itibarıyla terör örgütleri ile kültür benzeri özellikler taşıyan dini gruplar arasında gizlilik, lidere bağlılık, örgütlenme ve finansal yapılanma konularında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler dini kültürlerin belirli nedenler doğrultusunda terör örgütlerine dönüşmeleri durumunda ciddi avantajlar oluşturmaktadır. Bu durumda denilebilir ki, kültür benzeri dini gruplar sahip oldukları özellikler nedeniyle, siyasi etkinlik elde etme ve şiddeti bir araç olarak kullanma yönünde eğilim gösterdiklerinde toplum ve devlet açısından potansiyel birer tehdit oluşturmaktadırlar. İlerleyen

⁷ Jürgen Mackert, The secret society and the social dynamics of terrorist behavior. *Revue de synthese*, 135(4), 331–359, 2014.

⁸ Georg Simmel, "The Sociology of Secrecy and of Secret Societies." (*American Journal of Sociology* 11, no. 4, 1906)

⁹ Karl Umbrasas, "The Life Course of Apocalyptic Groups." (*Journal of Strategic Security* 11, no. 2, 2018), 36

¹⁰ Julia Layton, "How Cults Work". (2006)

¹¹ Gregory Rose, Terrorism Financing in Foreign Conflict Zones. (*Counter Terrorist Trends and Analyses*, 10(2), 2018) 11-16

Elicen Barker, Religious Movements: Cult and Anticult Since Jonestown, (*Annual Review of Sociology*, 12, 1986), 329-346

aşamalarda bu belirtilen özelliklerin kült benzeri dini yapıları nasıl bir tehdit haline getirebileceği Aum Shinrikyo örneği üzerinden ortaya konulacaktır.

DİNİ KÜLTLER VE TERÖR ÖRGÜTLERİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Dini kültürler ile terör örgütleri arasında benzerlikler olduğu kadar önemli farklılıklar da mevcuttur. Dini kültürlerin yapısal olarak sahip oldukları avantajların ve bu avantajlar nedeniyle geleneksel terör örgütlerine nazaran daha tehlikeli oldukları durumunun net bir şekilde ortaya konulabilmesi için dini kültürler ile terör örgütleri arasında bulunan farklılıkların da iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Dini kültürler ve terör örgütleri arasında bulunan en önemli farklılıklardan birisi kuruluş aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Terör örgütleri şiddet araçları vasıtasıyla politik hedeflere ulaşma amacıyla kurulurken, dini kültürler belirli bir inancı paylaşan insanların bir araya gelerek birlikte ibadet etmeleri amacıyla kurulmaktadır. Başka bir ifadeyle, terör örgütlerinin kuruluş amaçları belirli bir bölgede siyasi çıkarlar doğrultusunda terör ortamı yaratmak iken, dini kültürlerin kuruluşları itibariyle politik hedefleri veya şiddet içeren yöntemleri bulunmamaktadır. Bu nedenden dolayı terör örgütleri kuruldukları an itibariyle güvenlik güçlerinin hedefine girerken, dini kültürler ise herhangi bir şekilde devletin radarına girmedikleri gibi belirli durumlarda devlet desteğinden de faydalanabilmektedirler.

Bahsi geçen iki grup arasında yer alan diğer farklılıklar, yukarıda açıklanan ayrımın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, dini kültürler devlet tarafından incelemeye alınmadıkları için rahatlıkla gruplarının propagandasını yapabilmektedirler ve bu sayede kısa sürede mensup sayılarını artırmaları mümkün olmaktadır. Geleneksel terör örgütleri ise kuruldukları an itibariyle güvenlik güçleri tarafından hedef alındıkları için mensup temini aşamalarında daha dikkatli olmak zorundadırlar. Benzer nedenlerden dolayı dini kültürler devletin veya toplumun dikkatini çekmeden finans kaynaklarını artırabilirken geleneksel terör örgütleri bu konuda da malvarlıklarını devletten korumak adına dikkatli davranmak zorundadırlar.

Kısaca özetlemek gerekirse, yukarıda anlatımı yapılan farklılıkların her iki grup açısından önemli sonuçları bulunmaktadır. Geleneksel terör örgütleri kuruluşlarından itibaren attıkları her adımda takip altında olmaları nedeniyle eleman temini, finans gibi konularda istikrarlı kazanımlar elde edemezlerken, dini kültürler devletin ve toplumun gözetiminden uzak olmanın sağladığı kolaylıklar sonucunda her alanda hızlıca gelişimlerini sağlamaktadır. Sonuç olarak anlatılan bu farklılıklar, dini kültürlerden dönüşen terör örgütlerinin neden geleneksel terör örgütlerinden daha tehlikeli olduğunu açıklar niteliktedir.

DİNİ KÜLTTE TERÖR ÖRGÜTÜNE: AUM SHINRIKYO VAKASI

Makalenin konusunun kült benzeri özellikler taşıyan dini gruplarda mevcut olan potansiyel tehlike gibi belirli bir konu olması, üzerinde vaka çalışması yapılabilecek oluşum sayısını azaltmaktadır. Her ne kadar durum böyle ise de konu dini kültürlerden devşirilen terör örgütleri olduğunda akla direkt gelen örnek Aum Shinrikyo adlı terör örgütüdür. Aum Shinrikyo, Shoko Asahara isimli yoga eğitmeni tarafından 1984 yılında Tokyo'da tek odalı bir apartman dairesinde

yoga ve meditasyon okulu olarak kurulmuştur.¹² Başka bir deyişle, Aum Shinrikyo, Asya ülkelerinde bulunan dinler açısından önemli olgular olan yoga ve meditasyon üzerine kurulmuştur.

Yaklaşık olarak 15 kişi ile kurulan grup, kısa sürede 50.000 kişilik bir örgüte dönüşmüştür.¹³ Aum Shinrikyo'nun kısa sürede gerçekleştirmiş olduğu üye artışı birkaç farklı nedenle açıklanabilir. İlk olarak vurgulamak gerekir ki, Aum Shinrikyo öğretisi, Budizm, Hinduizm ve Hristiyanlık dinlerinin karışımından oluşmaktaydı.¹⁴ Bu durum, örgütün farklı ülkelerden, toplumun farklı kesimlerinden mensuplar bulması konusunda kolaylık sağlamaktaydı. Farklı dinlerdeki öğeleri tek bir potada birleştiren düşünce yapısı sayesinde Aum Shinrikyo örgütü kısa bir sürede üye sayısını ciddi oranda yükseltebildi.

1989 yılında ise Aum Shinrikyo örgütüne, Japon hükümeti tarafından dini grup statüsü verildi. Bu statü örgüte birtakım avantajlar sağlamaktaydı. Japonya kanunlarına göre devlet tarafından dini grup olarak tanınan organizasyonlar, vergiden ve genel itibariyle adli ve idari olarak devlet soruşturmalarından muaf tutulmaktadırlar.¹⁵ Bu durum, dini kültürlerin terör örgütlerine dönüşmeleri konusunda sahip oldukları potansiyelin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki, kuruluşu itibariyle, terör örgütlerinin sahip olmayı hedefledikleri karakteristik özelliklere sahip olan dini kültürlerde terör örgütlerinin kuruluşları itibariyle sahip oldukları dezavantajlar bulunmamaktadırlar. Terör örgütleri, kuruldukları an itibariyle örgütlenme, finans, propaganda gibi birçok alanda devletin engellemeleri ile karşı karşıya iken, dini kültürler devlet tarafından ciddi anlamda destek görmektedirler ve bu durum nedeniyle, dini kültürler terör örgütüne dönüştükleri zaman geleneksel terör örgütlerine kıyasla daha tehlikeli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Birçok terör örgütünün örgütlenme ve kuruluş aşamasında şiddete yönelim ve mevcut kamu düzenine karşı gelme özellikleri nedeniyle başarısızlığa uğradıkları düşünülecek olursa, kültür yapıları teşkilatlanma ve örgütlenme aşamasını tamamlamayı müteakip şiddete ve devletle çatışmaya yönelim göstermeleri bakımından büyük avantaj elde etmektedirler. Burada belirtmek gerekir ki, devlet takibi altında olmamanın bir getirisi olarak örgüt, zaman içerisinde Japon hükümeti içerisinde önemli pozisyonlarda bulunan bürokratları da bünyesine katmış ve bu sayede devlet içerisinde ciddi bir yapılanma oluşturmuştur.¹⁶

İnsan kaynakları açısından ise, kısa sürede ciddi rakamlara ulaşan örgüt, finans kaynakları açısından da kuruluşunun üzerinden çok fazla zaman geçmeden önemli adımlar atmayı başarmıştır. Zaman içerisinde örgüt, milyonlarca dolar değerinde menkul ve gayrimenkul mallara sahip olmuş; Amerika, Almanya, Rusya ve Sri Lanka gibi ülkelerde de ofisler açarak oluşumlarını uluslararası bir statüye çıkartmıştır.¹⁷

Aum örgütü aynı zamanda güçlü bir örgütsel yapıya sahipti. Ruhani lider olan Shoko Asahara'ya koşulsuz itaat mevcuttu. Hiyerarşik düzen içerisinde en tepede yer alan Asahara'nın

¹² Anson Shupe, *Wolves within the Fold* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1998), 38

¹³ John Parachini et. al., *Aptitude for Destruction, Volume 2: Case Studies of Organizational Learning in Five Terrorist Groups* (Santa Monica, CA; Arlington, VA; Pittsburgh, PA: RAND Corporation, 2005)

¹⁴ Seth Jones, Martin C. Libicki. "Policing and Japan's Aum Shinrikyo." In *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qa'ida*, (RAND Corporation, 2008), 45-62.

¹⁵ Sean Lawson, "Aum Shinrikyo and the 1995 Tokyo Subway Attack in Historical Perspective". 2000.

¹⁶ Torin Monahan, *The Future of Security? Surveillance Operations at Homeland Security Fusion Centers.* (*Social Justice*, 37(2/3 (120-121)), 2010), 84-98

¹⁷ John Parachini et. al., (2005) (p. 12).

altında, örgüt içerisinde farklı konulardan sorumlu olan ve “bakan” olarak adlandırılan üst düzey yöneticiler ve o yöneticilerin altında ise daha alt kademe üyeler bulunmakta idi. Örgüt içerisinde gizlilik ve ketumiyet had safhada idi. Örgütün iç yapısı dışarıdan bilinmez iken, işleyiş ve hedeflere ilişkin konular ise yalnızca belirli aşamalardan geçmiş ve üst kadroların güvenini kazanmış olan üyeler tarafından bilinmekte idi.¹⁸

Bu bilgiler, makalenin başında açıklanan bilgiler ile birlikte değerlendirildiğinde, Aum örgütünün kuruluşu itibariyle kült benzeri özelliklere sahip olduğu söylenilebilir. İbadet odaklı sıradan bir grup olarak kuruluşunun üzerinden 6 yıl geçtikten sonra 1990 yılında, Aum Shinrikyo örgütü insan kaynakları, finans ve bürokratik güç anlamında yukarıda açıklandığı şekli ile büyük bir etkinliğe ulaşmıştır. Örgütün bu aşamadan sonra atmış olduğu adımlar değerlendirildiğinde, dini amaçlardan uzaklaşarak politik hedeflere doğru gidildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Örgüt politik hedefleri kapsamında ilk olarak, 1990 yılında düzenlenen National DIET¹⁹ seçimlerine katılmıştır. Japon toplumu üzerindeki etkileri ve hükümet içerisinde bulunan bağlantıları düşünüldüğünde, seçimlerde büyük bir yenilgiye uğramış olmalarının Aum örgütü için büyük bir şok olduğu söylenilebilir. Her halükârda 1990 seçimleri örgüt açısından bir dönüm noktası idi.²⁰ Her ne kadar parlamento seçimlerinin örgütün ülke içerisinde siyasi güç elde etmesinin meşru son yolu olmadığı, örgütün siyasi arenada güç elde etmek amacıyla başka yollar da deneyebileceği mümkün gibi görünse de, Aum Shinrikyo açısından bakıldığında, gelinen noktada toplum içerisinde ve bürokrasi içerisinde çok güçlü olan ve yaklaşmakta olan kıyamet için bir an önce gücü elde etmesi gerektiğine inanan grup için seçimlerin kaybedilmesi sonun başlangıcı olarak değerlendirilmiş olup, örgütü şiddet kullanımına yöneltmiştir.

Aum örgütü, 1990 seçimlerini kaybettikten sonra silah tedariki ve üretimi çalışmalarına başladı. Bu kapsamda örgütün uluslararası bağlantılarını kullanarak konvansiyonel saldırı silahları tedarik ettiği, kimyasal ve biyolojik silah üretimine başlamak için gerekli çalışmaları başlattığı daha sonraki aşamalarda anlaşıldı. Örgütün dini statü sahibi olması sonucunda devlet gözetimi dışında tutulması nedeniyle Japon hükümeti, örgütün bu girişimlerinden zamanında haberdar olmadı ve bunun bedelini ağır bir şekilde ödemek zorunda kaldı.²¹

Bu aşamada denilebilir ki, kült benzeri özellikler taşıyan dini bir grup olarak kurulan Aum Shinrikyo, belirli bir güce ulaştıktan sonra değişen hedefleri doğrultusunda veya başından beri hedeflediği amaçları gerçekleştirmek uğruna yeterli gücü bünyesinde topladıktan sonra Japon toplumunu kendi inanç sistemi doğrultusunda değiştirmek için öncelikli olarak demokratik yöntemleri denemiş, bu denemesi başarısızlıkla sonuçlanınca şiddeti araç olarak kullanarak terör örgütüne dönüşmüştür. Burada vurgulanmak istenen nokta şudur ki, Aum Shinrikyo kuruluşundan beri var olan yapısal özellikleri nedeniyle terör örgütüne dönüşümü sürecinde ciddi avantajlara sahipti ve bu durum örgütü geleneksel terör örgütlerinden daha tehlikeli kılmaktaydı.

¹⁸ John Parachini et. al, (2005) (p. 12).

¹⁹ Japonya'nın çift meclisli ulusal yasama organı.

²⁰ Senate Government Affairs Permanent Subcommittee on Investigations. *Global Proliferation of Weapons of Mass Destruction: A Case Study on the Aum Shinrikyo*. (Senate Government Affairs Permanent Subcommittee, 1995) Retrieved from https://fas.org/irp/congress/1995_rpt/aum/index.html.

²¹ Phillip Bleek, *Revisiting Aum Shinrikyo: New Insights into the Most Extensive Non-State Biological Weapons Program to Date*. (Nuclear Security Index, 2011)

1995 yılına kadar kimyasal ve biyolojik silah üretimini en üst seviyeye taşıyan ve git gide daha da tehlikeli hale gelen örgüt, 1995 yılında dünya çapında terör örgütü olarak tanınmasına neden olan saldırısını gerçekleştirdi. 20 Mart 1995 günü, Tokyo metrosunda sarin gazı ile gerçekleştirilen terör saldırısı sonucunda 13 kişi hayatını kaybetmiştir ve binlerce kişi yaralanmıştır. Japon devleti Aum örgütünden gelebilecek olan herhangi bir saldırıya karşı o kadar hazırlıksızdı ki, en başta terör saldırısına uğradıklarını bile anlamamışlardı ve bu durum saldırının zayıflıklarını artıran en önemli nedenlerden birisi olmuştur.²² Tokyo metrosunda gerçekleştirilen terör eyleminden sonra, Japon devleti örgüte karşı önlemlerini alarak soruşturma işlemlerine başlamış, örgütün lideri Shoko Asahara ve diğer önemli isimleri idam edilmiş, kalan üyelerin ise çoğunluğu müebbet hapis cezası alarak örgüt tasfiye edilmiştir.²³

Burada dikkat çeken en önemli husus, Japon hükümetinin Aum Shinrikyo örgütünün gerçekleştirdiği saldırıya karşı hazırlıksız olmasıdır. Örgütün, saldırıya kadar olan 5 yıllık süreç içerisinde silahlanma çalışmalarına başlamış olması ve kimyasal ve biyolojik silah üretebilmesi hususları değerlendirildiğinde, devletin bu tarz bir saldırıya karşı hazırlıksız olması durumu birçok soru işaretini beraberinde getiren bir durumdur. Genel itibariyle ise, örgütün 5 yıl içerisinde kimyasal ve biyolojik silah üretecek noktaya gelmiş olması durumu, örgütün finans ve insan kaynaklarının niteliği anlamında değerlendirildiğinde, tehlikenin boyutunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda açıklanan hususlar bir arada değerlendirildiğinde, ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1984 yılında, ruhani bir çerçevede ibadet etme amaçlı olarak 15 kişi ile kurulan bir grup, 6 sene içerisinde hem toplumda, hem devlet içerisinde, hem de uluslararası alanda ciddi bir güç elde etmeyi başarmış, 6 senenin sonunda seçimleri kaybetmiş olması nedeniyle grubun yapısında herhangi bir değişiklik yapılmasına ihtiyaç duymadan terör örgütüne dönüşmüş, 5 sene içerisinde kimyasal ve biyolojik silahlar üretmeyi başarmış ve dünya tarihinde görülen en çarpıcı terör saldırılarından bir tanesini gerçekleştirmiştir. Bütün bu anlatılanları ise devletin herhangi bir müdahalesi ile karşılaşmadan, tam tersine devletin koruyuculuğu altında gerçekleştirmeyi başarmışlardır.

Genel itibariyle, makalenin ana konusu olan dini kültürlerin terör örgütüne dönüşmeleri halinde oluşabilecek potansiyel tehlike durumu, verilen bilgilerin ışığında değerlendirildiğinde makalenin önceki kısımlarında da parça parça değinilen birtakım veriler ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus PKK, RAF, Tamil Kaplanları gibi terör örgütleri terörü araç olarak kullanmak suretiyle siyasi birtakım hedeflere ulaşmak amacıyla kurulurlarken²⁴, kült benzeri dini grupların kuruldukları aşamada herhangi bir siyasi amaçları bulunmamaktadır. Geleneksel terör örgütleri kuruldukları an itibariyle amaçlarını ortaya koyan söylemlerde veya eylemlerde buldukları için devletin önleyici ve ön alıcı müdahaleleri ile karşı karşıya kalırlarken, kült benzeri dini gruplar ise başlangıçlarında ibadet amaçlı olarak kuruldukları için devletin desteğini almaktadırlar. Örneğin, PKK, DHKP-C, IŞİD, IRA, ETA gibi kuruluş amaçları itibariyle baştan itibaren terör örgütü statüsüne giren grupların devlet bürokrasisi içerisine sızmaları istihbarat

²² Michelle L. Spencer, "Lessons from Japan: Resilience after Tokyo and Fukushima". (*Journal of Strategic Security* 6, no. 2, 2013), 70-79.

²³ John Parachini et. al (2005) p.12

²⁴ Gürkan Çoşar, PKK Terör Örgütü'nün Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Mücadele Politikaları (Undergraduate). (Istanbul Gelişim Üniversitesi, 2019)

örgütlerinin ve güvenlik güçlerinin çalışmaları nedeniyle oldukça güç iken, kült benzeri özelliklere sahip olan dini gruplar için bu konu oldukça kolaydır. Devletler tarafından kamu görevlerine memur alımları sırasında gerçekleştirilen güvenlik soruşturamalarında, hali hazırda devlet tarafından sağlanan statülerle koruma altına alınmış olan bu grupların mensupları tehdit olarak görülmedikleri için kolaylıkla devlet içerisinde yapılabilmektedirler.²⁵ Bu ayrımın bir sonucu olarak geleneksel terör örgütlerinin devlet ve toplum için kronik ve tehlikeli bir sorun haline gelmeleri uzun bir zaman gerektirirken -ki birçok örnekte devletler terör örgütlerini kuruldukları anlarda imha etmişlerdir- kült benzeri dini gruplar ise terör örgütüne dönüştükleri anda büyük bir problem oluşturmaktadırlar.

İkincil olarak üzerinde durulması gereken husus ise, geleneksel terör örgütleri mensup temini konusunda ağırlıklı olarak kendi siyasi görüşlerini paylaşan ve bu görüşler uğruna kanuna aykırı eylemler gerçekleştirilmeyi göze alan kişiler bulmak veya kişileri bu görüşleri paylaşmaya sevk etmek durumunda kalırken, kült benzeri dini gruplar ise kendilerine ibadet amaçlı olarak katılan çok sayıda kişiyi, siyasi amaç edinerek terör örgütüne dönüşmelerine kadar geçen süreçte ikna ve beyin yıkama gibi çeşitli yöntemlerle devşirerek grupları için her şeyi yapmaya hazır fanatikler haline getirebilmektedirler.²⁶ Geleneksel terör örgütleri de mensup ile örgüt arasındaki bağı pekiştirmek veya mensubu silahlı eyleme ikna etmek amacıyla beyin yıkama ve ikna yöntemlerini kullanmakta iseler de, bu şekilde gerçekleştirilen metotlar tam olarak beyin yıkama kapsamına girmeyip daha çok mensubun teorik olarak almış olduğu bir kararı kuvvetlendirme eylemi şeklinde kabul edilmelidir. Burada vurgulanmak istenen ayrım, kült benzeri dini grupların yalnızca ibadet amacıyla katılım sağlayan kişileri örgüt adına her türlü eylemi gerçekleştirilmeyi göze almış birer fanatik haline dönüştürmek suretiyle yapmış oldukları beyin yıkama ve ikna faaliyetleri sayesinde herhangi bir siyasi amacı olmayan kişileri de bünyelerine katabilme imkanları bulunurken, geleneksel terör örgütlerinin en azından amaçlarına teorik açıdan da olsa sempati duyan kişileri bulmalarının gerekiyor oluşu hususudur.

Sonuç olarak; kendilerini finanse etme konusundaki sahip oldukları avantajlar, devlet bürokrasisine kolaylıkla sızabiliyor olmaları, devletin bu gruplara karşı kör nokta sahibi olması, insan kaynakları temini açısından nitelik ve nicelik olarak sahip oldukları avantajlar nedeniyle, kült benzeri dini gruplardan dönüşen terör örgütleri, kuruluşundan itibaren terörü araç olarak kullanan gruplardan çok daha tehlikelidirler.

SONUÇ

Aum Shinrikyo örgütü ve kült benzeri dini gruplardan dönüşen diğer terör örgütleri incelendiğinde, kült benzeri özellikler taşıyan dini grupların terör örgütlerine dönüşmeleri durumunda toplum açısından büyük bir tehdit oluşturacakları hususu aşikardır. Bu varsayımın oluşmasına neden olan farklı faktörler mevcuttur. İlk olarak vurgulanması gereken faktör şudur ki, kült benzeri özellikler taşıyan dini gruplar resmi olarak sahip oldukları dini statünün bir sonucu olarak küresel ölçekte kitlelere ulaşma gücüne sahiptirler. Bu güç sayesinde, gruba insan kaynakları anlamında hizmet edecek çok sayıda kişiye ulaşabilmektedirler ve yine aynı insan kaynaklarını kullanarak kendilerini finanse edebilmektedirler. Daha da önemlisi, insan kaynaklarını genişletme

²⁵ Daha önce de vurgulandığı üzere, Aum Shinrikyo örgütüne mensup olup da, Japon hükümeti içerisinde bakanlıklara kadar yükselmiş olan kişiler mevcuttur.

²⁶ Alexander Raevskiy, *Psychological Aspect of Religious Terrorism in Japan*, (2013)

adına yapılan çalışmalar, yine dini statünün sağlamış olduğu koruma kalkanı sayesinde devletin gözetimi dışında kalınarak yapılmaktadır. Din ve inanç hürriyeti konularına gösterilen hassasiyetin bu tür gruplarca istismar edilmeleri sonucunda oluşan bu durum, söz konusu gruplara ileride terör örgütüne dönüşmeleri halinde çok faydalı olacak bir avantajı sağlamaktadır.

Bir diğer faktör ise, söz konusu grupların örgütsel yapısı nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere, bu tür gruplar ruhani lidere körü körüne bağlılık ve sınırların keskin bir şekilde çizilmiş olduğu örgütlenme yapısı gibi kült benzeri özellikler taşımaktadır. Ruhani lidere körü körüne bağlı olan ve aralarındaki örgütsel hiyerarşi tam olarak sağlanmış olan çok sayıda insan kaynağına sahip olunması, bu grupların terör örgütüne dönüşmeleri halinde, kolaylıkla örgütsel eylemleri gerçekleştirebilecek bir kadroya sahip olmaları anlamına gelmektedir ve bu durum da örgüt açısından birçok kolaylığı beraberinde getirmektedir.

Bu grupları, dönüşmeleri halinde geleneksel terör örgütlerinden daha tehlikeli hale getiren hususlardan birisi de bürokratik güçleridir. Devletler, terör örgütleri ile kuruluşlarından itibaren sıkı bir mücadeleyi yürütürken kült benzeri yapılar daha özgürce hareket edebilmekte ve devlet bürokrasisi içerisinde de güçlenmektedir. Bu yapılanmanın doğal bir sonucu olarak, söz konusu gruplar terör örgütlerine dönüştükleri zaman devlet içerisinde bulunan mensuplarının müdahaleleriyle devletin kendini koruma refleksini zayıflatabilmektedirler.

Sonuç itibariyle, kült benzeri özelliklere sahip olan dini gruplar kuruldukları andan itibaren, etkin terör örgütlerinin sahip oldukları yapısal özelliklerin hepsine sahip olmakla birlikte, terör örgütlerinde bulunan yapısal ve siyasal dezavantajları bünyesinde bulundurmamaktadırlar ve özellikle bu husus söz konusu grupları terör örgütüne dönüşmeleri durumunda, potansiyel olarak geleneksel terör örgütlerinden daha tehlikeli kılmaktadır. Aum Shinrikyo vakasının incelenmesinden anlaşılmalıdır ki, normal şartlarda kült benzeri dini gruplar başlı başına bir tehdit oluşturmazlarken, bu gruplara devlet tarafından sağlanan birtakım avantajlar sonucunda, bu gruplar zamanla devleti kendilerine rakip görececek bir güce ulaşarak, devletin bu gruplara karşı mevcut olan kör noktalarının da sağladığı avantajları da kullanarak ciddi zarar verme kapasitesine gelmektedirler.

KAYNAKÇA

- Banisadr, Masoud. *Living and Escaping Terrorist Cults*. 2016.
- Barker, Elieen. *Religious Movements: Cult and Anticult Since Jonestown*. *Annual Review of Sociology*, 12, 1986.
- Bleek, Philipp. *Revisiting Aum Shinrikyo: New Insights into the Most Extensive Non-State Biological Weapons Program to Date*. *Nuclear Security Index*, 2011.
- Campbell, Colin. *Clarifying the Cult*. *The British Journal of Sociology* 28, no. 3, 1977.
- Çoşar, Gürkan. *PKK Terör Örgütü'nün Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Mücadele Politikaları (Undergraduate)*. İstanbul Gelişim Üniversitesi. 2019.
- Faria, João Ricardo, and Daniel Arce. *A Vintage Model of Terrorist Organizations*. *The Journal of Conflict Resolution* 56, no. 4. 2012.
- Hoffman, Bruce. *Inside Terrorism, USA*: Columbia University Press, 2005.
- Jackson, Brian A., John C. Baker, Kim Cragin, John Parachini, Horacio R. Trujillo, and Peter Chalk. *Aptitude for Destruction, Volume 2: Case Studies of Organizational Learning in Five Terrorist Groups* Santa Monica, CA; Arlington, VA; Pittsburgh, PA: RAND Corporation, 2005.
- Jones, Seth G., and Martin C. Libicki. *Policing and Japan's Aum Shinrikyo*. In *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qaeda*. RAND Corporation, 2008.
- Layton, Julia. *How Cults Work*. 2006.
- Lawson, Sean. *Aum Shinrikyo and the 1995 Tokyo Subway Attack in Historical Perspective*. 2000.
- Mackert Jürgen. *The secret society and the social dynamics of terrorist behavior*. *Revue de synthese*, 135(4), 2014.
- Monahan, Torin. *The Future of Security? Surveillance Operations at Homeland Security Fusion Centers*. *Social Justice*, 37(2/3 (120-121)), 84-98, 2010.
- Raevskiy, Alexander. *Psychological Aspect of Religious Terrorism in Japan*. 2013.
- Rose, Gregory. *Terrorism Financing in Foreign Conflict Zones*. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 10(2), 2018.
- Senate Government Affairs Permanent Subcommittee on Investigations. (1995). *Global Proliferation of Weapons of Mass Destruction: A Case Study on the Aum Shinrikyo*. Senate Government Affairs Permanent Subcommittee. Retrieved from https://fas.org/irp/congress/1995_rpt/aum/index.html.
- Schmid, Alex. *Terrorism - The Definitional Problem*, 36 *Case W. Res. J. Int'l L.* 375, 2004.
- Shupe, Anson. *Wolves within the Fold*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. 1998.
- Simmel, Georg. *The Sociology of Secrecy and of Secret Societies*. *American Journal of Sociology* 11, no. 4, 1906.
- Spencer, Michelle L. *Lessons from Japan: Resilience after Tokyo and Fukushima*. *Journal of Strategic Security* 6, no. 2. 2013
- Umbrasas, Karl. *The Life Course of Apocalyptic Groups*. *Journal of Strategic Security* 11, no. 2, 2018.